II-1786

QAMIL SIJARIQ

Ramë Bula

TREGIME PREJ SANXHAKUT

„MILLADIN POPOVIQ"

QAMIL SIJARIQ

RAMË BULA

Tregime prej Sanxhakut

Shtëpija botuese „MILLADIN POPOVIQ"
Prishtinë — 1956

RAMË BULA

Torishtet e zbrasta ishin në qetsí. Ndëgjoheshin vetëm zogjt, kah fluturojshin dhe kapakët e dyerve, kah i përplaste era. Dhent ishin tue kullotë — diku mb'at anë Gilevës.

Hoti plak, bariu mâ i vjetër i tufës së kooperativës, më çoi në shtëpizën e barijve, të cilën në Peshterë e quejnë „kuqer" dhe më tha se atje do të vazhdonte prrallën e Ramë Bulës. Tue kalue midis gardhiqeve dhe kasollave bredhi, të mbulueme me lëvore druni, të cilave u vinte erë e fortë rrëshine, ai shtinte kryet or' e ças në to, ndreqte diçka dhe përmendte gjithnji Ramë Bulën. Më dukej se këndonte diçka për tê. U ul shlirshëm në postajë, u mbështet në nji hatullë të stanit, e, mbasi heshti pak, filloi si tue dashtë me i u kujtue:

— Kështu jetonte ai farë Ramë Bula në këtë mal të Gilevës. Jetonte dhe ruente dhent e zotnís. Ishin shum dhen e shum barij — e çfarë djelmsh se. Emni i Ramë Bulës u ndëgjue deri në Bihor. Nuk kishte barí që

nuk kishte ndëgjue për Ramën, i cili ruente dhent e Sherit. I hollë e i gjatë, mustakët porsa kishin fillue me i u nxi. Syni i tij i kthjellët, si sy shqiponje. Kryet e mbështjellun me shall të bardhë deri te vetullat, e kur e zgjidhte me fshî djersën e ballit, ia shifshe perçen e shpeshtë dhe të shkapërderdhun nëpër krye. Perçe e zezë — nuk dij se mund të ketë gjâ mâ të zezë në botë. Perçja e zezë e balli i bardhë... Por jo krejt, midis vetullash ishte nxî pak prej diellit. Në shpinë — tallagani ynë i Peshterit, e në buzë — fyelli — nuk bie, por këndon dhe flet. Gjithçka kishe me lanë për me e pá, me ndëgjue fyellin. E para tij — delet: të bardha, të zeza, rude — zbardhojnë Gilevën si orteku i borës. Delet e mira, bariu i mirë, por ç'e don — ishte marrë menç.

Mue më vjen keq kur njeriu mirret menç. I mençëm, e shkreton menjiherë.

E thrras, i tërheq vërejtjen se më dhimbet.

„Hej, more Ramë, eja në veti, mblidhi mendët. Ke hŷ në vá të pa vá dhe nuk do t'ia dalish... Ti je Ramë Bula, rrogtar. Barí prej Sëngjergjit deri në Shënmitër dhe vetëm gjatë kësaj kohe të gjindet bukë në strajcë. E mandej, kah do t'ia mbajsh? Zotnijt dimnit nuk kanë nevojë për ne. E ti as që ke me e pritë dimnin. Ty ka me të vra Sheri. Ule kryet, mâ mirë të bje".

Unë i flas, e trimi më shiqon: memec, i zbehtë, i mrroltë — i mrroltë përmbrenda — prej Hysës që i kishte hŷ në shpirt dhe e brente. Ia brente zemrën djaloshit.

Shtini dorën në tallagan dhe nxuerr thikën. Shkëlqeu tehu në dorë t'atij, që nuk sundonte mâ vehten, edhe unë u frigova që ia thashë këto fjalë.

„Që — më tha — nëqoftëse do të vritem, le të më vrasë dora e shokut e jo dora e zotnís sim. Merre, Hot, për zotin do ta fali gjakun".

Kështu më tha, e unë mbeta si i shtanguem.

Hoti plak u ndal, luejti trupin thatak, hapi zavrakun dhe kqyri diellin. Ai — tash, para se të perëndonte — porsa kishte dalë prej rêve. Shkambi i mpreftë i Gilevës, i lamë prej shiut të vonë, shkëlqeu. Plaku heshtte. Shiqon-

te majet e njij mali tjetër, të naltë si ky, që vizatoheshin rrema-rrema në rruzullin e cunguem të diellit.

— Porsa ta shofish se bishti i rês sê kuqrremtë kaplon diellin në perëndim, ta dijsh se ka me ra shí. Madjè edhe dhent të kallxojnë se kur do të bjeri shí. Edhe torishta. Ajo të kallxon mâ së miri. E shef se torishtes ndryshe i vjen era, kur ban me ndërrue moti. Na, barijt e Gilevës, i kemi mësue qysh moti këta shêja.

Luejti vendit, ndreqi shallin në krye dhe i mbuloi gjujt me gûjë.

— Po, ma dha thikën...

„Që — tha — vritmë".

Me vra njeriun... Vllaun. Unë e Ramë Bula ishim si vllazën.

Prap ndërpreu tregimin.

— Ndalu pak. A po ndien se si po i vjen era rrëshinës në bredh?

U kthye kah hatullat, muer frymë thellë dhe rrudhi ballin me kënaqsí.

— Mirë... edhe ky âsht njifarë shêji. Edhe bârit kur t'i vijë era, edhe zogjt kur trazohen, edhe pishnaja kur t'errsohet — të gjitha këto janë shêja.

„Hej, more Ramë, mor marroqi im" — ia prita, ia kapa thikën prej dorës dhe qesha me të madhe. Ai më kqyrte e unë futa thikën në strajcën time. As që ia ktheva mâ. Ç'i duhet të marrit.

„Unë due me të shpëtue, Ramë, e jo me të vra, due me të shpëtue prej mendëve tua të marra dhe zotnís tand — dinak âsht Sheri yt".

Kjo e feu atê, sŷt i qitën xixa, e m'u rras bukur mirë në fytyrë.

„Unë nuk frigohem prej askujt në botë, a po ndëgjon ti këtu?"

Më flitte e më shiqonte ashtu, thuese duhej t'i besojsha patjetër, se përndryshej mund të bâhej keq.

„Po të ndëgjoj — i thashë — po shof se je trim, por nuk ke trû. Merre me mend: ti, Ramë Bula, pa plang e pa shpí, sod në Peshterë e nesër nuk do ta dijë askush as anin as nishanin... Ti me grabitë të bijën e Sherit".

Unë nuk i lëshojsha pê, e ai ma ktheu aq shkurt sa u ngurova:

„Këshillo tjetërkend, e mue më lê rahat", dhe shkoi.

Hysa e donte aq e le mâ dhe filloi me u tha e zbehë. krejt si ai. Ajo nuk çante kryet pse Rama ishte shërbtuer te i jati.

Kurrgjâ... Unë kqyrsha gjithmonë se ç'bante Rama. Dojsha me pá se çka do t'i ndodhte. Drujsha se do ta vritte. Hyni në vá të pa vá. Ku mundte me ia dalë Ramë Bula me Sherin n'at kohë, kur çdo gjâ ishte e zotnijve?

Përvidhesha rrshanas si ujku. Përvidhesha nëpër bár. Ishte natë dhe qielli ishte skuqë prej yjve, thuese digjej flakë. Erdha deri te torishta e tij. Qejt lehën sa me e çue botën në kambë. Dhent ikën mb'anash. U shtrina përdhé. Përgjojsha. Qejt u qetsuen. Ndëgjojsha se si përtypeshin dhent dhe gogsojshin. Ishin ngopë. Rama i kishte kullotë. Kur, çka me ndie: përshpëritje dhe kërcitje krandesh të gardhit. Këta janë ata, thashë, dhe t'u lëshova barkas përpara.

Ishin ulë krye për krye, thuese këndojshin. Dhe bash këndojshin, dhimbshëm.

„Mendohu, Hysë, — i këndonte asaj. — Unë nuk kam kurrgjâ në fytyrë të tokës përveç këtij tallagani, tirqve dhe këtij fyelli dëfryes."

M'u dhimbt, m'erdh me u çue e me i bërtitë: „More Zhelan, po poshtnohesh para vajzës, po kukat si qyqja, s'po të vjen marre" — por nuk e bana këtê, u ndala me ndëgjue deri në fund.

„Nuk kam, — tha — e duhet me jetue. Kah do t'ia mbajsh me mue? Unë jam endacak, çdo verë: tjetër tufë, tjetër zotní."

I tha këto, e ajo, mirë e ndëgjova, i përshpëriti:

„Me ty do të shkoj deri në fund të botës. Pa ty — s'ka jetë për mue, do të vras vehten".

Ia tha këto dhe për pak sa s'qau prej frigës se mos po e lente. Nuk iu përgjegj kurrgjâ. I nguli syt në ledinë dhe u mendue. Ia kapi kryet dhe e mbështeti në gji. Donte me e ngushllue. Përshpëritjen e ktheu në gëzim dhe mbas nji kohe vajza i çoi kindat e shkoi në shtëpi, tue

përdredhë belin e tue tingullue rruzat e bistekëve. Mandej u ndëgjue dera e stanit. Rama shkoi me fjetë. E unë isha shtrî dhe, ashtu i shtrimë, i numrojsha yjt në qiell, e mandej edhe vetë u çova.

„Ramë, o Ramë Bula!" — e thirra. Ai vrapoi. — Erdha me pá a i ke rahatue dhent, i thashë, e ai vetëm i nguli syt në mue pa folë gjâ. E dijsha se ku e kishte hallin, por nuk jepesha. Ia preka ballin. I ishte djersitë, digjej flakë.

„Diçka nuk je mirë, Ramë?"

„Mirë jam, Hot. Jam nxe".

U nisëm nëpër bár.

„A po ndëgjon? — filloi ai. — Unë nuk mundem mâ kështu. Do ta shkatrroj vehten dhe atê."

„Do ta shkatrrojsh! — e përqesha. — Po si, ti je frigacak, Ramë. Nuk je ti për këso punësh, sokol, e mbasi nuk je, mâ mirë âsht me heqë dorë sa ke mundsí. Ose bane tjetrën: menjiherë ik larg me vajzën, merr dynjan në sŷ që të humbi gjurma. Ishte njifarë Ramë Bula dhe e lshoi toka, e me tê edhe Hysën. Bini botës an'e përtej, ajo âsht e gjanë. Do ta doni njani tjetrin disa kohë, e kur t'u kapë ûja, do të rriheni ndërvedi e do t'ia nxirrni syt njani tjetrit. S'ka gjâ, edhe tjerët bâjnë kështu, ky zakon nuk fillon me ju. Ban kështu, nëqoftëse ajo nuk të rren e nuk luen me ty, sepse, dije se ajo âsht prej shtëpís së madhe e ti s'je kurrkushi".

„Mos e thuej këtë fjalë, sepse mâ parë të kisha mashtrue unë ty e ti mue se sa ajo" — më tha dhe u fye.

„Mirë. Merre vajzën" — i thashë dhe u ndamë.

Rama ruente dhent nëpër Gilevë, takoheshim për dítë me tê. Nji herë më tha:

„Mbaroi puna, Hot, do t'ikim."

Kështu më flitte, e fytyra i ndritte si qiri.

„Po kur, Ramë?"

„Kur... me rasën mâ të parë".

„Hajt, të gjithë barijt do të gëzohemi që do ta nxjerrish hakun kaq mirë, le të krisë edhe kjo pushkë".

Por, jo...

Hoti u ndal prap. E çoi kryet me kënaqsí dhe muer shêj diku larg me majen e mjekrrës së kthyeme. Syt i ve-

tuen. Diçka e ngazllente. Pritsha se do të ndodhte diçka e ré në jetën e heroit të tij, Ramës. Shprishi mustakun me gishta, u drejtue pak dhe vazhdoi me zâ mâ të naltë, tue i nda fjalët:

— E mandej plasi kryengritja e çifçijve... Ishte ajo e Rasovës.

Mësyen kah gjysa e verës, sa ishin kositë livadhet, e drithi kishte zanë bukë. Elbi i hershëm ishte bâ me u korrë. Kështu më duket. Me kuvendue... me u këshillue... U lëshuen çifçijt prej katundi në katund, secili kishte nji mendim që e pështpëritte sa mos me e ndëgjue as toka, derisa nuk plasi. U lëshuen çifçijt, thuese dilshin prej toke, dhe ranë në xhade. U çue mbarë Bihori, u çue Peshteri i Gilevës, u çuen tanë çifçijt në kambë. Disa kishin futë strajcat qimeforta nën sjetull me nga tre ose nandë fyshekë në to, sa i kishin qëllue, ose vetëm me nga nji copë bukë kollomoqe e shtagë në krah, dikush në kambë e dikush kaluer. Të gjithë këndojshin si me shkue krushq. Çka dojshin, kah ia mbajshin? Dojshin me i ra Rasovës — me heqë të tetën dhe me e zvoglue tagrën. E nëqoftëse nuk do ta bâjshin këtê, do të kapeshin për perçe, dikush duerthatë e tjerët duerplot.

Të shifshe Ramën, atfarë trimi... Ta kishte hapë shallin me i valvitë e shprishë perçen deri te vetullat, t'ia kishte thanë kangës ndër çifçij e s'dijshe a këndonte ai mâ hollë, apo zurla e Jevgut, që e përcillte.

Populli ndëgjonte trimín, e ndëgjonte e habitej me zanin e tij.

„Kush âsht ky?" — më pyetshin.

„Ky âsht Ramë Bula që ruen në Gilevë dhent e Sherit. Vlla e kam, si vlla".

Njerzit e hajshin me sy dhe dojshin me qenë sa mâ afër tij, sa mâ afër kangës së tij. Jevgut, që përcillte kangën, i qitshin syt xixa, fytyra i ndritte — i vinte mirë që kishte ra në kësi kangtari, çonte gjithnji kësulën përpjetë dhe e vente përsëri në krye. Nji burrë i shtymë në moshë, shkurtalec, i vramë lijet në fëminí, kishte qitë krahëve diçka që s'ishte as qyrk as japonxhë, por që u përngjante të dyjave, e nën shallin tarabulluz kishte nji thikë të bar-

dhë në millë dhe nji revole — të mirë, të Karadakut, e i thoshte:

„Këndo barí, këndo!". Kanga flitte për kryengritjen, për çifçijt që ishin çue në kambë. Unë nuk i dij tash, por nja dy a tri, për të cilat Rama zverdhej si qiriu, duhet të kenë qenë afërsisht kështu: „Shallin do ta laj me gjakun tim dhe të zotnís, e kur ta sjellin, e dashtun, ti mos e laj, gjaku le ta kujtojë që ke dashtë nji trim". Kështu këndojshin. E kqyrsha atëherë Ramën, e ai i lshonte këto fjalë si me dashtë me to me ia kalue tanë ushtrís dhe me kapërcye malin e me i çue — drejt në veshë të Hysës. „Ashtu, mos e laj... se ka dashunue nji trim. „E kqyrsha dhe mendojsha: „Po sikur të pikojë gjaku i Sherit në shall, çka do të bâjshe atëherë, Ramë?" Sheri ishte me agallarët. U ranë n'erë. Shifshin se çifçijt kishin diçka që ishin çue në kambë.

Rama këndonte, e Jevgu u ndal. Diçka e preu dhe u zbeh në fytyrë.

„Ndalu, barí!" — i bërtiti dhe u zemrue pak, e njofta në zâ. — „Ti e paske zanin mâ të mirë se unë kur isha i rí. Asht dam me u vra".

Rama nuk e ndëgjonte, por ia thonte kangës vetëm, e Jevgu ia vente veshin dhe i thoshte:

„Po shof nji shêj të keq, për ty, barí. Ndalu. Unë jam mâ i vjetër, duhet të më ndëgjojsh."

Rama u ndal.

„Fol çka ke, po të ndëgjoj."

„Që, karadaken, — i tha Jevgu në vesh dhe ia zgjati revolen. — Të ruejtë kjo! Ti qenke mâ trim se unë dhe e paske zanin mâ të mirë. Po ta fali. Më ka mbetë prej babës, babës prej gjyshit dhe kështu me radhë. Vllaut s'kisha me ia dhanë, e ty po ta jap. Zemra ma ndieu nji gjâ të keqe, por dhashtë zoti e u mashtrofsha".

Jevgu ia dha me gjithë zemër, por Rama nuk e pranoi.

„Jo. Të duhet ty".

Jevgu u zemrue që Rama nuk e pranoi, mbështuell zurlën në nji leckë dhe u zhduk. Nuk e pamë mâ kurr".

Kështu mësyem Rasovën, e agallarët ikën në Bijello

Pole dhe atje banë kuvend. Na çuen fjalë: „Populli le të kthehet nëpër shtëpija, do të fitojë atê që kërkon, e prîjsat nuk do të kenë vend as në birë të minit, le ta dijnë mirë". Edhe na u çuem fjalë „Nuk pranojmë, Të gjithë na jemi prîjsa të kësaj vallje". Shifshim se do të kriste pushka. Le të kriste, për pushkë edhe kishim ardhë.

Kaloi dita... Kaloi nata... Gdhiu e marta, ditë e kthjelltë dhe plot diell, por puna nuk ishte mirë! Dikush e përhapi lajmin se atje poshtë, në Bijello Pole, ishin rregullue të gjitha, ishin shkrue të gjitha, ishin vulosë dhe myhyrët ishin të fortë sa s'mund të bâheshin mâ të fortë. E kjo ishte rrenë... Trathti...

Plaku luejti kryet me zemrim dhe filloi me dredhë mustakët. U shqetsue dhe kafshoi buzën. Aty përfundova se kryengritja e Rasovës nuk ishte krye ashtu si kishte dëshirue ky dhe se ky ishte shkaku i shqetsimit të tij. I rreptë e i mrroltë, thuese nuk ishte aty. Prej syve i dilshin copëza akulli. Tashmâ nuk më dukej aq plak dhe i dërmuem si përpara. Ia kujtova prrallën.

— Trathtí! — tha shkurt. — I mashtruen me ato vula; shum çifçij besuen dhe kthyen mbrapa.

„Mbasi qenka kështu, na as që kemi kërkue mâ tepër", — thanë.

E mandej ishte lehtë për agallarët dhe ushtrín.

„Edhe jụ tjerët shkoni në shtëpi" porositshin, por na nuk dojshim. Mësyem... Ramë midis dy zjarmesh, e kur i zbrazëm pushkët, na thyen. Aty u vranë shum çifçij. Flitej se u vra edhe Jevgu. A po shef se ai shêj i keq paska pasë qenë për tê, e jo për Ramën. Ramën vetëm e gërvishtën pak, aq sa s'deshti as me e lidhë plagën.

Ecshim Gilevës, e heshtshim. Mâ në fund Rama ia priti:

„Hot, po më dhimbet Jevgu... Nuk po më hiqet prej mendësh kurrsesi. Vdiq, me ilet që nuk ia pranova dhuratën. Tash po pendohem".

Dhe ia tha kangës së kryengritjes, aq fort sa i shkoi gjak prej plagës. Por ai s'ia vente veshin, këndonte.

„A don me shkue te dhent e Sherit, Ramë?" — e pyeta.

„Po, Hot. Do ta grabis Hysën dhe do të shkoj ndër çifçij", — dhe ia tha përsëri kangës.

Erdhëm te torishtet, e zotnijt nuk ishin kurrkund. Përgatitshin prap diçka. U vinte randë që çifçijt nuk qetsoheshin dhe nuk besojshin në vulat e tyne. Rama u grahu dhenve dhe i shtini drejt në drithnajet e Sherit. Ç'i ra në mend!...

„Due me e shkatrrue" — tha.

Drithi luhatej, dhent e shkilshin e kumonët bijshin në tê — në mënyrë të tmershme, të çuditshme. Kështu gjith ditën.

Kah mbramja ia mbërrini Sheri. E kqyrte këthough çudi, e flaka e kaplonte prej zemrimit. U mënjanue në kali, e fërshllonte ndër hundë si gjarpni. U rras me kalë n'oborr, e aty ia behi edhe Rama. Kërkonte aso fjale, me të cilën do ta shkatrronte, por secila i dukej e lehtë dhe nuk e tha asnji. Kqyren si me dashtë me e përbî njani tjetrin. Rama u ndal e u haparat n'oborr — i vinte mirë që kali i Sherit nuk donte me u ndalë dhe nuk e lente me i zbritë. Rama nuk donte me ia mbajtë kalin. Hysa i kqyrte. I vinte randë. Rama do t'ia vritte t'jatin, ose i jati do t'ia vritte Ramën, ndryshe nuk mund të ndaheshin. Rama u kthye dhe e kqyri me të mirë. Nuk frigohej prej Sherit. Prej këtij shiqimi vajza luejti vendit. Kqyri me zemrim qiellin dhe lëshoi syt prap përdhé, para vehtes. Sheri e diktoi këthough shiqim, u pezmatue, rrudhi ballin, e mustakët iu dridhen si mos me pasë qenë të vetat, por të lidhuna me spagë.

„Ramë, mbama kalin!" — bërtiti.

Rama s'luejti vendit.

„Ramë, ty po të flas".

Kali shqelmonte. Nuk donte me u ndalë. Ishte kal i mirë — allgj, prej diellit i shkëlqejshin qimet e shkurta në vîthe, si me pasë qenë i stërpikun me pluhun ari. Çohej në dy kambët e mbramë. I binte kalldramit me patkoj, tërfllonte hundët. Sheri i ngrehi frêjt, i grahu në fund t'oborrit dhe e ktheu drejt Ramës.

„Allgj!" — bërtiti dhe çoi duert thuese donte me fluturue, dhe përnjimend fluturoi — drejt në Ramën. Me e shtypë. E Rama u ngrit dhe i ra kalit në sy. Ai u hutue,

zû më thue e Sheri ra në kalldram. Rënkoi si neperka. Jo prej dhimbjes, por pse shërbtori ia bani kështu. Nuk u çue. Iu duk sikur Rama kishte zanë tanë oborrin.

Hysa klithi dhe vrap i u afrue. Sheri i gjëmonte në dorë. Rama qëndronte kundruell tyne, i kqyrte dhe thente me dorë nji thupër mështekne, as i idhnuem, as i gëzuem për atê që bani. Pritte me pá se a do ta kqyrte Hysa dhe a do t'i thoshte ndonji send. Ajo zgjati qafën, shtrembnoi synin dhe shiqoi si të donte me e therë në zemër. Dhe e theri. I kuptoi të gjitha. Coptoi thuprën, ia hodhi në fytyrë dhe u kthye kah dera. Mbet Sheri, mbet Hysa, mbetën dhent midis drithit.

E trimi ia tha përsëri kangës së kryengritjes, ia tha kangës dhe shkoi ndër çifçij!

Plaku kqyri torishtet, që dukeshin si vija të drejta të zeza në ledinë dhe zhyteshin n'errsinë. E mbi to zbardhonte ashti i bardhë i kafkës së kaut, me zgavra të zeza të syve, që kqyrshin verbshëm në zbraztsí.

— A po shef se filloi me ra shî dhe me u errsue e ata nuk po tubojnë tufën. Të thashë se ky âsht shêj shiu. Dije se torishta nuk të mashtron.

Në lëvozhgat e stanit ranë pika të mëdha shiu. Në torishtet era luejti vendit lajthnajën që ushtinte dhe lëshoi erë. Plaku thithi thellë e me kënaqsí këthough erë.

Diku larg murmuronte. Dy vetima shkyen rêt e largta e t'errta mbi skajin tjetër të malit. Mbas tyne errësina thuese u bâ edhe mâ e dendun, e shiu ra edhe mâ fort në lëvozhgat e stanit.

U ndien kumbonët në shkambij.

Tufa kalonte midis kaçubash t'egërsueme të frashnit dhe i afrohej torishtes.

Plaku u çue, kqyri rreptë dyert, muer frymë e briti me zâ të fortë, prej të cilit u ndanë zanthe kërcitse si shkëndija të vogla:

„Hej, more Nuk"!

Prej andej u ndëgjue përgjegjia e thellë dhe e zgjatun nëpër lamshin e përziem të kumbonëve:

„O hoja, more Hot"

Zanet i pushtuen majet e thepisuna të malit dhe hu-

mbën dikund në lugina. I lagun dhe i përlloçun, si me i pasë lëshue prej kulmit, u rras në stan nji qen i madh qimekuq e iu zhyt Hotit në prehën. Ai filloi me e ledhatue. I hukatshin njani tjetrit në fytyrë, rrokeshin si me dashtë me rrëxue shoqishoqin, derisa Hoti e përzûni tek e mbramja me dy fjalë: „Xhar, ik!"

— Çka qesh tue të thanë... Hysa mbet me t'jatin, e Ramë Bula shkoi ndër çifçij. Sillet posht' e përpjet nëpër Bihor, sillet nëpër Peshterë, por nuk kthen në Gilevë.

Kaloi shum kohë. U ndëgjue se po përgatitej edhe kryengritja e dytë — ajo e Sjenicës, dhe se Rama ishte prîjs i saj. Ky lajm shkoi përpara, e tjetri i përcjellte kamba-kambës: „Kush e zen Ramën, do të shpërblehet me çka të dëshirojë". Por Rama nuk shifej kurrkund. Çifçij kishte shum, e mshifshin.

Binte shî si tash. Ishte natë. Afrohej vjeshta. Dhent ishin në torishtë. Qeni lehte. E njifsha se lehte në njeri. Kur u ndëgjue zani:

„Hot, more!"

Dola. Nji njeri në tallagan, kapota mbi krye i ishte mprehë prej shiut, nuk e njifsha.

„A ke pushkë, Hot?" — më pyeti menjiherë.

„Po".

„Që ku e ke Ramë Bulën. Më vraj nëqoftëse don me u përzie me agallarët".

I rashë në tê me të shpejtë.

„Kam pushkë dhe due me të vra. Mâ mirë që ke ardhë vetë se me të kërkue unë e me shkye opingat mbas teje".

Ia thashë këto, si me ia pasë thanë krejt përnjimend, e u hudhëm me u përqafue. Kur, mbas tij filluen me dalë njerëz tjerë. Bihorasit dhe Peshterasit shkojshin në Sjenicë. Kryengritja e Sjenicës filloi. Rama nuk u kthye prej kësaj kryengritjeje.

Tufa hynte në torishtë dhe binte erë leshi të lagun. Diku nën mal murmuronte në mënyrë të mbyllun dhe të zgjatun. Thuese murmuronte nën tokë.

AS KISHË AS XHAMI

Ali Durguti, myftiu i rí i Akovës, bashkë me përcjelljen e vet, hyni kah mbramja në kasabe. Para tij ecte nji Shqiptar i madh me pushkë në krah, i shtrënguem në tirq të bardhë, e mbas tij shkonte hypun në kal Qaniu, nji Turk i zbehtë dhe i hollë, i nguruem në fermene të shtangun me fes deri te veshët, që ishte përcjellës i përhershëm i myftiut. Dy zaptij, që përcjellshin myftiun prej Vuçitërnës dhe kishin urdhën me e sjellë shëndoshë e mirë n'Akovë, shkojshin kaluer mbas tyne në nji largsí bukur të madhe. Kurrkush nuk priti myftiun e rí, por askush edhe nuk besonte se do të mbërrinte aq vonë, bash në mbramje. Tregtarët dilshin prej dyqaneve dhe e përshëndetshin, të hutuem e të turpnuem, që nuk kishin dalë me e pritë. Përcjellja e myftiut u përzie me lopët e barijt e mahallës dhe hymja e njeriut të madh në kasabe u duk krejt e çuditshme dhe e shëmtuet. Myftiu nuk u përgjegj n'asnji përshëndetje dhe askend nuk e kqyri drejt në sỳ. Ishte zemrue dhe pezmatue në të gjithë, e mâ tepër

në këtë kasabe të Sanxhakut dhe n'atê që e kishte çue këtu. I madh e i pashëm, me xhybe të zezë dhe ahmedije të bardhë, me trup të drejtë e të sigurtë në kalin e zhdërvjelltë, ai i ngjante mâ tepër njij oficeri që vinte me sundue kasaben se myftiut. Tregtarët rrudhshin krahët e përfundojshin se me të nuk do të mundshin me ia dalë në krye ashtu sikurse nuk kanë pasë mundë me ia dalë as me atê para tij, mulla Husejnin, por kurrkund nuk tha asgjâ, tue u frigue se mos do t'ishte heret.

Durguti zbriti në çardak të naltë drûni, të vjetër e të ramë, të futun në bahçe e të rrethuem me oborr, prej të cilit duel para disa ditësh myftiu i vjetër, mulla Husejni. Në këtë çardak nuk kishte kurrgjâ përveç drrasave të thata, dyrekëve të nximë e shikllave të tymnueme me plot marimanga. I dërmuem prej rrugës së gjatë, prej së cilës i ishte lodhë tanë trupi, ai u ul kambëkryq në drrasa të thata, u mbështet në dyrek dhe fshani.

Me errsinën filloi fresku i mbramjes. Ende i nxehtë e i djersitun, Durguti ndjeu të dridhmet që e kaplojshin gjithnji e ma tepër. I tha Qaniut me e mbulue me xhybe, me mbyllë derën me çelës dhe mos me lshue askend mbrenda. Dikush prej mahalle i prûni llampë për mos me ndejtë në terr dhe dyshek për mos me fjetë në drrasa të thata, por ai i ktheu të gjitha dhe ndejti në terr dhe në të fortë.

Nuk fjeti gjith natën. Përpëlitej në drrasa të forta ahu, herë shtrihej në shpinë, herë mbështetej në bryl, e mâ tepër rrinte i strukun me dorë mbi sy e mendime të randa në krye. Sonte e ndiqshin mâ tepër se asnjiherë parafytyrimet e luftës, gjithnji e mâ të kqija, herë të turbullta e të paqarta, herë të kthjellta e të ndriçme, si të përpushej nji zjarm i tanë, aty mbas gishtave të tij të shtrënguem.

Myfti Durguti qe shum kohë oficer i suharijve në Kosovë, atëherë kur katundet shqiptare në Drenicë dhe ato serbe në Rogoznë çoheshin në kryengritje dhe luftojshin kundër suharijve turq. Prej asaj kohe u ndryshue krejt dhe u bâ i çuditshëm e i rrezikshëm për të gjithë, për pleq e të rij. Kur e kapte pagjumsija si sonte, e mendimet i

shpërndaheshin në të gjitha anët, parafëtyrimet e atyne ditëve shndërroheshin në rrëke të vërtetë zjarmi dhe nuk e lshojshin lehtë. Ndonjiherë i ndjekun prej këtyne parafëtyrimeve, i hypte kalit dhe e lëshonte natën pa zgjedh as rrugë as drejtim, e kthehej vetëm të dytën ose të tretën ditë, i zbehtë e i dërmuem si me pasë dalë prej vorri. Kënaqej vetëm atëherë, kur ishte me Qaniun. Marrëdhanja e tyne ishte e çuditshme. Kjo âsht marrëdhanja që Turqelít e quejnë „jaraní" me të cilën lidhen nganjiherë deri në vdekje. Rrijnë tue u shique etshëm e pa fjalë net të tana, tue u kënaqë që janë bashkë dhe që kqyrin shoqishoqin. Mbas fushatave kundër Shqiptarëve e Sërbëve dhe famës së madhe e nderimit me të cilin e pritën në kazermë, këto shiqime memece të pafundme — në të cilat harronte edhe famën e mërziçme, edhe Shqiptarët e urrejtun e Serbët — ishin për të i vetmi pushim. Sa mâ shum që kalojshin vjetët dhe sa mâ shum që afrohej pleqnija, e cila për njerzit kësisoji, pa rrâjë e pa fëmij, âsht diçka e veçantë — ata bâheshin gjithnji e mâ tepër dy trupa në nji shpirt dhe mâ nuk mundte me i nda kurrgjâ.

Të nesërmen Qaniu bleu nji postajë dhe gjet nji ashçi që do t'u sillte ushqim.

Ali Durguti dilte në çarshi vetëm njiherë në tri ditë. Me tesha të bukura, fëtyrë të zezë, me viza të drejta, me ahmedije të bardhë mbi vetullat e shpeshta, ai tërhoqi vërejtjen e tanë çarshís. Prap i faleshin dhe e përshëndetshin, por ai as sod nuk kqyrte kurrkend. Ktheu në gjyq dhe u ndal fare pak. Kadiut, nji hoxhë plak e të lodhun, iu kërcnue se internimi në Kavdak do t'ishte shum i lehtë, nëqoftëse ky do të hetonte se nuk gjykon drejtë e njisoj edhe për Turkun edhe për Sërbin, edhe për të pasunin edhe për të vobegtin.

Dilte rrallë prej çardakut dhe nuk shoqnohej me kurrkend. E kur dilte, ulej rendom para kafes, i kthyem me fëtyrë kah Qaniu, e me shpinë kah çarshija.

Nji ditë iu afrue nji grup tregtarësh i të dy feve, në krye me hoxhën e vogël gërmuç, mulla Idrizin, dhe me pop Llukën plak. Filluen me bisedue për gjithçka, për mejtepe e vakfe, e pop Lluka për hallet e famullís, por ai rrinte i

ftoftë ndaj të gjithave, thuese nuk e interesojshin as mejtepet, as vakfet, as hallet e famullís së popit. Tanë kohën heshtte. Fëtyrën e kishte t'ashpër e të vrazhdë, shiqimin të rreptë e kërcnues.

Mulla Idrizi filloi i pari për gjanë kryesore, për atê që edhe kishin ardhë. Ai tregoi shkurt dhe qartë se zoti u kishte dhanë në kasabe nji xhamí dhe se feja tjetër kqyrte me e marrë këtë xhamí e me e bâ kishë, e tash nuk ka mbetë për kurrgjâ, as nuk thirr hoxha, as nuk bijnë kumbonët.

— Erdhëm, efendi, me na nda këtë punë. Xhamí âsht, për din e iman e jo kishë, mundem me të bâ bé në gur e në drû, në tokë e në qiell — mundem me u përbé në qitap.

Tregoi me gisht Fet-hijen. Kjo ndërtesë e vjetër, në vendin mâ të bukur mbi çarshí, prej kah shifej tanë kasabá dhe lumi nën tê, dukej shum mâ e madhe se sa ishte në të vërtetë. Prej saj ishte çue nji shtyllë e hollë dhe e gjatë, e bardhë dhe e pastër, si me e pasë hedhë në qiell nji vrushkull tambli dhe si e tillë kishte mbetë mbi kasabe. Shekuj me rradhë kjo i bânte njerzit me e admirue dhe i nxitte epshet e tyne me u zanë për tê. Turqit kishin lye disa herash freskat dhe figurat në Fet-hi dhe e kishin bâ Turkí e Sërbët kishin çlye prap suret e ajetet dhe e kishin kryque, dhe kështu me rradhë simbas kohëve dhe feve që u dorzohej. Njiherit ajo ishte edhe kalendari i kasabes. Pa i ndryshue vjetët dhe kohën, veç simbas ngjarjeve, kasabalít mbajshin në mend simbas Fet-hís çdo gjâ që ndodhte aty dhe në botë. „Kjo ka ndodhë atëherë kur hoxha thirri për të tretën herë në Fet-hi". „Kjo ka ndodhë kur ranë kumbonët për të katërtën herë në Fet-hi".

Në ramazan e në kremtet e Sërbëve, kur njerzija ishin mâ të lirë, nuk flitej për tjetër veç për Fet-hin. Turqit thojshin se Fet-hín e ka ndërtue e âma e pashës, se gurët për minare kanë ardhë vetë dhe janë vendosë aty ku duhet, e se xhamija ka pasë edhe vakvin e vet, të cilin e ka pasë grabitë nji farë hoxhe. Sërbët kishin dokumente mâ të forta. Ata thojshin se Fet-hija nuk ka qenë xhamí, por kisha e Pjetrit, se e ka ndërtue Miroslavi a dikush tjetër dhe se âsht mâ e vjetër se vetë kasaba.

„Hiqni malltarin prej murit, o Turq, e do të shifni se

e kujt âsht kisha. Së pari do të hasni në suret tueja, mandej në shêjtnit tanë, e prap në suret tueja dhe mâ në fund në shêjtnit e vizatuem në pllakën e murit. Kështu âsht dhe s'e luen topi".

Ata dilshin me këta shêjtën para secilit myfti që vinte në kasabe, por Turqit ishin kundër shêjtënve dhe nuk lejojshin me rrëmihë dhe me heqë mallterin prej xhamís. Hoxha, mulla Idrizi, dhe famullitari, pop Lluka, ishin mâ të nxehtë në këto grindje, në të cilat përzihej ndonjiherë tanë kasaba. Ata e nxitshin çarshín edhe atëherë kur ajo, e hutueme me brengat e veta, harronte krejtsisht Fet-hín, sepse prej saj dhe prej bukurís së saj nuk jetohet dhe nuk fitohet parja. I pavendosun dhe frigacak, myftiu i vjetër, mulla Husejni, nuk ia dha ansjanës fé dhe la mbas vehtes aso grindje që s'mbahen në mend e që duhej t'i zgjidhte tash Ali Durguti.

Mbas mulla Idrizit filloi pop Lluka. Atij i pat ra hise me i ngrehë dhe me i çngrehë disa herësh kumbonët në Fet-hí. I mësuem me iu lutë Turqve e i shkathët me gjetë fjalë të buta, ai flitte me kujdes dhe prej së largu:

— Të gjithë jemi robë të zotit e të mbretit. Kjo âsht punë që dihet. E përnjimend âsht kishë, qe besa, efendi. Edhe në libra shkruen kështu. Robi i zotit, Mirosllavi, e ndërtoi për shpirt të vet dhe për lavd të zotit. —

Ai përmendi edhe vjetin kur âsht ndërtue dhe muer me i numrue shêjtnit nën malter: „suret tueja, mandej shêjti ynë", por myftiu u çue, bâni me dorë, pa i dhanë randsi dhe u nis. Ata ngulën kambë mos me i lanë në grindje, por me vendosë kujt me i ra Fet-hija, sepse âsht keq edhe turp fét me u zanë dhe me u grindë. Por Durguti u kthye e u tha shkurt e pa u a vû veshin, njisoj si bani me dorë pak mâ parë:

— Bakallëm. Le të vrapojnë popi dhe hoxha, e cili të mbërrijë i pari, e atij âsht Fet-hija.

Dhe shkoi pa ia vû veshin mâ askujt.

Ata mbetën të hutuem. Nuk mundshin me besue se ishte e vërtetë ajo që kishin ndëgjue. T'i kishte thanë këto fjalë dikush tjetër, e jo njeriu që tregonte me gjithçka se nuk din me u mahitë, askush prej tyne nuk do t'i merrte

përnjimend, por kështu ato ranë si vendim i fundit, i cili i habiti, por nuk i feu.

Po at natë duel fjala në kasabe se popi e hoxha do të vrapojshin për Fet-hín dhe se ajo do t'ishte e atij, që do ta fitonte me kambë. Ky vendim ishte i çuditshëm për të gjithë, dhe pikrisht pse ishte i çuditshëm dhe i panatyrshëm, tanë këtë punë ua lanë mulla Idrizit dhe pop Llukës, sepse, tek e mbramja, atyneve edhe u takonte. Disa thojshin se diçka kësisoji nuk kishte ndodhë kurrë dhe kurrkund në botë dhe frigoheshin se do të turpnoheshin edhe ata edhe kasaba e tyne. „Të gjitha në mullî të myftiut", përgjigjeshin ata që mendojshin se atyne u duhej nji vendim pikrisht kësisoji, mbasi vetë nuk mundshin me u pajtue dhe me u marrë vesh.

Mulla Idrizi i u vû punës menjiherë.

Kafe m'kafe e dyqan m'dyqan, spjegonte vendimin e myftiut si urtí të madhe, të njerëzve të mëdhej që bie në botë si dua, si shí i mirë ose mot'i mirë. Dyqani i tij u bâ çerdhe kuvendi. Kjo odë e ngushtë, në të cilën nuk kishte kurrgjâ tjetër përveç disa renda rruzash të varuna në gozhda dhe opingash në rafta, mbushej plot me kasabalí. Ata të papunët as që dilshin prej dyqanit të tij. Ai thoshte se vrapimi për xhamín âsht sprovim që e ka çue vetë zoti para besnikëve, dhe sa mâ shum që flitte bâhej aq mâ i pakuptueshëm dhe mâ i paqartë. Por kjo s'pengonte askend sepse, të gjithë thojshin se për gjanat e mëdha duhet me folë në mënyrë të pakuptueshme e të paqartë pikrisht pse janë të mëdha dhe nuk âsht lehtë me i kuptue. Ato që lidhshin njerzit mâ tepër për tezgen e tij ishin fjalët e urta arabe, të cilat i thurrte mjeshtrisht në të folun dhe e bâjshin edhe mâ të pakuptueshëm kuvendin që edhe kështu s'merrej vesh.

Nganjiherë flitte si me qenë tue i thirrë njerzit në luftë:

— Urra kush âsht vlla Turk, urra të çohemi në kâmbë me gjetë nji hoxhë të shpejtë që do t'ia kalojë popit!

Ata, që edhe përpara ishin të nxehtë për Fet-hín dhe

që vijshin në tezgen e tij, ishin të gatshëm me kcye menjiherë dhe me kërkue nji hoxhë që do t'ia kalonte popit.

Rrethi i njerëzve në dyqan dhe para dyqanit bâhej gjithnji mâ i gjânë, e nganjiherë rritje deri në gjysë të rrugës. Dukej sikur aty në dyqanin e mulla Idrizit, shitej diçka që nuk kishte kurrkund tjetër në çarshi dhe që duhej me e grabitë dora-dorës. E kur mbyllte dyqanin në mesditë dhe u niste në shtëpi për drekë, mbas tij u nisshin edhe ata të tezgës si tufa e bletëve mbas âmzës dhe e përcillshin deri sa hynte në derë t'oborrit.

Erdh e shtunja, dita e pazarit. Çarshija u mbush me katundarë. Mulla Idrizi përbihej nëpër popull, kqyrte hoxhët e katundit, ua matte krahnorin dhe kambët dhe i pyette për shëndet. I ra në sŷ mulla Gjyli, nji djal i shëndoshë dhe i fortë prej Natikaçes, prej katundit menjiherë sipër kasabës, që porsa kishte krye medresën dhe kishte mbështjellë ahmedín rreth krés. Ecte me hapa të mëdhej e të shpejtë thuese nuk mendonte me u ndalë në çarshi, çadrën e kishte çelë mbi krye megjithse ishte ditë vere, e kthjelltë dhe pa fije rêje. Mulla Idrizi i u afrue dhe e pyeti për shëndet, së pari për shëndetin e tij e mandej për krejt far'e fisin. Dikur i tha, tue ngazellue se kishte me tê nji punë që do t'i shërbente në të dy botnat. E çoi në kafe dhe i tregoi për vendimin e myftiut.

— Si je kah kambët, allahile? — e pyeti.

— Shëndosh' e mirë, — u përgjegj djali pa e kuptue mirë se çka po kërkonte mulla Idrizi prej tij.

— Po të pyes, efendëm, se a je i shpejtë në kambë. Qe, erdh vakti me pyetë Turku edhe për këtë gjâ. Duhet me vrapue, ti dhe askush tjetër, sepse të gjithë ju të Natikaçes jeni të shpejtë, edhe kuajt i keni të shpejtë. Po ia kalove popit, do të hyjsh në sevap edhe me të gjallë edhe me të vdekun, e do t'ia kalojsh, kam shpresë në zotin, sepse popi pi rakí e rakija shkon në kambë.

E çoi në shtëpi. Oborri i gjanë, përmes i damë me gardh, mb' at' anë gardhit bahçja.

— Hajt, allahile, kapërce këtë gardh, të shof a po mudesh.

Mulla Gjyli ngurohej, i vinte turp me ahmedije në

krye me kcye gardhiqet e hueja, madje në kasabe ku mund ta përqeshte gjithkush.

— Hë, de, hë, kurrgjâ nuk âsht turp për fé, mësyej e kce, — ngulte kambë mulla Idrizi dhe e ngrihte për mange me marrë hov.

— E sa çudi e madhe — luente kryet djaloshi ngurrohej gjithnji.

— Përnjimend çudi e madhe, po hajde kce.

Djaloshi u zmbraps, mbylli grushtat, filloi me rrudhë syt për me matë mirë naltsín e gardhit dhe mësyni. Kalldrami ushtoi. Grat çelshin dritaret naltë, kqyrshin dhe habiteshin tue pa hoxhën e çmendun të katundit. Atij i u ngrehën shallvaret e xhybja e gjanë i u hap si krahë thuese donte me kapërcye edhe gardhin edhe oborrin. Si me pasë ra thesi prej tavanit, ashtu u përplas ai në patate.

— Aferim! Fet-hija âsht e jona, kam shpresë në zotin.

Prej asaj dite mulla Idrizi nuk e ndante prej vehtes. E ushqente dhe e përgaditte për vrapim.

As pop Lluka nuk rrinte i qetë. Edhe ai i matte ditëve të pazarit popat e katundit, e mâ në fund i hypi kalit dhe shkoi në famullî me e kërkue mâ të shpetin. Popat ishin pleq. Pop Dikosavi i Gllavaçes i u duk mâ i rí dhe mâ i fortë. Si gjithmonë, pop Lluka filloi prej së largu, së pari për fén, mandej për gjendjen e vështirë të kishës nën Turqit dhe mâ në fund i tregoi për Fet-hín dhe vendimin e çuditshëm të myftiut për vrapim.

— Asht gjâ e dijtun, e kështu shkruen edhe në libra, se ligj mâ të keq se ky i Turkut nuk ka. Përnjimend duhet të vrapojmë. Asht turp të zbrapemi. Ti do të vrapojsh, djali im.

Njeri që nuk besonte në kurrgjâ në çka do që vinte prej Turqve, pop Dikosavi u tut se mos mshifej këtu ndonji dhelpní kundër rajes, por pop Lluka e bindi se kësaj here nuk âsht kështu, e nëqoftëse âsht marre me vrapue popi dhe hoxha, âsht njisoj për të dy fét, e mâ tepër për myftiun dhe për ligjin turk.

U çuen në kambë katundet. Secili flitte për vrapimin e popit dhe të hoxhës. Populli filloi me ra në çarshi edhe

kur nuk kishte punë. Nuk i dhimbej as dita as opingat. Ditëve të pazarit xhadet ishin plot. Dhe të gjithë flitshin për Fet-hín, për pop Gllavaçen dhe Gjylë Natikaçen dhe kqyrshin me ia qëllue a do të vrapojshin veshun apo lakuriq, sikurse âsht zakon në vrapime. Prej vrapimit për Fet-hín kalojshin në vrapimet e darsmave, mandej n'ato të kuajve dhe ktheheshin prap në vrapimin e popit dhe të hoxhës. Ata që kishin shërbye n'ushtrín turke dhe kishin pa vende të largëta, tash kur ishte fjala për vrapim e shpejtsí, kalojshin deri te Tartarët, te njerzit mâ të shpejtë në botë dhe u vinte keq që nuk i kishin aty.

— Tartarin me e pasë dhe mandej me pá vrapim e piskamë.

Njerzit në çarshi rrijshin shum para dyqanit të mulla Idrizit edhe ndëgjojshin se çka flitte hoxha. E kur ai hutohej dhe hynte në fjalë t'urta arabe, u dukej se nuk janë mâ në sokak, por në xhamí. Afër tij rrinte mulla Gjyli i kthyem me fëtyrë kah sokaku e populli për me e pá të gjithë. Rrinte në të dy gjujt si me qenë tue u falë, heshtte, ndëgjonte, e nganjiherë shprushej dhe dridhte tezgën për me tregue fuqín dhe me u dhanë zemër atyneve që e shiqojshin.

— Qe. Ai do të vrapojë, — flitshin njani me tjetrin.

— Për syt e ballit japín e paska të mirë.

— Qafën matja, se qafa vrapon dhe grabit largsín.

Ata që u nginë tue pá e tue ndëgjue u lshojshin vendin tjerëve. Kështu gjith ditën. Disa tue ndëgjue fjalët e urta arabe, harrojshin sepse kishin ra në çarshi.

Ledina para Fet-hís ishte n'ato ditë vendi mâ i gjallë dhe mâ i gëzueshëm në kasabe. Çdo mbasdite, kur dielli donte me perëndue, mblidheshin aty njerëz me punë e të papunë, pleq e të rij, dhe kënaqeshin me atê që bâjshin fëmijt aty gjith ditën. Fëmijt kishin gjetë nji lojë të ré. Ata vrapojshin për Fet-hín. Disa kishin mbështjellë kryet me ahmedí leckash, tjerët kishin vû kapele letret dhe përcjellun me hallak t'atyne që rrijshin orë të tana galiç ose ulun në këpucë, vrapojshin për Fet-hín. Prej pikënisjes i lëshonte Murati, kandarxhiu i çarshis, në drejtsín dhe ndershmenín e të cilit nuk dyshonte as-

kush. Ai kishte shtrî në mes të sokakut shokën e vet të ré për me shënue pikënisjen. Ata që vrapojshin vejshin gishtat në shokë dhe kur u bërtitte ai: „Para-vrap", fëmijt fluturojshin. Para tyne, në fund të ledinës, në murin e Fet-hís rrinte i varun në litár nji simit i bardhë taze që do t'i takonte bashkë me Fet-hín, atij që do të mbërrinte i pari. Bërtima plasi:

— Urra Fejzoviq!

— Urra Rakitas i shpejtë!

— Urra mos u dorzo, he bir nane!

Fëmijt porsa të lshohen në fushë, themrat u qesin gac e kësulat i mbajnë me dorë, se po ranë ahmedija dhe kapelja, atëherë shkuen edhe simiti edhe Fet-hija. Po të mbërrinte i pari ai qe në lojë ishte hoxhë, dikush prej njerëzve të mulla Idrizit bânte me qymyr nji vizë në të djathtë të simitit, e nëse mbërrinte ai që lunte popin, vija bâhej në te majtë. Me vizat në mur rritej edhe gëzimi i atyne që kqyrshin.

Fëmijt kurrë si n'ato ditë nuk ngarendën dhe nuk hangrën simita.

Por vrapimi kryesuer u bâ të premtën, bash para xhumas. At ditë vrapuen popi dhe hoxha, mulla Gjyli i Natikaçes dhe pop Dikosavi i Gllavaçes.

Havlla përzihej qysh heret në mëngjez n'oborrin e mulla Idrizit. Era i vinte deri në të tretën mahallë. Nëqoftëse ezani do të thirrej prej Fet-hís, havlla do të ndahej pa masë dhe gjithkujt. Nëqoftëse do të ndiheshin kumbonët, do të hahej heshtazi ose do të nxirrej në pazar sa mos me shkue kot.

Askush nuk guxonte me hŷ në pjesën e mbyllun t'oborrit të mulla Idrizit. Prej mengjesit përgaditte aty mulla Gjylin për vrapim. Së pari ia pariti mirë kambët, mandej e mbështuell me jorgan e ia veshi nji palë çizme të shtrueme me dhé e — ashtu me jorgan e çizme, e endte nëpër oborr.

Nuk âsht mëkat as turp, bre bir. Të gjitha këto të bâhen sevap.

Bante dua panda dhe frynte kah shtëpija e pop Llukës, andej kah shkonte era e havlles.

Edhe në shtëpí të pop Llukës ishin çue të gjithë në kambë. N'oborr i kishin nxjerrë dy kumbona, po ato që ishin ngrehë disa herësh në Fet-hí dhe ishin heqë prap. Kushdo, që hynte dhe i shifte, bante kryq nga disa herë. e grat bâjshin kryq panda tanë mengjesin. Qitshin kryet në derë me pá se mos po ndodhte diçka e paparapame, mos po bâhej ndonji hile a mashtrim prej anës së Turqve, por tash-për-tash prej andej vinte vetëm era e havlles dhe kjo ishte e vetmja gjâ që ngacmonte dhe fyente.

Kah dreka filloi vrapimi.

Në të dy anët e xhades, para kasabes, u rreshtuen turmat e njerëzve. Kishin ardhë edhe ata që nuk munden me besue kurrë se do të ndodhte me të vërtetë ajo që nuk ka ndodhë kurrë dhe kurrkund, se do të vrapojshin popi dhe hoxha.

Në katundin Rasovë, prej kah do të fillonte vrapimi, u ndie ushtima e tupanit të Jevgjëve. Kjo e zemroi mulla Idrizin dhe u çoi fjalë menjiherë Jevgjëve që ta ndalshin tupanin, sepse ky nuk ishte bajram i Jevgjëve, por vrapojshin njerzit, e ata munden edhe pa tupan. Prej së largu shpërtheu mâ parë nji lamsh pluhuni, i bardhë, përzihej si me u pasë çue e nisë xhades nji kaçube e lulzueme. Sa mâ fort që afrohej, bërtima ishte mâ e madhe dhe dukej se atje dikush po ndiqte dikend, po mundohej me e zanë. Mâ në fund u duken qartë popi dhe hoxha, dy pika që dilshin prej lamshit të pluhnit dhe rriteshin gjithnji e mâ tepër bashkë me bërtimën. Herë popi ishte i pari, herë hoxha, e nganjiherë shkojshin bashkë me trup përpara, si t'ishin tue tërheqë diçka të randë, diçka që nuk shihej mbas tyne në pluhun. Të gjithë rreth xhadës bërtitshin dhe të tanë ishin çue në kambë, kishin hypë edhe në shelgje.

— Urra pop Gllavaça!

— Urra Gjyl — Natikaça!

— Urra he zog mali, he vetimë!

Mulla Idrizit të dobët dhe të pagjak i dukej se kjo bërtimë dhe ky popull që vlonte tash do ta vërshojshin. Lëvizte prej nji vendi në tjetrin. Fërkonte syt dhe bante dua; e vetmja gjâ që shihte, ishte shkëlqimi i turbullt i

ditës dhe populli që ulej në gardhiqe si i ngacmuem. E ndiente si i rrahte gjaku në dêjt e qafës, si ia kaplonte syt dhe u vente perde si mrena e kuqe prej së cilës çdo gjâ bâhej e kuqe: bari, kaçubat, kasaba mb' at' anë ujit. Tanë i kërhnezun dhe i kapluem prej djersësh të ftofta, mundohej me thanë diçka, me u kapë për dikend, por çdo gjâ para tij ikte, edhe njerzit, edhe drûjt, edhe xhadja, e ai mbette vetëm, i vërshuem me shkëlqimin e mjegullës, larg çdo gjâje edhe gjithkujt. Zanet i zhurmojshin gjithnji e mâ tepër në veshë dhe msyejshin gjithnji e mâ fort gjakun dhe dêjt si plumbi i randë. I shtypun me të gjitha këto në vetëvehte dhe rreth vehtës, ai gjimoi si i plagosun, por askush nuk e ndëgjoi, sepse të gjithë ishin zanë dhe hutue me atê që shifshin. Fëtyra i u kishte zverdhë, buzët zbehë, shiqonte, por kurrgja nuk shifte. Megjithatê ndëgjoi dikend tue thanë me zâ të naltë: „E burra ku duel popi mâ i shpejtë, përbije, pop, he sokol!" Këto fjalë e turbulluen dhe ai i humbun dhe i tmeruem u rrxue si dûjë talle në ledinë. Nuk dinte dhe nuk mundte me u çue. I dukej sikur e bante vala, e çonte dhe i binte bregut me tê, e mandej prap e çonte dhe prap i binte. Çdo gjâ që shifte në vetëvehte, ishte vetëm grumbull i popullit që i fluturonte si gjylja drejt në krahnuer.

Popi dhe hoxha vrapojshin njisoj. Pop Dikosavi ishte i pari, mulla Gjyli ngelte pak mbrapa. E mâ vonë edhe popi filloi me ngadalsue hapin e largsija midis tyne bâhej gjithnji mâ e shkurtë. Ata nuk dijshin mâ as për bërtimën, as për popullin që ishte grumbullue rreth gardhiqeve, ata shifshin vetëm xhaden para tyne, të bardhë dhe gjithnji mâ të gjatë sa mâ shum që vrapojshin. Të ndamë prej botës dhe të futun në shtratin e rrugës, që u takonte tash vetëm atyne, ata thuese nuk kishin mâ lidhje me botën, por vetëm njani me tjetrin dhe me lojën që vetëm ata dy luejshin, në xhade, para kasabes. Nuk flitshin, nuk zemroheshin, nuk u dukej as qesharake, as e çuditshme ajo që bâjshin, dmth. kjo që vrapojshin. E dijshin qëllimin e tyne dhe i ishin dhanë kamb' e krye, me zemër e pa hile.

Bërtima u ndal si me u pasë pré me shpatë. Rendi

i përsosun i lojës, me të cilën kënaqeshin të gjithë, u ndërpré befas dhe papritmas, atëherë kur ishte i bukur. Ata t'afërmit vrapuen në xhade. Pop Dikosavi krahë-hapun, si zogu i qëlluem në fluturim, ishte shtrî në zall, gjysë i vdekun, i zbehtë dhe bâhej gjithnji mâ i zbehtë thue se do të vdiste shpejt.

Kur ishte në vrapim dhe në hovin mâ të madh, diçka kishte plasë në tê. Para syve i u kishte errsue menjiherë dhe e vetmja gjâ që kishte ndëgjue, ishte — ramja.

Syt i kqyrshin vazhdimisht përpara, syt e zez, t'ulun në gjak, thuese dojshin me kapë përsëri atê prej të cilës ishin nda — rrugën, largsín, kishën e Mirosllavit, por trupi rrinte i palëvizshëm dhe ata shuheshin ngadalë, mbylleshin.

Askush nuk kishte pritë nji mbarim kësisoji.

Pop Dikosavin e muerën. Të gjithë rreth tij ishin hutue dhe të gjithë e ndieshin vehten nga pak fajtorë, sepse të gjithë kishin bërtitë.

Mbas tyne e çojshin mulla Idrizin, të blertë prej barit edhe të verdhë prej dheut. Ai erdhi në vedi vetëm kur dikush e shprazi topin në kasabe dhe kur jehoi zâni i mulla Gjylit prej Fet-hís.

Në mbramje kasaba u qetsue. Secili pendohej që kishte dalë me pá atê që nuk duhej të shifej.

Prej shtëpís së pop Llukës vijshin lajmet se pop Dikosavi ishte gjithnji mâ i lig dhe se vështirë do të mbette gjallë, sepse gjaku i kishte plasë dhe i shkonte rrkajë gjithkah nëpër trup. Në mahallë ishte qetsí e pikllueshme, veç n'oborrin e mulla Idrizit, ku ndahej havlla prej dy kazanave të gjithë atyneve që kalojshin nëpër sokak ndihej nji gjallni. Në dyrekun sipër kazanit ishte varë strajca e mulla Gjylit plot me hallëve dhe çizmet me të cilat ishte përgaditë për vrapim, për me i marrë të nesërmen në Natikaç.

Në mbramje pop Dikosavi vdiq. Flitej se nuk kishte vdekë prej plasjes së gjakut, por që e kishte mbytë era e hallvës së mulla Idrizit dhe tingllima e kumbonëve të kishës, kur pop Lluka i kishte shtí përsëri në podrum.

Të nesërmen ndodhi ajo që askush s'e kishte pritë. Myftiu thirri mulla Idrizin. Çka i tha myftiu dhe si kaloi mulla Idrizi në çardak — askush nuk mundi me e marrë vesh kurrë. Ata që e panë kur kthehej thojshin se kishte kalue shum keq. Disa thojshin se myftiu e kishte qortue, do tjerë se e kishte rrahë, e të tretët se e kishte qortue dhe rrahë. Të gjithë u pajtuen për nji gjâ: oficeri i suharive ia kishte nxjerrë përgjithmonë prej mendësh fjalët e urta arabe dhe futë nën kësulë nji palë mendë tjera, mâ të mira. Krejt u zverdh. Tri ditë mbas çardakut as nuk hangër, as nuk piu, as nuk duel prej shtëpís. E kur duel të katërtën ditë nuk kqyrte askend dhe kurrkund, veç para vehtes, në kalldram, thuese kërkonte diçka të humbun. Ishte njerí krejt tjetër, i humbun si me i pasë shtí në dhé të gjithë të vetët. Ecte me hap të pasigurtë, kapsitte syt, rrudhej prej gjithkujt, flitte me vetëvehte, ngadalë, mos me e ndëgjue askush. Edhe në dyqan kqyrte para vehtes, në drrasa të tezges. n'opinga, me duer në gjûj e me mendime diku larg, gjithnji i zbehtë dhe memec, i huej për vehte dhe për të tjerët. Askush nuk e ndërprente në heshtje dhe mendime. Madje as katundarët ditëve të pazarit, sepse u dukej se hoxha nuk dilte në dyqan për me shitë, por me heshtë dhe me mendue atê që mendonte. Të gjithë e lanë, madje edhe ata që rrijshin përpara gjithnji në tezgen e tij dhe ia ndëgjojshin fjalët, sepse secili frigohej tash prej çardakut dhe secili mprohej ashtu si dinte. „Nëqoftëse kam bërtitë unë, ka bërtitë tanë çarshija".

Nji gjâ dihej me sigurí. Dikush ishte çue dhe kishte lajmue myftiun për të gjitha: se ishte bâ vrapimi, që kishte plasë pop Dikosavi, se kishin bërtitë të gjithë dhe që të gjithë kishin qenë fajtorë për vdekjen e popit, e se mâ tepër kishte qenë fajtuer mulla Idrizi, i cili kishte qenë prijsi i tanë kësaj pune.

Hoxha i Natikaçes u frigue mâ tepër. Sa e pá mulla Idrizin, të zbehtë dhe të marrun mendësh, ai u dha kambëve e iku menjiherë, tue harrue prej frigës edhe çizmet, edhe strajcën me hallvë në gozhdë. Murat kandarxhiu,

që e kishte pá tue ikë, flitte për të njiqinten herë nëpër k a f e h a n e dhe hanë të njajtën gjâ:

— A, bre burra, për din e iman, fluturonte pa prekë fare në kambë. Fluturonte thuese s'e prekte tokën me kambë. Me asi kambësh dhe asi frige, për besë, ai e ka gjetë deritash edhe Kavdakun.

Në kasabe flitej gjithnji e mâ pak për vrapimin, se tash, mbas çardakut, secili dëshronte me e harrue, si nji gjâ që as nuk duhej të ndodhte. Por friga i shtypte edhe për shum kohë njerzit, e të zbehtit e hoxhës askush nuk mundte me e harrue. Prej asaj kohe në kasabe mbet fjala: „I zbehtë si me u pasë kthye prej çardakut".

Pirgu mbi kasabe mbeti prap pa kumbonë dhe pa ezan, i shurdhët e memec për epshet e njerëzve dhe fatin kalues të tyne kasaba si me pasë harrue tash krejt; nuk e shiqonte, nuk e admironte dhe nuk flitte për të, si të mos kishte se çka me thanë mâ. Kështu edhe do të mbette sikur mulla Idrizi e pop Lluka të mos e kishin nxitë përsëri këtë zjarm, kësaj herë me kujdes dhe pa bërtimë.

Afroheshin të kremtet Bajrami dhe Festa e Zojës bijshin në të njajtat ditë. Atê që nuk mundi me mbërrijtë me kambët e shpejta të mulla Gjylit, mulla Idrizi donte me e mbërrijtë tash vetë përkundër myftiut dhe çarshís. Çdo natë, mbasi qetsohej kasaba, ai dilte prej shtëpís, dhe, në prag të Fet-hís, ngadalë, për mos me e ndëgjue askush, thirrte ezanin dhe e turqizonte. Tanë trupi i dridhej dhe gjithnji i dukej se prej andej, prej errsinës, e shiqonte dikush dhe i kërcnohej se të nesërmen, porsa t'agonte, çardaku do të dinte për këtê.

Gjumi i iku fare. Megjithatê e zente gjumi dikur kah agimi, shifte andërr çardakun, mirëpo jo atê të myftiut, por nji tjetër dhe në tê nji myfti tjetër, të cilin nuk e kishte pá kurrë, i cili e torturonte tmersisht. I binte shpulla fëtyrës, e përplaste për toke dhe mandej prap e çonte naltë dhe e hidhte prap derisa mulla Idrizi u tremb e u zgjue krejt i djersitun, i tmeruem, i dalun menç. Nuk e dinte se kush âsht ky myfti dhe pse secili myfti kishte të drejtë me bâ me tê çka të donte.

— Jexhuxh e Mexhuxh! — klithi mbas njij andrre të tillë. E kur u qetsue ishte i lumtun që të gjitha këto ishin andërr e jo zhgandërr. Dhoma bante dritë prej hanës. Ai hapi dritaren dhe pështyni me zemrim kah çardaku i myftiut për me u hakmarrë për andrrën dhe mendimet që kishte pësue n'andër. Iu duk se kjo ishte pak për gjith ato mundime dhe u kthye e pështyni edhe nji herë.

— „Do të vijnë Jexhuxhi e Mexhuxhi dhe do ta sundojnë botën e nuk do të shumohen mâ bletët, nuk do të pjellin mâ delet dhe do të çohet drejtsija prej botës dhe bota do të shkatrrohet" — kështu shkruen në qitap dhe kështu u bâ. Qe dhe kaloi! Tue u falë e tue dënesë me zâ të naltë, me fëtyrë në jastek, qante i vetmuem për botën. Agimi i zbehtë, i hollë përbihej nëpër dritare. Dhoma shkëlqeu. Ai kqyrte rrugën, i lumtun që po agonte. Askush nuk kalonte nëpër rrugë. Kurgjâ nuk ndihej në mahallë përveç gjelave. Vendosi me thirrë ezanin para Fet-hís edhe në mëngjes dhe me e forcue edhe mâ mirë në fén e vet. U bâ gati me u nisë. Rrugës ecte me kujdes, tue kqyrë djathtas e majtas mos po e shiqonte kush, dhe mu kur iu afrue Fet-hís, pa pop Llukën. Nuk mundte me ia qëllue se ç'kërkonte aty dhe çfarë pune kishte natën te xhamija. U mshef mbas murit që mos ta shifte popi e kur ai u zhyt n'errsinë dhe humbi, u afrue dhe filloi me këndue ezanin. U tremb. Zani e trathtoi e trupi iu dridh. Para pragut skaj kambëve të tij, ishte nji kryq i vogël druni të gdhendun. Nuk mundte me u besue syve. U krus dhe e kqyri mirë.

— I popit! Belì s'do mundesh me e lanë, pop, do të ndiqemi derisa të jem gjallë.

E kapi kryqin për maje, ashtu si kapet diçka e rrezikshme dhe e hodhi përtej gardhit. Mu n'at ças kërsiti dera e pop Llukës.

Prej asaj dite thirrte ezanin çdo mëngjez dhe gjithmonë gjente kryqin e pop Llukës dhe e hidhte mb'at' anë gardhit. „Pëhu, pëhu", pështynte andej kah hidhte kryqin.

Erdh vjeshta. Netët e ftofta, të gjata. Mulla Idrizin e mundonte kolli. Nuk mundte me e ndalë as atëherë kur

thirrte ezanin para Fet-hís. Frigohej mos ta trathonte kolli. Thirri nji ditë Murat Kandarxhiun dhe e përbetoi tri herë që mos t'i thonte askujt atê për çka do të flitshin.

— Te unë e ke si me e futë nën gur — i tha Murati.

— Murat a don me hy në sevap? — e pyeti mulla Idrizi. — Ti je kandarxhí e nuk mundesh me u betue se kurr në jetën tande nuk ke matë keq.

— Unë, besa, as nuk mendoj me u betue e në sevap kam qejf me hy, — i tha Murati.

— Qe, pra, ndëgjo, — vazhdoi hoxha. — Çdo mëngjez thirre ezanin para Fet-hís. Aty do ta gjejsh nji kryq, merre e hidhe përtej gardhit, ç'don kryqi para xhamís.

Muratin e theri çardaku. Kuptonte se ku ishte puna. Bante bisht, tue thanë se kjo do t'ishte punë e randë për tê dhe se nuk do t'i vinte mirë me iu ngjitë për kët shkak shkallëve të nalta të myftiut. E kur mulla Idrizi i premtoi shpërblim të mirë dhe iu zotue se askush nuk do të dinte gjâ për këtê, sepse vetë zoti nuk do të lejonte me dalë në shesh kjo punë, Murati pranoi. Prej asaj dite ai thirrte ezanin para Fet-hís dhe hidhte kryqin mb' at' anë gardhit.

Askush në kasabe nuk dinte gjâ për luftën e msheftë midis hoxhës e popit, e ndoshta nuk do të merrej vesh kurr kjo punë, sikur mos të kishin ndodhë ngjarje të reja, që e qiten në shesh. Katundet e çifçive të Kollashinit u cuen në kambë. Kasaba u mbush me muhaxhirë, mâ tepër me familje bejlerësh të nahijes së Vranjes, me arka, enë bakri, qemerë dukatësh në brez. Të tmeruem e të dalun menç ata shqetsuen edhe Sërbët dhe Turqit e kasabes. Turqit frigoheshin se mos mbërrinte kryengritja edhe në kasabe, e Serbët kishin frigë prej shtypjes dhe hakmarrjes së Turqve, sepse ishin aty në kasabe, para syve, në çdo kohë, natën e ditën, e bejlerët nëpër hane nuk flitshin për tjetër gjâ, veç për hakmarrje. Ali Durguti, oficer e luftar i vjetër, kuptoi rrezikun që i kërcnohej kasabes, dhe pruni shpejt prej Sjenicës nizamin, ushtrín e rregullt turke për me e çue në Kollashin. Hutimi dhe friga mâ e madhe tash i kapi njerëzit. Dyert mbylleshin në mbramje, fëtyrë femne nuk shifshe në sokak, madje edhe mashkujt ishin të rrallë, sepse të gjithë ishin tër-

heqë në shtëpija e oborre, derisa ushtrija të shkonte prej kasabes e raja të qetsohej në Kollashin.

Për fat të keq të mulla Idrizit dhe të pop Llukës, nji nizamlí thirri ezanin n'ato ditë, herët në mëngjez, në Fet-hí, aq bukur dhe me zâ aq të naltë sa e ndëgjoi tanë kasaba. Zâ mâ i bukur s'ishte ndëgjue kurr në kasabe. As mendja s'i shkoi atij se ç'pasoja mundte me pasë ezani i thirrun prej Fet-hís.

Mulla Idrizi e ndëgjoi dhe u habit. Mbështeti veshin në dritarë dhe prej gëzimit qante si fëmija. Zani i butë dhe i ngroftë, si të dilte prej fyellit, përgdhelte kasaben herët në mëngjez dhe shpërndahej an'e mb'anë mbi bahçe e mahallë. Mulla Idrizit iu duk se at mëngjez çdo gjâ ishte ndryshue rrâjsisht në kasabe, se ishte zhdukë fuqija e myftiut në çardak dhe që sundojshin tash në kasabe nizami dhe oficerat e nizamit, njerëz të ligjit dhe të fés turke. U vesh dhe duel me pá se çka po ndodhte. Askush në çarshi nuk dinte me i kallxue se kush kishte thirrë ezanin, sepse as kush nuk kishte pa nizamlín tue e thirrë. Të gjithë ata që panë at mëngjez mulla Idrizin të gëzuem dhe të haparatun, si n'ato ditë para vrapimit, kujtojshin çardakun e myftiut dhe dilshin prej kafes porsa hynte ai, sepse kush dinte se me çka do të merrte fund gëzimi i tij dhe ai ezâ prej Fet-hís. Mendojshin se ezani ishte kurdisë prej tij dhe se askush tjetër, përpos tij dhe mendjes së tij, nuk do ta ngacmonte në këto ditë të turbullta atê që tashmâ ishte pashitë — grindja për Fethín. Por ai nuk u hutue. Shkoi në han dhe filloi me u thanë muhaxhirëve se ezanin e kishte thirrë vetë i miri, dhe se at të mirin e kishte dërgue vetë zoti për me iu ndëgjue zani prej Fet-hís. Ezani âsht shêj se muhaxhirët, me ndihmën e zotit dhe me ndihmën e të mirit, do të ktheheshin prap në votrat e tyne, e vetë zoti do ta dënonte rajen. Ata e ndëgjojshin me vemendje e pa marrë frymë dhe i besojshin për çdo gjâ që u flitte, sepse ky ishte i vetmi ngushllim që kishin ndëgjue në kasabe. Rreth tij thurrej grumbulli i muhaxhirëve njisoj si atëherë para vrapimit rreth tezgës së tij dhe të gjithëve u dukej se edhe

ai vetë me këso zemre të butë e këso fjalësh t'uta arabe, mund të bâhet nji ditë njeri i mirë.

— E kishin pa — thonte mulla Idrizi. — Xhyben jeshile deri te themrat e ahmedín e bardhë deri te veshët, nuk ishte krejt e bardhë, por disi ndryshej, nuk mund të thuhej kjo; zoti nuk ka lejue me hy në të gjitha msheftsít. Kqyrte gjithnji këndej kah hani, kah ju, vllazën, e kur e nxuer prej brezit bajrakun e gjelbërt dhe e hapi, ta kishe pa, mendët kishin me të lanë. E ç'iu deshtë bajraku, pse e hapi? Juve ju thrret, vllazën, ju thrret dhe ju thotë: ky bajrak do t'ju prijë, xhades së mbretit në Kollashinin tuej të bukur.

Njerzit qajshin, qante edhe ai, dhe gjithnji nëpër lot, thurrte për të mirin, për bajrakun, për vuejtjet e tyne, të cilat vetëm ai i kuptonte. Ndonjiherë prekte dhe myftiun e pop Llukën, por me kujdes e tërthorazi e prap kthehej te i miri, sepse ai ishte i vetmi që mundte me i ngushllue muhaxhirët e të pashtëpi. Kasabalít i kapte friga prej të mirit, shifshin se prrallat e hoxhës dhe ai i miri do të kthejshin kasaben në të keqe mâ të madhe se sa ishte kjo tash.

Dhe menjiherë, natën tjetër, filloi me u ngatrrue. Diku, afër Fet-hís, ushton kumbonët e kishës. Kjo ishte përgjegja e pop Llukës n'ezanin e të mirit. Të gjithë habiteshin se si kishte guxue me i ngrehë dhe me u ra bash tash, kur kasaba ishte plot me ushtrí dhe kur të gjithë Sërbët mshifeshin nëpër shtëpija dhe zhdukeshin për mos me ra në sy. Ata që çmojshin trimnín thojshin se pop Lluka ishte guximtar, por mendojshin me vetëvehte: „Vetëm le të jetë sa mâ larg nesh, sepse çardakut do t'i dali përsëri punë". Të gjithë ishin të lumtun që tash nuk ishin përzie dhe nuk kishin bërtitë si përpara.

Dy ditë kaluen në qetsí, si mos me pasë ndodhë kurrgjâ. E të tretën ditë Bilalli, zapti i hollë e i gjatë, me pushkë në krah, duel nëpër mahallë. Mâ së pari u ndal te shtëpija e mulla Idrizit. U kap para derës dhe thirri. Prej së nalti u përgjegj hoxhanica. Bilalli u zemrue dhe bërtiti:

— Nuk po thrras: oj hoxhanicë, por, o mulla Idrizi. Ti nuk ke as mjekërr, as ahmedí.

Hoxha e qiti çallmen nëpër dritare, e kur pa Bilallin, u kull dhe iu kujtue, se edhe mbramë kishte pa andërr at çardakun tjetër dhe myftiun tjetër.

— Kush po thrret? — pyeti megjithse shifte mirë se kush e thirrte.

— Myftiu po të thirrë, — u përgjegj Bilalli. — Eja menjiherë në çardak, me pi nji kafe, mos u vono. A ndëgjove?

— Ndëgjova, — tha mulla Idrizi dhe humbi. I kaluen nëpër mend Jexhuxhi e Mexhuxhi dhe prap deri te zhdukja e botës mbetën vetëm tri ditë. E dinte se çka e pritte në çardak. U hodh në jastek dhe mbet si pa shpirt, i zbehtë, memec, i tmeruem. Muer me këndue duan, atê që ruen robin e zotit prej së keqes dhe ia ban shpirtin të fortë e t'aftë me durue çdo vuejtje e fatkeqsí. Sa këndonte ai, hoxhanica i vente peca të lagta rreth qafe dhe e ngushllonte se zoti nuk do të lejonte me u bâ në çardak ajo që kishte ndodhë herën e parë. Kjo ishte grue e ré. e vogël dhe fëtyrë zbehtë, e pastër dhe e ndrequn si me pasë ardhë tash prej ndejes në mahallë.

— Si të ma jep zoti, grue, — i tha mulla Idrizi, tue iu dorzue fatit dhe çardakut. Ishte gjithnji mâ i zbehtë, duert e buzët iu dridhshin, zani e trathtonte. Grueja ia krisi vajit. E kqyri mirë, për me pa se sa do të ndryshohej dhe si do të kthehej prej çardakut.

Nëpër sokak ecte drejt e derdhshëm. Nuk kqyrte askend, sepse, tek e mbramja, rruga e tij në çardak nuk e interesonte kurrkend, përveç atê vetë dhe lëkurën e tij. Tash, kur të gjithë në çarshí dijshin se ku po shkonte dhe çka e pritte atje, edhe me qëndrim edhe me të hecun donte me tregue se nuk kërkonte ngushllim prej askujt dhe se ishte në gjendje me i pague vetë dhe pa ndihmën e askujt, llogarít për të gjitha ezanet para Fet-hís, edhe për ato të vetat edhe për ato të Muratit, e mbi të gjitha edhe për atê të të mirit.

Kishte veshë xhybe të ré dhe kundra të reja, kryet e kishte lidhë me ahmedije të pastër, të bardhë, të cilën

e vente vetëm për bajram. I dukej se e shiqojshin të gjithë: tregtarët prej dyqaneve, muhaxhirët prej haneve, grat prej oborreve, e ai për inat ishte drejtue e qitë krahnorin përpara dhe nuk shiqonte askend, nuk shifte askend, ecte drejt e i sigurtë si me u pasë nisë te myftiu për me pi kafe, diçka e randonte në shpirt. Fyti iu kishte tha, fryma i zihej. Memzi e kapërcej pragun dhe hyni n'oborr të myftiut. Aty u lehtsue pak, mbasi këtu askush nuk e shiqonte dhe askush nuk do të shifte se çka do të bante myftiu në të.

Pak mâ vonë pop Lluka kaloi nëpër të njajtin sokak. Prej ditës së vrapimit askush nuk e kishte pa, nuk kishte dalë prej shtëpís. Zinte në thue nëpër gurë si me pasë harrue me ecë. Fëtyrën e kishte t'imtë, të verdhë, mjekrrën të rrallë, krahët të rrudhun, syt të ramë në rrasht. Ishte ndryshue krejt. I ngjante kallit të pjekun tepër që rrxohet sa të preket me dorë. Njerëzve u dukej se ky nuk ishte ai pop Lluka i vjetër dhe se, me kambë kaq të dobta, nuk do të mundte lehtë me u ngjitë në çardakun e myftiut.

Murat Kandarxhiu hyni i fundit. Ishte hutue krejt. Qante dhe ankonte që e gjet e zeza pa pritmas, dhe që bash këtê, njerí të vorfun e të vogël, e thirrte myftiun tue pasë gjith ata njerëz në zâ e pasanikë. Bilall zaptija e shtyni n'oborr dhe e rrasi n'izbë nën çardak.

Në mutfak, mbi izbë, në dy qoshe të kundërta rrijshin njani përball tjetrit: pop Lluka dhe mulla Idrizi, secili, në mendime të veta, të randa e të ngatrrueme dhe nuk mundshin me kuptue kurrsesi se si dhe pse myftiu i kishte mbyllë në mytfak. Mulla Idrizi ishte tash krejt i bindun se Jexhuxhi kishte ra në tokë dhe se vetë myftiu ishte Jexhuxh,. sepse nuk kishte mâ aspak zemër turku. Rreth tyne gjindeshin copa tasash, qypash, pjatash dhe tanë dhoma të jepte përshtypjen e shkretines, ku nuk shkilte kamba e askujt. Kjo ishte nji dhomë e vogël në fund të çardakut të madh druni, n'at pjesë, që ishte shkatrrue e rrenue edhe përjashta edhe përmbrenda. Çdo gjâ në tê ishte bâ e derdhshme, ishte nxi prej blozës, zverdhë dhe shterrë prej kohës.

Ata nuk flitshin kurgjâ. Ruheshin që të mos u takoheshin shiqimet dhe prandej nuk kqyrshin askund, veç para vehtes. Kur u bâ natë dhe në dhomë ra errsinë e zezë e dendun, mulla Idrizin filloi me e kapë friga. Filluen me iu rendue para syve pamje të çuditshme e të tmerrshme dhe kurrsesi nuk mundte me dallue — a ishin këto pamje andërr apo zhgandërr. „Ku jam kështu?" pyette vetëvehten dhe pickonte gjunin me pa a ishte në vehte. „Jam në mutfak" — iu përgjegj vehtes. „Atje n'at qoshe, âsht popi, aty janë pjatat, e atje âsht dera. Po ato çka qenë? Merre me mend rremat e brédhit... E në rrema rrjedh uji, uji i turbullt si lavra, e në to — merre me mend âsht ulë myftiu dhe po i lan kambët. Ruena, zot, mendt e krés! E ato tjerat? Ndalu. Ato qenë do gra. Grat janë, ulë, e flokët e kalbun u kanë ra deri te bari. Janë ulë dhe po thurrin flokët e kalbun". Gogsoi. Iu duk se dikush çeli derën dhe hyni. Gjujt iu dridhën, fryma iu ndal. Luejti prej vendit dhe shtyni enët me kambë, ato tinglluen ngulshueshëm, topitshëm. U qetsue dhe përgjoi. Në dhomë nuk ndihej kurrgjâ përpos popit që në gjum merrte frymë me gërhamë të njimbasnjishme dhe gjimonte kohëmbaskohe si i plaguem. Hapi gojën me e thirrë dhe me e zgjue, por u pendue, nuk donte me folë i pari. Friga e mundonte gjithnji e mâ tepër. I dukej se në dhomë, n'errsinë, mb' at' anë enëve, me të vërtetë ishte dikush. Mâ në fund i shpëtoi zani, i dobët dhe i pasigurtë, si të mos ishte i tij.

— Pop. A po më ndëgjon mue, pop? — e thirri. Popi luejti vendit dhe fryni me të madhe, me gojë të hapun, si të përzinte diçka që ishte mbledhë në shpirt.

— Dikush hyni, pop, ose po më duket kështu. Mos flej.

Unë nuk po ndëgjoj gjâ — ia priti popi ftofshëm.

Biseda ia nisi, në fillim me pengesa dhe e ngurruem, e mandej u lshue.

— Athue myftiu do të... — hapi gojën popi, por hoxha e ndërpreu.

— Po, pop myftiu do të na rrahë. As syt s'ma kanë

pa, as lëkura s'ma ka ndie, por po thom se mund të bâhet gjithçka. Huj përdreq ka ai.

— Çudi e madhe, more pop, — vazhdoi hoxha, që të mos ta ndërprente bisedën. — Po ndëgjoj Limin tue ushtue, e po më kujtohet Jevgu me zinxhirë. Atëherë, pop, kur ndiqte Vejselin dhe kur ky iku në Fet-hí dhe shpëtoi.

— Nuk do të ketë qenë bashk kështu, hoxhë — i tha pop Luka. - Nuk ka qenë bash Vejseli, por Raduni ynë. Kjo âsht e dijtun. Dhe nuk ka qenë Fet-hí, por kisha e Pjetrit dhe në të bijshin kumbonët. Po, Raduni iku në kishë, kisha u mbyll vetë mbas tij që të shpëtonte prej zinxhirëve.

U zunë rreth këtyne zinxhirëve.

Q'prej kohësh besohej në kasabe se natën dilte prej Limit nji Jevg i bâshëm me zinxhirë në krahë dhe ndiqte ata që i zinte vonja në lum. Të gjithë frigoheshin nga pak prej tij, e fëmijt mâ tepër. Nanat nuk i frigoheshin dhe nuk i mallkojshin ndryshe fëmijt e tyne veç me Jevgun dhe me zinxhirët e tij: „Zinxhirët të ndiqshin, biro, e Fet-hija qoftë larg prej teje"!

Vejseli ka qenë, mor pop, e kumbonët e tua nuk i pranoj, — nuk lshonte pê mulla Idrizi.

— More hoxhë, Raduni ka qenë, pse të mbyllej kisha mbas Vejselit?

— E pse atëherë të mbyllej xhamija mbas Radunit?

Kurr përpara nuk kishin pasë rasën me kthjellue kështu në katër sy atê që kishin turbullue gjatë tanë jetës.

Dita solli halle tjera. Pritshin që myftiu t'i thirrte n'odë. Heshtshin dhe prap kqyreshin shtrembët. Njerzija kalojshin nëpër sokak nën mutfak dhe secili kqyrte përpjet në dritare për me pa hoxhën dhe popin. Fëmijt rrijshin qysh heret në mengjez naltë në mure dhe nepër qoshe t'oborrit athue nuk shifshin kund vetëm nji skaj të çallmes ose të kapeles së popit. Atyne dyve u vinte randë. Ikën në nji qoshe tjetër të mutfakut, ku kishte mâ shum enë. Prej andej Fet-hija shifej si në pasqyrë. Popi ndejti kundruell saj dhe bani kryq, e hoxha këndoi shpejt nji

dua dhe filloi me frye në drejtim të Fet-hís, si me dashtë me përzanë atê që bante popi.

Ditët kalojshin e myftiu nuk i thirrte. Mâ në fund edhe njerzit nuk shiqojshin mâ në dritare e Bilall Zaptija përzûni fëmijt. Dukej se mulla Idrizi e pop Lluka do ta kalojshin jetën në mutfak. Kush e din se sa do të zgjatte burgimi i tyne sikur mos ta kishte ndërpré tupani i Bihorit. Ra tupani papritmas nji ditë pazari, në midis të çarshís, dhe prej atëherë nuk pushonte gjith ditën. Rreth tij luejshin, këndojshin dhe argtoheshin të gjithë si me qenë bajram.

Parija e katundit suellën këtê tupan me dy zurle dhe me Bihorasit rreth tij për me i çue në Kollashin, sepse nizami u kthye papritmas andej kah kishte ardhë. Por as të tretën ditë Bihorasit nuk u nisën kurrkund. Kishin zanë kafet dhe hante, ngushtue muhaxhirët e kasaben, e gjith ditën vetëm i bijshin tupanit dhe bâjshin poterë në çarshi, ai as nuk hante, as nuk pinte, as nuk flente. Myftiu u kishte çue fjalë disa herësh me u shpërnda, se ata nuk kishin kurrgjâ me Kollashinin dhe muhaxhirët dhe se çdo gjâ që duhej me bâ, kur të jetë nevoja do të bante ai dhe nizami i ushtrís që do të kthehej përsëri. Por, Bihorasit nuk i besojshin mâ as nizamit, as myftiut, as çarshís dhe t'idhnuem me të gjithë për shkak të hallit dhe vuejtjeve të muhaxhirëve, iu përgjigjen myftiut, tue i ra tupanit edhe mâ fort dhe tue bâ zhurmë edhe mâ të madhe në çarshi.

Ky kërcnim e sëmundi myftiun aq sa memzi mundi me shpëtue.

Prej se u lshuen katundet në kasabe dhe ra tupani në çarshi, ai nuk hante, as nuk pinte, as nuk flente. Luftat në Drenicë, ku binte tupani i Shqiptarëve njisoj si këtu u ngjallën përsëri në fantazin e tij, nuk mundte mâ me i largue. Net e ditë të tana rrinte ulun në jastek, i dërmuem dhe i çmendun prej pamjeve të luftës, që nuk kishin fund njisoj si tupani i Bihorasve në çarshi. Ndonjiherë gjimonte si i plaguem dhe kcente në kambë me ikë dikah. Qaniu, që në këso çastesh dinte me gjetë edhe fjalë edhe mënyrë për me e përmbajtë, tash

mbet i pafuqishëm. Ai e merrte ngryk si fëmin, e mbulonte me xhybe dhe ia lëmonte krahnorin e fortë leshatak, në të cilin dy shêja të plagëve edhe tash ishin të kuq, memzi të mbuluem me lëkurë të hollë. E sikur mos të ndihmonte as kjo, çohej dhe luente para tij, përdridhej në kërlloklla dhe këndonte tue zgjatë zanin kangë turke dhe arabe. Por kësaj here çdo gjâ ishte e kotë. Para syve të myftiut dilte flakë. Flaka e katundeve shqiptare dhe sërbe në Drenicë e në Rogoznë, u rrit e u bâ zjarm i madh e tupani u shëndrrue në njimijë zane. Kur tupani ndonjiherë binte ma fort në çarshí, ai humbte krejt, shpërthente xhyben, çonte duert përpiet, thuese donte me fluturue dhe kërcitte dhambët si i çmendun.

Nji natë e mposhti Qaniu. Zbriti n'oborr dhe i hypi kalit. Me kcime mâ të mëdha, si me qenë tue kalue hendeqe, vraponte prej nji skaji t'oborrit në tjetrin, i krrusun mbi shalë si i ngujuem. Vetëm nji kal i shkathët, i luftës, si ky i tij, mundte në këso shpejtsije me u ra përskaj trupave me i kapërcye gropat dhe me mbajtë kalorsin mbi shalë.

Gjâma e hapit prej oborrit të myftiut ndihej larg — e naltë, në mutfak, dukej se po rrenohej oborri. Tanë çardaku i vjetër dhe i rëzbitun dridhej, e mâ tepër dridhej mutfaku, të cilit edhe kështu nuk i duhej shum për t'u rrxue.

Mulla Idrizi dhe pop Lluka u mbështetën njani për tjetrin e dridheshin të zbehtë; mutfaku u duk tepër i ngushtë. Kqyrshin nëpër dritare, atje poshtë, myftiu kalonte fluturim thuese e barte era, ahmedija e bardhë vizllonte. e kalldrami dridhej nën patkojt e kalit. Që të dy mendojshin se kishte dalë menç dhe se, po t'i bijshin në mend, do t'i zbritte poshtë dhe do t'i shtypte nën kambët e kalit.

— Ja allah! — shpëritte mulla Idrizi, nëqoftëse do të vdiste, le të vdiste me emnin e zotit në gojë, dhe mbështetej për popin, thuese donte me u zhytë në tê. Pop, vlla, athue ç'do të bâhet kështu me ne?

Popi i pëshpëritte se puna ishte keq dhe që nuk kishin shpëtim, sepse myftiu nuk âsht njeri ynë, âsht

gjak tjetër dhe me tjera huje, e atij as nuk mund t'i mnuhet, as nuk mund t'i vërtetohet gjâ.

Kur myftiu fluturoi nepër oborr, tue u ngurrue thuese ishte tue pre diçka me dhambë, dhe tue ngrehë duert sikur t'ishte tue kputë atê që kisnte thurë, ata të dy u shkrinë në nji krijesë, mjekrrat u përzinë, kambët u ngatrruen, merrshin trymë pak e ngadalë, thuese tash do ta ndalshin fare.

Popi filloi me prekë me gishta mbas shpine, me thye drujzit e çatmes dhe me heqë mallterin.

— A mos je tue bâ kështu diçka, pop? — e pyeti hoxha.

— Po, jam tue bâ, — u përgjegj popi tue nxjerrë prap çatmen. Mallteri ishte i thërmueshëm, shkoklohej dhe derdhej. Hoxha pa se çka kishte ndër mend popi, prandaj i ndihmoi dhe vetë, duert i u kishin ligshtue, nuk e ndëgjojshin.

Nën ta bumbullonte vazhdimisht.

Kur myftiu u vërvit n'anën tjetër t'oborrit, popi i rrasi shpejt kambët ne gropë dhe sharroi. Poshtë ishte ultë. Nuk mundte me mbërrijtë tokën. Mulla Idrizi e mbante me mbërrijtë tokën. Mulla Idrizi e mbante për duersh që mos të rrxohej, e kur i mbet në mutfak vetëm kryet, i lutej mos me e lanë vetëm, se do të çmendej po n'at ças. Mbasi popi sharroi krejt, si në pus, u fut mbas tij në gropë edhe mulla Idrizi, po ky i trashë dhe i ngathtë, mbet gjysa në mutfak e gjysa përjashta, në dritë të hanës.

— Ja allah! — bërtitte përpjet dhe thirrte popin me e ngrehë për kambësh. Popi i u varë për kundra dhe e ngrihte, por nuk guxonte me lëvizë shum se drita e hanës binte mu për skaj të murit. Çatma kërsitte. Dukej se krejt mutfaku do të binte bashkë me hoxhën. Mâ në fund hoxha ra si thes në bar dhe mbet në vend. Ishte krejt i zbehtë, paashmendije, pa xhybe, pa mintan, sepse të gjitha i kishin mbetë naltë në çatme. Popi e mbuloi shpejt me mantë, që të mos dukej bardh dhe mos t'i shifte myftiu. U mshefën. Kur bumbullima kaloi n'anën tjetër të çardakut iu afruen me vrap murit t'oborrit dhe e kapërcyen.

Të krrusun për toke, si t'ishin tue vrapue, kaluen shpejt nëpër bahçet e mahallës, popi i zi e me kapele në krye, e hoxha i bardhë dhe kryeshtrue, u ndalën vetëm para Fet-hís. Aty u ndaheshin rrugët. Po në këtë vend hoxha thirrte përpara ezanin e popi lente kryqat. Mbi ta zbardhonte në dritën e hanës pirgu i Fet-hís, si i lamë me qumsht, por tash asnjani nuk e kqyrte, për mos me fye shoqishoqin.

— Shëndoshë e mirë! — tha popi dhe kqyrte anëve mos po i shiqonte kush.

— Ndihma e zotit, e besa edhe e jotja, — u përgjegj hoxha, — sepse ti po të kishe qenë vetëm edhe nji fije mâ i shkurtë, mbeta unë ashtu, i vaurn, me më rrjepë myftiu gjallë si sjapin.

— Lamtumirë, — tha popi.

— U pafshim me të mirë, — u përgjegj hoxha, u kapen dorë-për-dore, për herë të parë në jetën e tyne, dhe u ndanë.

„Shife ti popin, — mendonte mulla Idrizi tue ecë vrap rrugës. — Edhe ai qenka burrë dhe trim. Për zotin nuk deshti me më lanë; e ai qeni kishte mundë me mâ marrë fëtyren. Dhe me të drejtë tha: tjetër gjak âsht ai, turqeli âsht ai". Me këto mendime hyni në derë t'oborrit.

Ditëve të para mshifej nëpër shtalla e kasolla n'oborr, flente në grazhdije të lopëve, e në mengjez mu aty, skaj grazhdit, pinte kafe dhe kuvendonte me miqt mâ t'afërm. Kur i thanë se myftiun e kishte kapë marrija dhe vraponte për shkak të tupanit të Bihorit, si tregonte Bilalli e si i kishte tregue Qaniu Bilallit, ai zgjidhi qesen dhe i dha të hollat me sjellë edhe tre tupanxhij.

— Kështu ma rregulloni këtë punë, o vllazën të mirë. Tre tupana në tri anë të çardakut dhe Jevgjit karathí, mos t'ia ndajnë tupanit derisa të mos ia qesin mendët prej krés. Por askush, as njeri i lemë, mos të dijë se të kujt janë Jevgjit dhe kush i paguen.

Të paguem mirë, të ngimë e të dejun, Jevgjit i bijshin tupanit gjith ditën, e Bihorasit kcejshin dhe bâjshin zhurmë panda rreth tyne dhe rreth çardakut. Kurrgjâ nuk ndihej prej kësaj zhurme. Të dukej se trâjt do të thyhe-

shin. Njerzit flitshin me zâ të naltë, si në mullî. Por kasaba duronte qetsisht hallin që i kishin sjellë katundet dhe tupanat dhe as që i shkonte ndër mend se ata tre tupana rreth çardakut i urdhnonte njeriu mbas grazhdit, mulla Idrizi.

Myftiu nuk mundi me qëndrue. Ai kishte ardhë këtu me jetue në qetsí, larg prej Drenicës dhe prej tupanave të Shqiptarëve, larg prej çdo gjâje që ia kujtonte luftën, por këtu, n'Akovë, e priti nji zhurmë edhe mâ e madhe, e tupana edhe mâ të mëdhej se ata të Drenicës. Posa ata bumbulluen trefish, u përgadit dhe u kthye prap në Vuçitërnë, prej kah kishte ardhë, por kësaj here pa përcjellje, madje edhe pa Bilall Zaptin.

Nëpër çarshí kaloi pa fjalë. Kishte mbledhë frêjt, ishte krrusë pak mbi kal, i verdhë, memec. Tregtarët coheshin edhe tash prej tezash dhe e përshëndetshin si atëherë kur hynte në kasabe, por ai nuk kqyrte kurrkend dhe nuk kthente asnji përshëndetje. Mbas tij, me fes deri te veshët, shkonte kaluer Qaniu i hollë, i zbehtë, tue ngrehë mbas vehtes nji kal të ngarkuem me jorgana të kuq.

Mulla Idrizi mundi me pa vetëm jorganat. Urdhnoi që Jevgjit të mos u bijshin tupanave dhe dha të hollat për me u përzi nji hallvë.

Pop Lluka nuk pat rasën me pa myftiun tue u kthye. Po at natë, kur iku prej mutfakut, ai u vesh në tesha të Bihorasve dhe kaloi në Kollashin për me u takue me rajen kryengritse.

I bardhë dhe i gjatë, shurdh për epshet dhe luftat e njerëzve, pirgu i Fet-his mbet prap pa kumbonë dhe pa ezan.

KAMBER KUKA

Maja e malit, së pari e kuqe e mandej e kaltër, e stërpikun me dullîjë dhe freshën, shytej në muzg. Plepat, të lëbardhëm në kambët e holla, përshpëritshin rranxës së shpatit, bari i vyshkun shushuronte, e luginat gjëmojshin poshtë me nji zâ të tmerrshëm. Yjt e parë, t'ultë dhe të mëdhej, rendoheshin në qiell; ata të largtët dukeshin se do të bijshin mbi mal.

Rruga e ngushtë dhe e shtrembët nëpër bar, edhe tash, në muzg, memzi dallohej.

Firari e ngadalsoi hapin. Kambët iu kishin randue, hapi i shkurtë, i pasigurtë. Era e haptë dhe e qetë që fryn-te prej lugine, sillte zane njerzish dhe erë të randë tymi e torishtesh. Ngadalë, si me i numrue hapat, ai i afrohej katundit të murrmë, të shtrimë, nën shpat.

Në krue, buzë rruge zbardhonte nji tubë njerzish, veshun me zhguna të randë dhe shalla të bardhë, të mbështjellun rreth krés, si beduin. Ai u afrue, me hapa të lodhun, i përshëndeti, e ata u përgjegjën njizanit dhe u

shmangën shpejt, me ia lshue rrugën kah kroni. Shiqojshin të hutuem, krye lidhun me shalla, të habitun prej të huejit, që duel aty, në mal, në kët kohë të vonë.

— Mos je Kamber Kuka? — i shpëtoi goja njanit.

— Kam qenë Kamber Kuka. Mâ s'jam. Jam dorzue, — përgjegji dhe i çoi duert. — Kështu... Rashë në besë.

Ata u shtanguen. Nuk Mundën as me hapë gojën.

Kamber Kuka ishte firar i Bihorit. Tetë vjet nuk iu dorzue pushtetit, as nuk kërkoi besë. Sod në mengjes ra „me krye në dorë". Ju dorzue pushtetit të rí malazez, që i zû vendin atij të vjetrit, turk.

Mali i Zi posa kishte hy në Bihor. Firarëve të Bihorit, t'arratisun prej Turqve, u fali çdo gjâ që kishin bâ, pse atê që kishin bâ, banë në kohën e pushtetit të vjetër.

Kamber Kuka kishte me iu shtrue vetëm njij dënimi: me qëndrue në kambë që ta shiqojshin të tjerët. Ai rrinte si i ngujuem për shtylla shtallash nëpër hane, e njerzit e shiqojshin si ndonji përbindësh. Secili donte me pa Kamber Kukën, sepse ai ishte i pari firar dhe trim i famshëm i Bihorit. I vetëm, para gjith atyne njerëzve, brî shtyllave të shtallës, në vend krejt të papërshtatshëm për firarët, ai qëndronte, i vumë si shêj, qysh në mëngjes.

Me dorzimin e Kamber Kukës mbaroi edhe telefati, koha e turbullimeve. N'at kohë, pa kurrfarë rendi e sigurije, me shum firarë dhe të vramë. Kamber Kuka gjithmonë merrej nëpër gojë. Dimnat e vështirë dhe vjetët me ûjë, që në kohën e telefatit ishin të shpeshta, harroheshin shpejt e lehtë, ashtu si njeriu që harron rëndom të keqen, e të mirën e mban mend, por Kamber Kukën kurrkush s'e harronte. Për tê flitej në vdekje e darsma, nëpër hane e ndêja, flitej çka ishte çka s'ishte si dinte secili me trillue dhe me zmadhue.

Ai nuk i dilte kurrkujt para syve, madje as atyne që s'u kishte gjâ borxh. Rrinte në pyll e ndër jatakë dhe befte prej s'andejmi kur donte dhe mundte, në drum, në ndonji torishte të mirë. Dhe bash pse nuk e njifshin aq shum kishin folë për tê, të gjithë kishin ardhë me e pa dhe mos me u largue deri sa mos të ngiheshin së shiquemi. Ai memzi pritte që ata të çoheshin, e ky shkonte

në Raklje, në katundin e largët të Peshterit, te grat e fëmijt e vet.

Kamber Kuka kishte dy gra e pesë fëmij. Mâ shum e brente halli, që mâ e vogla, e cila edhe me moshë ishte mâ e ré, mos ishte martue për së dyti e me ia nxí fëtyrën. Në tri vjetët e fundit, qyshse kishte kalue prej Peshterit në Bihor, nuk kishte ndëgjue gjâ për grat e veta. Dhe posa i thanë se ishte i lirë, muer rrugën e fluturoi vrap në Raklje, si me pasë fletë.

Mbasi shoi etjen dhe fshiu gojën me shamí, Kamber Kuka iu kthye mashkujve dhe pyeti:

— Po Mema? A âsht gjallë, Mema?

— Gjallë â, gjallë dhe i fortë, vetëm kambët e kanë lanë, s'po e mbajnë mâ, — përgjegji djaloshi, thatak e i njomë, dhe iu rras në fëtyrë. I tha se ishte i biri i Memës.

— Të m'i bâjsh selam Memës. Prej meje. Dhe t'i thuesh kështu: u dorzue Kamber Kuka pa pushkë, pa hû. Duerthatë po sillet nëpër mal...

Dhe — dhe bash po sillem. Fati. Qe dhe kaloi. Sa ora. Qe kështu.

Kamber Kuka fërkoi duert. Zanin e vrazhdë dhe të randë e thithi uji. Me gurgullimin e kronit, që derdhej n'errsín, dikush ofshani dhe luejti vendit.

— Tri selame m'ia ço Memës.

Që të mos shkilte n'ujë, ai i rá për rreth kënetës, në të cilën farfullojshin yjt, duel në rrugë dhe u nis. Ata e rrethuen. Nuk e lshojshin me shkue natën nëpër bjeshkë, dojshin me e çue te Mema. Mendonte për grát dhe fëmijt. Tha se nuk mundte sonte, mall i madh e kishte kaplue, donte me shkue te fëmijt. Friga se çka ishte bâ me mâ të rén, filloi prap me e brê. I dukej se plagë e randë i hapej në shpirt dhe se prej saj do të mbaronte para se me ardhë në Raklje.

I këtillë ishte Kamber Kuka: kur vendoste diçka s'kishte fuqi me ia thye mendjen.

Ata e lajmruen Memën dhe Mema i çoi zâ.

„Ende jam gjallë, firar. Për bukë e shtrojë s'hekim keq. Dushmani mâ kaloftë derën!"

— Fati, — tha Kamber Kuka. — më çoni. Bash kë-

shtu, pa armë, le të më shkojë fëtyra para Memës. Para Memës tim.

Kthyen teposhtë livadhit, të thamë, të kositun kaherë. Ata të gjithë të bardhë, ai i zi, e rrethuem si delet ogiçin. Nata ushtonte. Shkrepat e malit shkëlqejshin nën yj. Bishti i hanës, i thyem, qitte kryet mbas shkambit. Diku krisi dera, dhent u trembën.

Ata i ranë rrugicës së rrethueme me gardh, kthyen në të majtë nëpër derë t'oborrit dhe u ndalën para shtëpis. Torishtet gjithkund për rreth, pranë gardhit kuajt e lidhun gjëmtojnë.

— O, Memë — briti Kamber Kuka dhe përgjoi.

Qeni i lidhun për hû lehi me tërbin, kali turflloi.

— O hoja, — Firar! — përgjegji nji zâ prej dhomës, i thellë, si prej shpelle.

Nji vajzë, me bohçe të kuqe, duel me llampë në maje të shkallëve me i bâ dritë mysafirit. Shkallët e vjetra, nisën me kërsitë nën hapat e Kamber Kukës, dhe landët e lidhuna për mur të gurit, u tundën fort.

E shtinë së pari në nji dhomë të vogël, të nxime, që i vinte era lesh, e mandej në nji të madhe të ndritshme, të shtrueme me qylyma. Buzë dritares, i rrethuem me jastek, rrinte Mema. Kamber Kuka çoi dorën në ballë, i dha selam, e ai mbasi u çue me mundim, tue gjëmue dhe mallkue kambët, u afrue dhe u përqafën. Të dy të mallëngjyem, ia rrahshin shpinën njani tjetrit çmalloheshin, tue fshâ e tue urue: ahi, po, ku je, he burr i fortë, firar. Zani u dridhej, sepse takimi i preku. Djali i madh i Memës, i zi e i vramë lîjet, me preçe të gjatë, kaçurrel të lëshueme mbi krahë, ia muer qyrkun dhe e vari pranë atij të Memës. I riu, i hollë dhe i hjedhun, ai që e kishte prû deri te kroni, ia zdathi çizmet dhe, mbasi i shiqoi mirë, i çoi në raft e i paloi afër tepsis. Mema i bani vend afër vedit dhe ia shtroi nji postajë drenushe.

— E, firar!

— E, Memë! Shëndosh e mirë?

— Mirë jemi shyqyr.

Mema u ankue në kambët e veta.

— E ti, firar, sa nji bjeshkë, eh, — tha e luejti kryet.

— Dhe çka u bâ? — klithi, tue e shique drejt dhe ngrohët.

— U bana rob për të gjallë dhe të vdekun. Qe çka u bâ, — përgjegji Kamber Kuka dhe fërkoi ballin me dorë. — Hyni Mali i Zi. U shtruem.

— Ih, hyni! Firarët, e Mali i Zi, e qimbiler se kush do të hyjë.

Kamber Kuka shiqoi dhomën. I pamësuem në dritë të fortë dhe shtroje të butë, ai kapsitte syt dhe s'e ndiente vehten shlirë. Në murin e ndritun, të lyem së shpejti, vareshin armët e djelmve të Memës, postajat dhe takami i kuajve. Mû pranë derës, në raft, përmbi furrë dheu, shkëlqejshin dhe stolisshin dhomën disa tepsí bakri dhe ibrikët.

E, gjallë je! — klithi Mema — Due që t'më tregojsh fill e për pê për „bishtat e begut". Kam ndëgjue çka thonë tjerët, por bota rren, ih, sa rren bota.

Kamber Kuka qeshi, por menjiherë erdh në veti, iu kujtuen grat dhe fëmijt e vet. Kujdesi se a do t'i gjente të gjithë edhe njiherë, ia theri zemrën.

Kamber Kukës me falë për trimnít e veta.

Nepër ata „bishta'" emnit të tij së pari i duel zani dhe prej atëherë nuk hiqej gojet.

Begu i Ivanjes, i fuqishëm dhe azgan, lshonte gjân' e gjallë me shkue kudo e me kullotë ku të mbërrinte. Tufat e tij notojshin gjith ditën dhe nuk lejshin kurrgjâ mbas vehtes nëpër livadhet e arat e hueja të gatshme me u kositë edhe me u korrë. Askush nuk guxonte me dalë dhe me mbrojtë mallin e vet. Njerzit shkojshin te begu me lutë, granimi vajtonte nën strehë, por ai nuk donte as me ndie. Vaji mbërrini deri te Kamber Kuka, Kur u gjet në të lashta, midis lopëve, ai bâni atê çka ia preu mendja: u preu bishtat lopëve, i lidhi me shoka të barijve, dhe ia dërgoi begut në çardak. Dhetë barij, njani mbas tjetrit, i bajtën dhe i paluen këta bishta begut para shkallëve: „Këta i ke prej Kamber Kukës".

Mema, tue mendue për këtë ngjarje, u kujtue bash tash se kush ishte Kamber Kuka, prandej u ngrit dhe çoi fitilin e llampës, që t'i bante mâ shum drit mysafirit. Shkëlqimi i tepsís në raft, që vizlloi tash, i ra Kamber

Kukës drejt në fëtyrë, të nxime dhe të vrazhdë, të stolisun me kamxhik mustakësh të shpeshta dhe e ndriçoi. Djelmt e Memës nuk shkoqshin syt prej tij. Iu afruen tash me e pá edhe má mirë.

— A ke ndie gjâ për fëmijt e mij, — pyeti Kamber Kuka me frigë, tue mendue edhe për grat e veta. I zoti i shtëpís bani me thanë diçka, por shpejt u ndalë dhe lëshoi syt për dhé. Kamber Kuka kuptoi se ai dinte diçka për fëmijt dhe grat e veta, por nuk donte me tregue. Kjo e pikllòi edhe má tepër dhe ofshani thellë, msheftas, që mos të ndëgjonte. Mema.

U çue ngadalë dhe, tue i përvjelë mangët e mintanit, iu afrue derës, ku, në nji qoshe, pranë murit të lyem me të verdhë, ishte ibriku me ujë. Ai lau njiherë duert, mandej fëtyrën dhe kambët, dhe u kthye në skâjin tjetër të dhomës, u ul në postajë dhe nisi me u falë.

Gjatë tanë kohës që Kamber Kuka i lutej zotit. Mema mendonte për fatin e grave të tij.

Fati i tyne ishte i tmershëm.

Në kohën e telefatit që përfshiu edhe Peshterin, kordunët, rojet e kufinit turk, i dogjën të gjitha shtëpijat e t'aratisunve në Raklje. Grat e Kamber Kukës vuejtën má së keqi. Kordunët i çuen syrgjyn në Jeni Pazar, ku jetuen në nji kthinë hani, t'unta, dathë e deshë, kurrfarë ndihme. Robnimi i tyne nuk muer fund as me shkatrimin e kordunëve, pse nuk kishin ku me u kthye, mbetën prap në han.

Mema i dinte të gjitha këto, por nuk donte me tregue, që të mos ta pikllonte mysafirin.

Nxori kutín dhe ia qiti me ndezë. Kamber Kuka mbështuell nji, mandej nxuerr të vetën dhe ua qiti djelmve të Memës.

— Djem të mirë paske, Memë. I paç me jetë.

— Me gjith miq, — përgjegji Mema.

Kutín e muer së pari má i madhi, ai me perçe. E shiqoi dhe e rrotulloi, dhe shpejt tërhoqi gishtat, si me u pasë përvlue. E shiqonte shum dhe pa luejtë syt, por tue u ruejtë që të mos e diktonte Kamber Kuka. „Ahu", gjëmoi në vetëvehte, tue u përmbajtë që mos të trathto-

hej. Kjo ishte kutí sermi. Në skâjin e djathtë, te tura turke, ishte nji skalitje e thellë, ai shiqonte vetëm at skalitje. Ia dha mâ të riut tue vërejtë a do ta njifte dhe a do t'i ndrrohej fëtyra. Ky nisi me e hapë, por kur e shiqoi mâ mirë, u tërqeth dhe kqyri kah vllau mâ i madh. Mjeshtrisht, me shêja barijsh, u muerën vesh.

— E Ferit, — tha mâ i madhi.

— E Ferit, — pohoi, mâ i riu. Ata njoftën kutín e mixhës së tyne, Seferit, të cilin dikush e kishte vra në rrugë të Bihorit. Kush dhe pse kishte vra Seferin, ata nuk kishin mundë me e marrë vesh. Gjaksorin e kërkojshin msheftas, dhe i mbajshin shokat e lidhuna, për me kujtue gjakun që dikush ua kishte borxh. Mâ i madhi, i zhdërvjelltë dhe dhelpnak, e lavdoi kutín dhe pyeti Kamber Kukën ku e kishte marrë.

— Ka qenë e nji njeriu të keq, — përgjegji shkurt dhe tregoi tanë ngjarjen.

Rrugës së Bihorit, para nji vjeti, ngante nji njeri, Kamber Kuka e ndali dhe e pyeti se ku po shkonte. — „Ku, për hajr"?, e pyes unë. „Keq â", më thot qeni. E shoh se â keq. Sepse shpirti veç sa s'i ka dalë. E do t'i dalë, kemi me pá. „Po martohet, tha filan fistiku dhe po merr, tha, filan-filanin". Nji Uglanas po merr nji të Bihorse. Vajza tha nuk i përshtatet djalit. Nuk i përshtatet, tha, se ai âsht i pasun, e ajo e vorfun. „Ani"?. „Ani po due me ia prishë". „S'paske hall mâ të madh se këtê-a?" „Jo", tha. „Mirrë pra, shko, mbasi s'paske". Dhe ai u nis. E unë ktheva pushkën dhe e vrava. Vrava qenin.

Kjo kutí, biro, âsht e tij.

E vrava me qitap. Qitapi thot: çdo vajzë i përshtatet çdo mashkulli. Me ia prishë fatin vajzës, âsht njisoj si me rrxue nji xhamí.

— Taman! tha Me.na.

Ai nuk dinte se për kend ishte fjala. Për me tregue se edhe ai merrte vesh në qitap, tha se edhe vetë i kishte gjetë ato fjalë, e që Kamber Kuka kishte bâ si duhet.

Të birit të Memës, atij me perçe, i ra gjaku në sy. Ai nuk mundte me u mbajtë mâ. Shtyri kutín dhe duel para shtëpís. Kapi perçen me të dy duert, tue i ndukë flokët

sa mundte dhe thirrte Seferin e vdekun. I betohej për shpirtin e të gjithë gjyshnave që do ta vritte Kamber Kukën dhe do t'ia zbardhte fëtyrën shtëpís së Memës. „Pasha shpirtin e Lamit, shpirtin e Binakut dhe shpirtin e Mustafës..." U kthye në dhomë dhe u ul, sikur mos të kishte ndodhë kurrgjâ.

— Djem të mirë paske, Memë, — tha Kamber Kuka dhe shtoi me vetëvehte. „Nesër do t'i shof të mijt. Bardhin, Gacin — dhe Nushkun". Në sy i vizlloi qeleshja e bardhë e mâ të voglit, Nushkut, me strajcë në krah, e thupër mështekne në dorë — para tij: bashkat e bardha të dhenëve në livadh. „Fati! Fati me i pá." Paraftyronte se si i afrohej shtëpís, hynte befas dhe ata të gjithë, grat e fëmijt, qajshin prej gëzimit. Rrudhi syt dhe i fërkoi vetullat, në të vërtetë i fshiu lotët që të mos ia diktojshin.

Mema çoi dorën dhe u tha djelmve me prû darkën. Ata së pari prunë ujin dhe të gjithë i lanë duert, e mandej e shtruen sofrën dhe filluen me i rendue gjellët. Hajshin me gishta. Dhe posa kërkojshin nji gjellë, menjiherë sillshin tjetrën, sepse Mema donte me gostitë mirë mysafirin. Djemt e Memës e lutshin pandá me hangër, dhe idhnoheshin pse nuk merrte mâ tepër, e mendojshin: „Edhe sonte edhe kurr mâ. Ha sa të mundesh se buka e uji po të sosen me sonte".

— Ha, firar, ha, mos rri untë.

Ai hante pak, Merrte me maje të gishtave, por ndejti pranë sofrës deri në fund, simbas zakonit.

— Falna zot!, — mbaroi Mema lutjen, e Kamber Kuka shtoi: „Edhe dushmanit — vetëm mendjen e keqe hiqja."

Djali mâ i madh luejti vendit.

Ndejtën dhe biseduen shum. I dhanë mysafirit sherbet, u kujdesuen me i shtrue butë, e rrethuen me jastekë.

— Hej i lumi unë që po të shof! — klithi Mema dhe e mbuloi me qyrk të vet.

Ishte vonë. Mema u kujtue se mysafiri ishte i lodhun dhe i ra me kamish murit. Prej dhomës tjetër erdh nji vajzë, pruni dyshekun dhe ia shtroi Kamber Kukës. Djemt

prekën dyshekun, e ai i madhi për t'u bâ vendi mâ i butë, i pruni edhe nji.

— Ta kesh butë, i tha, e me veti e shtoi: „Se në tokë të zezë, belì ke me e pasë fortë".

Të gjithë u përshëndetën me mysafirin, i uruen natën e mirë dhe duelën.

Kamber Kukën nuk e zinte gjumi. Rrinte skâj dyshekut, me fëtyrë ndër duer dhe mendonte për grát e fëmijt e vet. Ai i shifte aty, ndërmjet gishtave, po ashtu si i kishte lanë. Në faqen e shëndoshë, pak si të murme t'asaj mâ të rés, dallohej bengu i zi i rrethuem me qime të vogla, i cili e bânte të bukur dhe të kthjelltë. I dukej se po ndëgjonte shushuritjen e petkave të saj, fjalët e saj, thuese e kishte aty para vedit dhe i thoshte: „Të pres. Si nji ditë si njiqind vjet për mue janë njisoj. Të pres unë ty". Nuk dinte se çka me i thanë, me çka me e gëzue, çka me i dhurue, nëse e pritte me të vërtetë.

Mandej i dilte përpara e madhja. E rrethueme me plot fëmij. Në sy i shihte qortimin për të gjitha — për burrin, për fëmijt për artakën e ré. Tash ky qortim i dukej i âmël. Ajo ia mbajti shtëpin, ia rriti fëmijt. Kamber Kuka e dinte se ishte borxhli ndaj saj. Luejti vendit dhe tha me za. „Do të ndihmoj unë ty. Nuk âsht e drejtë, nuk âsht e drejtë që ti..." Nuk gjeti fjalën. U drejtue fëmijve. Ata i vareshin për gjuej, e shiqojshin dhe i tregojshin të gjithë me nji zâ: „Rrumbullaku, vocrraku..." — u flitte dhe i përpiqte gishtat si t'ishte tue i përgdhelë me të vërtetë.

Këto pamje e lodhën. Çoi kryet dhe ofshani thellë. „Si të jetë shkrue".

Kamber Kuka i besonte fatit dhe mendonte se bâhet ashtu si të dojë ai. Vetëm prej tij mvarej, a do t'i gjente të gjithë aty. A dò ta gjente të rén ashtu si duhet. Gjith natën nuk u qetsue dhe agimin e priti zgjuet, me krye ndër duer. Gëzimi që po kthehej në shtëpí dhe friga se çka do të gjejë atje, e shtrydhshin njisoj dhe ai dëshronte me shkue sa mâ parë në Raklje.

Zbeht e holl agoi në dritare. Larat e qylymit nuk dalloheshin endé kur u çue dhe shkoi.

Mema e përcolli deri te shkallët, e djemt e tij deri në skâj të katundit.

— Hej, firar! Hej Kamber Kuka, trim i trimave!

— Jo, nuk jam mâ! Jam rob. Kam rá në dorë.

Shkonte vetëm, shpejt, sikur ta ndiqte dikush.

Rruga ngjitej shkambit përpjetë, thehej luginave, kthehej mbas kodrave, e bardhë, e largët. Grabitte shpejt, shkilte bjeshkën, të gjanë dhe të naltë, gjithnji i kujdesun dhe gjithnji i gëzuem. Ecte sa mundte mâ shpejt, dhe gjithnji i dukej se mundte edhe mâ shpejt.

Dielli ishte çue nalt. Bjeshka si e shkretë. Lulzonte shpindra, errsonte lajthija, përdridheshin manaferrat.

Në largsí, mû mbi Raklje dukej nji bjeshkë tjetër, dhe ai ndali syt atje, syt plot me lot. Kërkonte nën bjeshkë katundin, por shifte vetëm nji cipëz mjegulle të shkëlqyeshme dielli, shtrî në lugina.

„Rrumbullaku, vocrraku, — pëshpëriti.

Po n'at ças, para tij, mbas gurit, duelën dy qeleshe, të bardha dhe të rrumbullakta. Nën ta, si me pase dalë prej shkambit, mbinë dy djemt e Memës, me pushkë në dorë.

— Merhaba, firar.

Kamber Kuka u hutue. Nuk Besonte se ishin ata.

— T'u kanë kputë pêjt, firar, s'ke ku shkon, — tha ai me perçe dhe ktheu pushkën.

Kamber Kuka u ndal. Nuk mundte me ardhë në vedi. E kqyrte dhe nuk dinte se çka me i thanë.

— Na ke borxh nji gjak, firar. Ke vrá Ferin. Ti ke kutín e Ferit. Qe ku e ke — në gjî. E duem gjakun, — bërtitte i madhi.

— Fati! — tha Kamber Kuka dhe shtoi: — Fati mos me i pá fëmijt.

Deshti me thanë edhe diçka, por nuk kishte fuqí. Si nëpër mjegull, para syve i duelën fëmijt dhe grát. U dorzue fëmijve. U shmang më nji anë dhe u ul mbi gur, i kthyem kah Raklja. Mbas gurit fluturoi nji zog i zbardhemtë dhe u çue n'ajr. Syt i shkuen mbas tij „Rumbullaku, vocrraku!"

Heshtte.

— E çka e ke Ferin? — pyeti.

— Mixhë, — përgjegji qetsisht i madhi.

Kamber Kuka u trand.

— Po, merre gjakun, — tha. — I keq ka qenë mixha i yt.

Shiqonte në largsí, në nji ré të hollë e të bardhë që notonte drejt kah Raklja.

— Merre, mos prit.

— Jo, firar, jo. Pse ti je trim. Ngiju me botë, me malet dhe luginat. Por na ke borxh. Përndryshe nuk të kishim...

Me hap të lehtë, pa u ngutë tashmâ kurrkah, Kamber Kuka duel në nji shesh të pastër, të shtruem me bar të njomë. Nuk shifte mâ as pushkën, as malin, as rên, shifte vetëm grát dhe fëmijt.

Rrinte si t'ishte ndalë në rrugë dhe të donte me u nisë prap për Raklje.

Të trembun prej pushkëve, zogjt fluturuen n'ajr. Jehu, i brishtë dhe i shkurtë ushtoi dy herësh tue u kthye prej shpellës dhe qetsija mbretnoi prap në lugina. Prej mintanit të bardhë të Kamber Kukës, pikuen njana mbas tjetrës, pika gjaku mbi therrën e egër e të thame malore!

Nji rê e bardhë diellore notonte ngadalë në qiell në drejtim të Rakljes.

GJURGJA

Agallarët e mbyllën grykën e Vërshkut mbas kryengritjes së çifçijve në Bihor. Sejdo Hoti zû vendin mâ të ngushtë dhe u betue se as zogu nuk mund të fluturonte aty pari, e jo mâ me kalue ndonji çifçi dhe me shpëtue kryet në Peshterë.

Çifçijt e Peshterit nuk u çuen në kryengritje, por u dhanë Bihorasve ushqim e municion aq sa mundshin, madje vetëm natën nëpër grykën e Vërshkut. Prej se Sejda mbylli grykën, kjo ndihmë u ndal krejtsisht. Bihorasit provuen edhe rrugët tjera, por kot, sepse agallarët bashkë me kordunët mbajshin të gjitha karaullat dhe të gjitha rrugët midis këtyne dy viseve. Prej asaj kohe as Bihori nuk dinte ç'kishte në Peshterë, as Peshteri ç'kishte në Bihor. Kushdo që prej çifçijve provonte me kalue këndej ose andej, kordunët ose e kthejshin mbrapa, ose e zejshin dhe e mbyllshin në karaullë.

Dy çifçij të kësaj kryengritje të Bihorit ishin në zâ. I pari, Millo, dogj çardakun e agës së tij në Cërnç, nji muej

para se me fillue kryengritja, e për tjetrin, Radunin, flitej se ia kishte pre agës së vet veshin dhe e kishte lshue me u kthye në shtëpi pa vesh.

Shorti ra që ata dy të shkojnë në Peshterë. Nëqoftëse ka bir nane që mundet me hy në grykë dhe me dalë gjallë n'anën tjetër, atëherë këta dy janë ata. Sa i perket synit, kambëve dhe pushkës, nuk u ka mbetë gjâ pa e shtí në thumb të pushkës. Kush nuk u shpëtoi gjallë, po i u vunë mbas.

Ata u përgaditën dhe shkuen me provue fatin.

Ishte vjeshtë. Para shtëpijave krihej kanpi, shkembja skuqej në shkambij, por fleta nuk i binte endë.

Me yjt e parë hynë në katundin para grykës. Katundi ishte i madh, i shpërndamë. Pullazet me drrasa zbardhojshin në dritën e hanës, kashta zverdhonte, lumi shkëlqente në luginë. Ata frigoheshin se mos kishte kordunë në katund. Rrugës kryesore i bijshin përskaj, ecshin shtigjeve të tërthorta, me hapa të drojshëm. E kur erdhën te kroni n'udhën kryq, kthyen në të majtë, rranzës së shpatit, kah nji shtëpi e rrethueme me oborr e gardhiqe. Kqyrshin shtëpín, shiqojshin rreth saj, kërkojshin „shêjat".

— Qe tre ahrat në tri anë, — tha Millo. — Por ku âsht huni dhe kryet e kalit në hû?

Kërkojshin shtëpín e Gjurgjes.

Millo u çue në maje të gishtave dhe kqyri n'oborr. Oborri ishte i thatë. Shtëpija e vogël me strehë të daluna, e lame në dritën e hanës, zbardhonte n'anën tjetër. Nëpër derë të çelun zjarmi shifej në votër, e skaj tij ndëgjoheshin zane fëmijsh. Ai muer nji guralec dhe gjuejti në strehë, e u mshef shpejt mbas derës. Prej shtëpís duel nji grue me zubun të zí deri te kambët, u çue në maje të gishtave për me kqyrë mb'at'anë gardhit. Ajo u drejtue kah dora me hapa t'imtë, të pavendosun. Millo u çue dhe e thirri, që të mos frigohej.

— Na jemi, — i tha. Ajo u ndal. I kqyri, nuk mundte as me u kthye mbrapa as me shkue përpara. Të dy ishin me gûja të bardha, me rrethatore plot fyshekë, rreth kreje shallat e Bihorit të mbështjellun si gjarpni.

— A ke kordunë në shtëpi? — pyeti Millo e pa pritë

përgjegjën, shtyni derën dhe hyni mbrenda. Grueja pa se ishte dikush prej çifçijve, u msheh në hije dhe u bani me dorë që të shkojshin mbas saj. Nuk i çonte në shtëpi, por në kasolle. Kasolla e ngushtë, e errët, me dritë hane që shpërthente nëpër vrima të pullazit, ishte derdhë në shllungat e kanpit. Kur grueja ndezi pishën dhe flaka e verdhë, e dridhshme, shëndriti dhomën e ngushtë, të zanun prej vekut dhe kanpit, Millo vari pushkën dhe u ul në shkamb, e Raduni i përvuel kindat e gûjës dhe u shtrue në tokë të thatë.

— A e thirra në zotin? — i u kujtue Millos. Grueja dhe Raduni u përgjegjën njizanit:

— Zoti të ndihmoftë! — e ajo shtoi me vetëvehte:

„Mirë se ke ardhë" — dhe e nguli pishën në vek, para tyne, për me pá mâ mirë.

— Ti qe Gjurgja-a? — pyeti Millo tue çelë kutín e duhanit për me mbështjellë nji cigare.

— Po, — u përgjegj ajo dhe muer pishën e ia afroi me i bâ dritë. Derisa Millo mbështillte cigaren dhe kqyrte kutín, ajo e shiqoi në fëtyrë. Mustakja e djathtë e Millos shkonte drejt përtej mollzës, e majta, pak mâ e shkurtë dhe mâ e shpeshtë, ndahej e rrënqethej mb'anash.

Millo ishte burrë katërdhetë vjeç, i thatë e i gjatë, e Raduni pak mâ i rí, i fuqishëm, i madh dhe i fortë.

Mbasi e ndezi dhe ia qiti tymin, Millo buzëqeshi me kamish në gojë dhe tha:

— A po na njef ti apo të kallxojmë na vetë? Si po don?

Gjurgja luejti vendit, lidhi shamín me tufa të gjata mëndafshi dhe buzëqeshi nëpër dhambët e rrallë.

— Me u mundue deri nesër nuk mundem me ju njoftë, — tha. — E me pyetë mysafirin nuk âsht bâ adet.

— Faleminderës që po e din, — u përgjegj Millo dhe, tue e kqyrë drejt në sy, shtoi: — Mue më quejnë Millo. Nëqoftëse ke ndëgjue për Millo Cërnçanin. E këtê afër meje e quejnë Radun. Por ky nuk âsht ai Raduni që e këndojnë në Vojna Grabë: „Te Raduni shpija plot", shtëpija e këtij belí âsht thatë.

Të dy qeshën.

Gjurgjës i shkëlqeu fëtyra.

— Çka s'kam ndëgjue për burra e trima. Por, unë e mjera, nuk shkoj kund, e prandej s'dij. Ju jeni ata që jeni... Qe ku u hutova.

Nuk mundte me u kujtue se çka u kishin bâ këta agallarëve të vet. Ngazllimi e kishte tronditë shum dhe nuk mundte me marrë vehten. Flaka ia kaploi fëtyrën, u derdh vesh më vesh dhe u mblodh në syt e vogjël, që shëndritën. Afroi shpejt sinin prej kacës, thue pogaçen dhe suell djath e mjaltë me hangër, por ata muerën vetëm nga nji kafshatë, sa mos me ia kthye. Millo u drejtue, e kqyri drejt në sy dhe i tha:

— Ndëgjo, Gjurgja. Na do të kalojmë sonte nëpër grykë.

— Anmiqt mos ju prefshin rrugën, — u pergjegj Gjurgja shpejt e me gjith zemër dhe u ul para tij me ndëgjue deri në fund.

Millo pyette në cilin vend ishin kordunët, ku ishte aga i tyne, Sejda, dhe a ishte rritë lumi në grykë. Gjurgja i tregoi se kishte ndëgjue që në grykë ishin nji morí kordunësh, se lumi ishte rritë mâ fort se kurrënjiherë përpara, por nuk dinte se ku ishte Sejda. U kallxonte rrugët. U thoshte me ia mbajtë në të djathtë të lumit, sepse në të djathtë ishte rruga e ngushtë, vetëm për nji njeri. Thoshte se po t'ishte gjallë i shoqi, Avrami, ai do t'i përcillte deri në Peshterë; ai e njifte grykën si shtëpín e vet. Qau me faculetë. E përmendte Avramin, mallkonte Sejdën dhe Turqit: „Prej zotit e prej jush e gjetshin".

Millo e Raduni ulën kryet dhe kqyrën para vedit.

Pisha digjej deri te nyni dhe era e dendun e rrëshinës mbushi kasollën. Të gjithë kqyrën flakën e verdhë farfulluese si kandili kur ban me u shue. Gjurgja bani kryq dhe çoi lidhsen prej fëtyrës e u ngjall, kurse Millo e Raduni i uruen paqë të ndjerit.

— As nuk kemi qenë këtu, as nuk kemi kuvendue me ty, i tha Millo Gjurgjes, tue i tërheqë vërejtjen që të mos i tregonte askujt se kishin qenë dhe u çuen. Ajo u shtini bukë e djath në strajca, i përcuell dhe gjithnji i lutej me vetëvehte zotit që të kalojshin grykën shëndoshë e mirë.

Hana porsa ishte lshue mbi torishte, poshtë, në luginë, lumi ushtonte,, diku larg u ndëgjue mbyllshëm pushka, si buçka në tpî.

Gjurgja duel mbas tyne deri te dera, e kur u larguen në shpat, u kthye në shtëpi dhe ndezi kandilin. Mbushej vjeti qysh kur kordunët ia kishin vra Avramin.

Millo dhe Raduni shkelën në grykë. Gryka ishte e pjerrtë dhe e thellë, e ngushtojshin të dy anët, që bijshin pingul në lum. Përpos ujit poshtë në shtrat dhe zogjve naltë në shkamb, nuk ndëgjohej asgjâ tjetër. Rruga ishte e ngushtë. Nuk mundshin me ngulë. Millo nuk shifte. Zinte në thue, mbahej për gurë. Kambët iu lagën deri në gjuj. Uji i rridhte prej opingave.

Vendit mâ të ngushtë, aty ku Sejda kishte zanë grykën vendosën me i ra tërthuer. I ngjiteshin shkambit, por ai ishte thik përpjetë, e nuk kishin për çka me u mbajtë. Bari këputej, rrâjët shkuleshin. Naltë shifshin nji shpat që kishte shkue anash si hatullë. Me pasë me mbërrijtë deri atje, mandej mund të kalojshin lehtë.

— Ule shpinën të hypi, — tha Raduni. Prej shpinës sate do të hypi lehtë në policë. Ty të ngrehi me shokë.

Millo uli shpinën, por Raduni ishte i randë, e ky veç gjimonte nën tê.

— Ngjitu, bre vlla, se plasa — i tha Radunit. Ky i jepte, prekte hatullën, kapej për gurë, por guri u thye dhe u rrokullis shkambit të poshtë. Ushtoi gryka si kumbona. Me ushtimë krisën edhe pushkët e kordunëve, njana tjetrën nuk e lanë me u çfrye. Gryka vloi. Bërtima e egër prej njiqind fytash uluroi prej grykës së ngushtë si prej vetë ujit, e prej së nalti, prej shkambit, përgjigjej tjetra, edhe mâ e tmershme. Millo ra në gur. Kambët i sharruen n'ujë deri te gjujt. Gjuente, por gjithnji e ndalte zjarmin dhe kqyrte Radunin. Ky ishte ngjitë për shkamb. I bardhë ky, i bardhë shkambi, nuk e shifshin në dritën e hanës. Kqyrte kah me ikë. Në shkamb pa nji frashën të drejtë të dalun prej shkrepit, e prej tij shtrihej nji landë, atje prap nji drû dhe shkambi i rrafshtë, ose i dukej kështu në hanë. „Çka të bâj" mendoi. „Po të lëvizi, dikah do të më shofin. Munden edhe me më vra. Këtu nuk mundem me ndejtë".

U ul deri në tokë dhe muer nji gur. Me sa fuqi që kishte muer hov dhe e qiti n'anën tjetër të grykës. Guri ra. Tue u rrokullisë rrëpinës teposhtë, ai lëvizi me mija gurë të vogjël. Së pari gryka gjëmoi, e mandej ushtoi larg për së tepërmi dhe ndëgjohej, thuese bijshin në të me qinda bronza. Kordunët mësyen n'at anë, gjuejshin andej kah u rrokullisën gurët, kujtojshin se çifçijt ishin andej. Gjuejshin e gjithnji thirrshin njani tjetrin. „O Shemo, o Pasho, O Sinano, o mos e lsho kaurin me na ikë sonte".

Raduni çfrytzoi rastin. Hypi në shpat dhe prej së nalti lshoi shokën dhe nxori Millon. Ai ishte i lagun krejt. Uji rridhte çurjel prej tij. U puthën dhe i u falen zotit që shpëtuen. Millo u dëshprue. Atje poshtë te uji i kishte mbetë kutija dhe strajca — i vinte mëni që kordunët do t'ia pijshin duhanin. U krrus mbi shkamb. Kordunët gjithnji gjuejshin dhe bërtitshin atje, poshtë.

— Pse po mshifesh si grat, pse nuk po del me luftue si burrat!

— Vetëm kapllen qite pak e shko ku të duesh. Nuk po të kërkoj tjetër pusull.

Radunin nuk e lente dreqi rahat. U mshef në nji shpellë e filloi me u përgjegjë.

— Qite, agë, kryet ta paguej të tretën!

— Cili je ti, pashë kryqin? — e pyeti nji kordun.

— Unë jam Raduni, pasha kryqin, — u përgjegj prej së nalti.

— Qite pak hundën, o Radun, e të qoftë hallall e treta e kësaj dhe e asaj bote.

— Jo, por mâ qit ti në nishan Sejdagën e mandej do të lutem unë ty përnjimend, — tha Raduni dhe gjuejti. Prej së poshti ia kthyen me zjarm dhe u përgjegjën se Sejdaga ishte në vend të fortë, se pinte kafe dhe hante mish dashi, e se ai, thiu, do të ngordhte naltë, në shpellë, si bisha e untë.

— Pashë fén që po betohesh, a je vetëm? — e përbetoi njani.

— Pasha fén nuk jam, por na jemi mâ shum se ju, — u përgjegj Raduni e shtoi me vetëvehte: „Na çifçijt", me i ra beja drejtë.

E pyetën se kah ishin nisë, e ai u tha se sod shkojnë ku të duen, sepse nuk pyetshin mâ as për agallarët as për bejlerët.

U kthyen shpatit. Por, prej këtij shpati nuk mund të shkohej përpara, po vetëm mbrapa, në katund. Shtegu ishte i rrëshqitshëm. Plot gremina. Ecshin ngadalë, mbaheshin për freshën, ata kputeshin. Poshtë nën ta ushtonte lumi, e kordunët gjuejshin pa nda në të thatë, sepse nuk i shifshin.

Hana u mshef mbas malit. Gryka u errsue. Shkambij e drûj u banë nji. Në qiell vizllojshin yjt, t'ulët, thuese kishin ra në mal.

Ata nuk shifshin shtegun, nuk mundshin me ecë. U ulën dhe pritën derisa agoi, e mandej u nisën mâ shpejt, sepse rruga ishte tashmâ e gjanë dhe mâ e rrafshët.

Para tyne u hap lugina. Në luginë shtrihej katundi. Tymojshin baxhat, barijt lshojshin bagtín. Kqyrshin katundin, vëzhgojshin, por kordunë nuk shifshin kurrkund.

— Ndëgjo, Radun, tha Millo. — Po vrapoj poshtë deri te shtëpija e Gjurgjes me marrë pak duhan, se m'u ça bira hundës për nji cigare. E mandej të shofim tjetër rrugë për Peshterë.

Radunin nuk e lshoi vetëm. Kthyen shkembjes teposhtë, e mandej livadhit, drejt kah shtëpija e Gjurgjes. Ecshin barkas. Sa me mbërrijtë deri te gardhi, me u mshefë prej synit. Porsa iu afruen gardhit, prej majes, mbi grykë, krisi edhe ushtoi nji pushkë, e me të edhe bërtima: „Kape, bre, se u rras në shtëpi të Gjurgjes". Ata panë se nuk kishin kah me ia mbajtë. Mbrapa livadhi, gjithkund vend i hapët, do t'i vritshin para se me mbërrijtë te pylli, përpara në shtëpi — do t'i gjejshin.

Gjurgja i pa. U bani me dorë prej oborrit. „Këndej, këndej", dhe u tregoi trapin e zbrastë, të thellë, u tha që të mshifeshin në trap.

— Të futemi bash në trap, — tha Millo dhe u rras në gropë, e pushkën e mbante gati, nëse do t'ishte nevoja me u mbrojtë". Raduni i madh nuk mundte me u futë në gropë, pengohej. Millo e tërhiqte për kambësh prej së poshtmi, e Gjurgja e shtynte në krahë prej së nalti. Kur ra mbre-

nda, Gjurgja vûni shpejt lesen në gropë e mbi lese shtroi dujë kanpi njanin mbi tjetrin tue lanë nji vrimë sa me hy ajri e mos me u zanë fryma.

Gjurgja filloi me u endë nëpër oborr. Frigohej. Herë trembte skyferat: „Huj, huj!", herë i qitte tâmbël tpinit për me gjetë punë. Kqyrte tinës mos po vijshin kordunët. U tremb. Mbas gardhit u duk nji qeleshe, mandej nji sy i madh kau e mustake e trashë, e zezë dhe mâ në fund nji kordun i tanë. Ishte Shqiptar.

— Ku janë? Ku janë? — bërtiti dhe i çoi dy gishta mbi gardhi, pyette se kush ishin ata dy. Gjurgja heshtte, kqyrte, dora u ndal në tpî, tha se ajo nuk dinte kurrgjâ. Korduni ra prap mbas gardhit, nuk guxonte me hy mbrenda. Prej andej i shihej pushka drejt mbi trap.

S'kaloi shum kohë e shtëpija e Gjurgjes u mbush me kordunë. Kontrollojshin shtëpín, hypshin në tavan, hyjshin në kasolle, kontrollojshin gjithça. Derdhen bylmetin, mbas shtëpije dogjën kashten. Gjurgjen e detyrojshin me i kallxue çifçijt.

Nji bardhosh me mjekërr e mustakë të verdha edhe me petka të verdha, i u rras në fëtyrë, vringllonte me pushkë, donte me i ra.

— Më sill sa të duesh, po kur s'dij, s'dij, — përgjigjej Gjurgja. Bardhoshi zgërdhihej me gojë të shkyeme dhe i tha se do të kallxonte e duel prej oborrit. Gjurgja pa se do të bante diçka. Kishte frigë se mos ia digjte shtëpín. Ai suell prej andej djalin e saj, Gollubin të lidhun për shokë. Në krahnuer ia kishte lidhë nynin vdekjeprues dhe e shtrëngonte aq fort sa Gollubi ishte nxi krejt. Gollubi kishte shkelë në të pesëmbëdhetin vjet. Mbas tij llava e kordunëve. Grabitshin për tê, ziheshin, tre vetë ia rrasën pushkën në fyt, e të gjithë e kqyrshin Gjurgjen dhe i bërtitshin: „Kallxo! Kallxo!" Bardhoshi i përzuni dhe e lidhi Gollubin për gardhi e vetë u ul në tokë, ktheu pushkën kah ai, e mbushi dhe tha: „Ky zeshkan âsht i imi!"

Gjurgja mendoi: „Kuku për mue të mjerën, do të mâ vrasin djalin!" por nuk tha asgjâ, u ngrî, nuk dinte kah

me ia mbajtë. Njani nxuer prej dhomës kandilin që kishte ndezë mbramë për shpirt t'Avramit dhe e theu për toke.

— E vraftë! — tha ajo me vehte, tue luejtë lehtë buzët dhe kqyri prap të birin, i cili iu duk tash i imtë dhe i zbehtë, si mos t'ishte Gollubi, por ndonji fëmij tjetër. Ai nuk luente vendit. Kryeshtrue, zbathë, me mitan të shpërthekuem në krahnuer e strajcë bariu në shpinë, kqyrte diku larg përtej oborrit dhe kreut të kalit në hû. Ajo nuk hiqte syt prej tij, ia kqyrte flokët në ball që ia rregullonte ashtu si i mbante i ati, për merak të të shoqit. Llava e kuajve në shpat i hutoi kordunët. Të gjithë vrapuen me pa se kush ishte. Nëpër huj të derës u pa çallma e bardhë, mandej krye njeriu dhe krye kali. Ma në fund u duk tanë kalorsi. Mbas tij vijshin kordunët, ia mbajshin kalin, e rrethuen, gjithnji i shpjegojshin diçka dhe ia bâjshin me dorë. I tregojshin kah kishin ardhë çifçijt, i thojshin se nuk kishin mundë me ikë, se ishin mshefë aty dhe se Gjurgja dinte për ta. Ai u ndal në derë, peshoi me sy Gjurgjen dhe fëmín e lidhun për gardhi dhe shkoi në krye t'oborrit e u ul nën kumbullë. Ky ishte Sejda, aga i Pripçiqit, i pari i kordunëve. Urdhnoi që t'ia sillshin Gjurgjen.

Agallarët u mblodhën rreth Sejdes, bisedojshin, këshilloheşhin se kah kishin mundë me ia mbajtë çifçijt. Disa thojshin se do të kenë ikë dhe se, po të kishin dashtë, kishin dashtë, kishin mundë deri tash me u gjetë edhe në Mal të Zi. Tjerët ngulshin kambë se ishin dikund aty, rreth shtëpís, se Gjurgja e dinte se ku ishin dhe që vetëm duhej me e shtrëngue dhe ajo do t'i kallxonte. Sejda urdhnoi me i dyfishue rojet gjithkah dhe me kontrollue përsëri shtëpín dhe ahrat.

Gjurgja u preu biseden. I përshëndeti e ata u përgjegjën. Sejda e kqyri drejt në sy.

— Ti qe e Avramit? — e pyeti.

— Kam qenë e Avramit, — u përgjegj Gjurgja dhe e uli lehtë kryet dhe lidhi shamín e të vejave.

— Avrami u vra, — shtoi Sejda.

—U vra, — ia ktheu Gjurgja, e mbasi heshti pak, shtoi: — E vratë.

— Të gjithë do të shkojmë atje — vazhdoi Sejda, me-

ndoi „në botën tjetër" dhe hoq çallmen e madhe, të rrumbullakët prej krés dhe e vûni në gjû. Kryet e kishte të bardhë, të rruem deri në lëkurë, fëtyrën të zezë e të vrazhdë, të djegun prej diellit. Mustakët e trasha iu kishin varë në fëtyrë e majet e tyne kishin ra në mjekrrën e mprehtë; dukeshin si rrethi i hanës. Fermenja e fortë me gajtana e kishte shtrëngue si parzmorja, e mbi tê xhybja e gjanë cohe së kuqe — ishte shtri në bor.

— Ku janë çifçijt, Gjurgje? — e pyeti Sejda.

— Unë nuk dij, — u përgjegj qetsisht ajo, tue kqyrë gjithnji para vehtes.

Ai u tërhoq mbrapa, u ndez krejt në fëtyrë, e kqyrte me syt e larëm, të vogjël nën vetullat leshatuke, si të donte me e shpue. Thirri kordunin dhe e urdhnoi me kallxue çka kishte pa. Korduni ishte Peshteras, i hollë dhe i zbehtë, krejt në rrobe të bardha, me shall rreth kreje. Ai u afrue ngadalë e me frigë, u ul në gjûj, vûni duert në prehën, filloi me u luhatë dhe me rendue:

— Ishte kështu: unë isha ulë naltë në shkamb dhe pashë dy njerëz tue ecë në ledinë. Pashë se nuk ishin tanët, por çifçij. Unë bërtita, u bërtita me u ndalë, e ata nuk deshtën, por kcyen shpejt nji gardh, mandej tjetrin dhe u rrasën në këtë oborr. I kam pa me syt e mij që kanë hy në këtë shtëpi dhe se nuk kanë dalë prej saj, vallahi, bilahi, tallahi.

Për me forcue betimin e vet, korduni çoi të dy duert në krahnuer, mbylli të dy syt, u përkul dhe puthi tri herë tokën, tue thanë: ja allah! Të gjithë e thanë këtë fjalë, sepse betimi i kordunit i preku fort dhe i ashpërsoi edhe mâ tepër kundër Gjurgjes. Sejda muer zjarm. Syt i qitshin flakë e dora, e bâme grusht, u dridh n'ajr e ra në gjû.

— Kallxo, Gjurgje! — i bërtiti gjith tue u dridhë prej pezmatimit. Ajo u frigue. Mundohej me i dhanë vehtes guxim dhe flitte me vetëvehten: „Mos kallxo, mori e mjerë, mos i kallxo gjaksit t'Avramit, mos lejo të kënaqet me gjakun e trimave, t'i thejë krahët e çifçijve!".

Nuk janë të unë, — u përgjegj qetsisht. — E po t'ishin, kishin me u gjetë. Nuk janë gjylpana me humbë në bar.

— Ke me kallxue, — tha shkurt Sejda e iu kthye

ndihmsit të vet, i pështëriti diçka në vesh. Ndihmsi, i thatak, i gjatë luen kryet e vogël nën qeleshe të verdhë, tue u pajtue me atê që i thoshte Sejda. E thirrën Bardhoshin. Edhe atij i pështëritën diçka. Ai tanë gëzim, çoi qeleshen në tepe të krés, mbushi pushkën dhe shkoi në shtëpi të Gjurgjes, prej andej e suell Gollubin. E kishte kapë për shoke e në krahnuer ia kishte lidhë nynin vdekjeprues, e tërhiqte për skaj të shokës dhe gjithnji frigonte me pushkë, e thoshte: „Ky zeshkan âsht i imi. S'ka nevojë mâ me i bâ opinga!" Bariu i vogël ishte nxi, syt iu kishin ajë, skuqë. Donte me shkue te e âma, por Bardhoshi nuk e lente. E tërhiqte anash.

Gjurgja shifte se dojshin me ia vra të birin. „Mos ia kallxo gjaksit krahët e çifçijve, mos lejo gjaksin me u ngî me gjak trimash, mos kallxo", flitte gjithnji me tê nji zâ i fortë dhe i fuqishëm dhe ajo nuk mundte me i përballue.

— Nuk don me kallxue, Gjurgje? — i tha Sejda dhe pa e pritë përgjegjën, ia bani me dorë Bardhoshit. Ai kceu, brohoriti me gëzim: ja allah, e kapi shokën dhe e muer Gollubin. E çonte te shpati dhe thoshte se donte me e vra. Gjurgja u shtang. Nuk largonte syt prej të birit, e kqyrte nëpër errsinën që ia kishte kaplue syt, ia shifte shpinën e ngushtë fëminore dhe në tê strajcën e bardhë të barijve. Te shpati Gollubi u kthye, kqyri, e u zhyt shpejt n'anë tjetër, thuese Bardhoshi e tërhoqi shpejt dhe e rrasi në tokë. Në sy i mbet fëtyra e Gollubit, e përshkrueme në qiell, mbi shpat, e ajo, e hutueme dhe e tmerueme u ndal e u kryque kah ajo fëtyrë. Mbas pak kohe, edhe ajo fëtyrë u zhduk. Nuk shifte mâ kurrgjâ. Çoi duert përpjetë, i lshoi në krahnuer, e filloi me kukatë dhimshëm e me zâ të mbytun:: „E mjera unë përgjithmonë"! Kuku Gollub!" Ra për dhé si lis i premë. Dëneste me faculetë, përmendte Gollubin dhe Avramin; mallkonte me zâ kordunët në sy t'agallarëve. Deshti me kalue n'anën tjetër, me shpëtue të birin. „Kordunë! Kordunë... Prej zotit e gjetshi, o kordunë!" bërtitte dhe grabitte kah shpati, por kambët iu kishin shkurtue dhe i dukej se nuk luente vendit. Mu n'at ças pushka krisi mbylltas mbas bregut si nën tokë. Ajo u

ndal pak, me duer në fëtyrë përgjoi jehonën që u thye në shkamb, u luhat e ra për dhé. Nuk foli mâ kurrgjâ. U ul në livadh, e zezë, e palëvizshme, me krye në duer, e kthyeme andej kah ishte ndëgjue pushka.

Të gjithë e kqyrshin dhe të gjithë kujtojshin se kishte me i kallxue çifçijt po të dinte diçka për ta.

— Jo. Ajo nuk din kurrgjâ, — tha Sejda. — Më rrejti thiu. Rrejti Peshtersi.

Iu kthye kordunit dhe i tha:

— Sille Kaurrin e vogël!

Ishte tanë pezm. Tërfllonte dhe fëshllonte ndër hundë. Rrudhat iu kishin mbledhë në ball, buzët i luejshin, e duert iu dridhshin dhe iu mblidhshin në grusht. U çue dhe kaloi heshtazi ledinën, u ndal para Peshtersit dhe e pështyni drejt në krye, në shall, pa fjalë. Peshtersi nuk luejti vendit. Vetëm kryet i sharroi midis krahëve, si nën ndonji barrë.

Sejda urdhnoi me ia sjellë kalin. Tue vû kambën në zinxhí, ktheu kryet dhe thirri Gjurgjen.

— Jo, Gjurgje, jo. Nuk e kam vra tand bir. Deshta me të çfrigue që t'i kallxojsh çifçijt. Gjurgje, gjallë âsht yt bir.

Mu n'at ças afrohej Gollubi. Ishte i zbehtë dhe i verdhë, si me pasë dalë prej vorrit, pa shokë dhe pa ny të vdekjes në krahnuer. U ndal skaj Gjurgjes, ngadalë si hije, por ajo mbajti vehten, nuk e kqyri, nuk me deshti trathtue gëzimin para kordunëve. E kur Sejda u kthye kah gryka e kordunët u lshuen tubë mbas tij, ajo çoi kryet, i kqyri nën shamí dhe pëshpëriti: „Atje lanshit kryet, o zot! Vorri ju përmendët për zi...!"

Ishte vjeshtë shkembja skuqej në shkamb, e nëpër të, përbîhej dielli i paaftë, i vjeshtës.

SULKESHA

Fushëza e Shipovicës ngushtohet kah perëndimi në gjuhëz të mpreftë, të zgjatun, që rrethohet me grykëz jo bash të thellë, por të thepisun, plot lajthishte të flladitshme. N'anën tjetër fillon shpati i gjanë, në të cilin rriten vetëm lisnaje, dullîjë të bardha, freshën dhe druj tjerë të vogjël, t'imtë. Tanë ky shpat âsht i larmuem me zabele të vogëla, disa prej të cilave nuk janë mâ të mëdha se dy deri në tri lamë drithi ose se nji torishte e madhe dhensh. Ai ka qenë gjithmonë kullosë e Shipovicës dhe nuk ka ndodhë kurr që ndonjani prej Shipovicasve të sprovojë me përvehtsue këtê ose atê zabel, por secili mundte me pre në tê nji thupër ose hû, me gëdhendë lugë prej trungut të dardhës ose me bâ bollza të sajave prej dullîjës së thatë.

Zabelin mâ të gjanë, që bie në midis të pyellit, Shipovcasit e quejshin q'prej kohësh „Jazi i Svilules". Flitej se ujqit e kishin shkye copa grima n'at zabel nji lopë të quejtun Svilulë dhe simbas kësaj i mbet emni edhe za-

belit. Mâ vonë, ky emën u harrue dhe zabelin e quejtën „Zabel i Sulkeshës", sepse u vendos në tê rrogtari i Shipovicës, Sulkesha — njerí i patokë. Prej asaj kohe, ky zabel ndryshoi pamjen, e me tê, edhe tanë ana e pyllzueme mb'at'anë grykzës.

„Na duel njifarë dobije edhe prej Sulkeshës", filluen me thanë zotnijt e Shipovicës, sepse ai bërtitte gjith natën dhe i përzinte bishat prej katundit dhe torishteve.

Zabelin e zbukuroi së pari nji „katafë" e rëndomtë. Kjo ishte nji shtëpizë prej hûjsh e thuprash, e mbulueme me kashtë e degë të thata, që të mpronte mirë vetëm prej erës, por ujit nuk mundte me i qëndrue as përsipër as përfundi. Në tê mund të shtriheshin lirisht dy vetë, mądje edhe mund t'uleshin, por nuk mundshin me u drejtue dhe me ndejtë në kambë, prandej Sulkesha dhe Umka, motra e tij ende e pamartueme, hyjshin barkas dhe ashtu të krrusun, shtrojshin me fjetë.

Kjo shtëpizë qëndroi pak, sepse, prej pakujdesis s'Umkës, ajo nji natë u dogj dhe ata gdhinë në fushë të hapët.

„Do të na djegi pyllin! Ta përzamë në komune tjetër", thojshin Shipovicasit dhe u friguen me gjith mend se nji ditë pylli me të vërtetë do t'u digjej flakë. Kjo ishte e vetmja arsye që u çuen dhe në të njajtin vend ia ndërtuen Sulkeshës nji „shtëpi të vërtetë", për të cilën ai lakmonte gjithmonë. Kjo ishte shtëpi prej lloçi: nji gardh i dyfishtë, i thurrun përqark, midis gardhit dheu i rrasun, e naltë, brijt ishin të ngjitun me buca dheu. Tanë kjo ndërtesë u bâ gati për nji ditë.

„Qe, mos ta shofim mâ flakën", i u kërcnuen.

Nji ditë, Sulkesha, me bohçe të madhe nën sjetull, mbërrijti para kasolles.

— Hej! — e shtyni me kambën e tij të madhe Umkën e vocërr, që ishte shtri në diell. Kryeshtrue, me themra të çame e me krahë e gjuj lakuriqë, ajo u kthye n'anën tjetër, murmuroi gjysëm në gjum thuese shante diçka dhe vazhdoi me fjetë. Sulkesha e lshoi me kujdes bohçen skaj turrës së druve dhe ñë vend që t'uluronte sikurse do të bante në çdo rasë tjetër, e kapi me kujdes perdore dhe filloi me e zgjue.

— A po ndëgjon? Hej! Kam pru...

Umka u tremb, hapi me tmer syt në të, e kur erdh në vedi, fshiu djersën prej fëtyrës dhe vuni leckën në flokë të tërqethun si therrat.

— Kam pru... Kqyr...

Ja afroi bohçen. Bohçja e bardhë, plot e përplot, ishte pothuejse mâ e madhe se tanë Umka. Gjâja e parë që ajo ndieu, qe era që shpërthente me fuqi të pandalueshme prej bohçes. Umka kishte ndie shum herë këtë erë të teshave të kutís. Vajzat çelshin arkat, e ajó përkulej dhe u merrte erë teshave.

Mbasi gjet vendin mâ të pastër në zhelet e këmishës dhe i fshiu mirë duert, filloi me zgjidhë bohçen. Ngjyrat e ndritshme të petkave shkëlqyen në diellin e fortë të verës si me u pasë derdhë prushi. Të dy rrudhën duert. Herë kqyrshin petkat, herë kqyrshin njani tjetrin në sy, thuese tash për herë të parë ishin të vetëdijshëm për atê që Sulkesha kishte vendosë me bâ.

— Mos hap gojën, por nxirri!

Umka hapi bohçen dhe filloi me emnue sendet ashtu si vijshin me radhë.

„Fermenja, mintani, shoka — për ty; jeleku për vajzën, jeleku tjetër!

— E çka po të duhen dy jeleka, more marroç? — u habit.

Sulkesha hapi gojën si në buzëqeshje dhe me gëzim fëminuer, pse ishte vlla i vërtetë ndaj së motrës, tha se jeleku tjetër ishte për të. Kjo gjâ e preku Umkën, e për ta mshefë gëzimin, kaloi në tjetër gjâ: „Eh, nusja ime e mjerë... po të bij me tesha të hueja, për zotin, po të shtij në kasolle, e mjera unë..."

Nji hije e gjatë kaloi mbi krenat e tyne, e mbas shpine u ndëgjuen do hapa.

— Gjyli! — klithen të dy njizani, e Umka ia priti: — Gjylaga, krushku ynë. He të paçim!

Gjyli, djalosh i gjatë, me qeleshe të vogël, të ndyeme, e me mintan të zi t'arrnuem, ktheu syt e shtrembët dhe

hapi gojën mbi petka. Kqyrte e i binte tokës me kambë — nuk mundte me ardhë në vedi prej habís.

— Hej... — përpoq buzët e pyeti tue belbzue:

— E ku i mblodhe të gjitha këto petka, gojtari im?

Sulkesha u turpnue.

— Diçka më dhanë dajët, e diçka të tjerët, sa ta kaloj darsmën. Do t'u paguej me punë. Nuk mundesh lakuriq, bre vlla.

— Hopa! — klithi Gjyli, kceu dhe i ra shqelm përmbas, e filloi me heqë shpejt teshat prej Sulkeshës. — Due me pa se çfarë trimi po martojmë kështu.

Umka qeshi âmbël, Gjyli si femën dhe çnatyrshëm, e Sulkesha vetëm ndau buzët si rrethi i hanës, e u lshue si hû gardhi — që Gjyli të bante në të çka të donte.

Ishte vështirë me e xhveshë Sulkeshën. Çkado që prekte Gjyli, shkyhej. Duel në ledinë krahnori i fuqishëm leshatuk në të cilin ishte lshue nji fije e hollë gajtani të zi me hajmalí.

— Këtê e paske për mos me të ra mësysh, — tha Gjyli tue përqeshë.

— Mos ma nguc. Nana ma ka lidhë, — u përgjegj Sulkesha.

Iu kujtue nana dhe koha e moçme kur ia lidhi këtë hajmali. Atëhere i binte terri syve. Ishte fëmi dhe ruente bagtín e huej. E quejshin Sulë, Sushë, Sulejman. Sulkeshë âsht emën përqeshës që ia ngjitën kur u zû me zotnijt dhe nuk punoi mâ veresije. Nguli syt në skaj të zabelit. Prej hijës, prej lisnajes së dendun dilte nji grue. Si Umka. Umka i përngjante nanës me gjithçka. Sulkesha nuk mundte mos me e shique në sy panda. Sy të larëm, të vogjël e kapakët rreth tyne të kuq, t'ajun. E âma e Sulkeshës ishte magjetare në shtëpijat e pasanikëve. Tanë jetën e kaloi skaj magjes, derisa tymi ia breu syt dhe u verbue.

„T'ishe sod gjallë, unë nuk të kisha lanë me u verbue", i thoshte Sulkesha hijes. „Nuk të kisha lanë me vdekë. Unë jam sod i fortë dhe mundem me ngrehë si ká."

Muskujt e trupit të Sulkeshës u dridhen prej rinís dhe i fryn Gjylit me aq fuqi sa bërtiti si t'i bërtitte kalit.

— Ndalou dori! Qetsou!

Umka qeshi edhe tash, por Sulkesha mbeti i ftoftë, me sy dikund përtej Shipovicës. Menjiherë te trupi erdh këmisha e lîjtë, të cilën e solli Umka prej arkës, të pastër dhe pa arrna, e mbi të mintani i bardhë me pamuk, me pulla të rendueme si gjurmët e lepurit.

— Tash do ta vej edhe shalën, — i thoshte Gjyli tue ia veshë fermenën e fortë e të shkurtë, krejt në cohë e në gajtana. E në fermene rendoheshin sumbullat me rruza, që shkëlqejshin në diell, e skaj tyne lidhset e kamcanat, kështu që tanë krahnori i Sulkeshës u shndërrue në shkëlqim dhe rruza vizlluese.

— Ndalu dori... ende s'të kam zbukurue.

Ia afroi tirqt, çarapët e reja, kallqijt e qendisun dhe opingat e lidhuna me sixhima. Sulkesha u shtang si dyrek në petka — sepse zhguni e kapi dhe e shtrengonte aq fort sa memzi mundte me u përkulë.

— Eh, tash mundesh me u ulë me agallarët e Shipovicës, sepse je edhe mâ i tërbuem edhe mâ i fuqishëm se ata! — bërtiti Gjyli dhe ia rrahu krahun.

Sulkesha pat sjellë tesha edhe për Gjylin, por ato rrijshin varun në djaloshin kambëgjatë e të hajshëm, si me i pasë varë në ndonji hû.

U ulën mbi nji trung, ndezën cigaret dhe kqyrën fushzën. Kishte kalue dreka dhe hijet e shtëpijave të Shipovicës kishin kcye larg. Tufët dilshin me kullotë. Bari i rritun deri në shokë verdhonte, kosa ende nuk i kishte hy.

— Te-kush do të kositish, Sulkeshë? — e pyeti Gjyli.

— Te ai që më merr i pari.

— Kam frigë se kësaj vere nuk do të na thrrasin askush me kositë, as ty, as mue. Shum kosaçë kanë ardhë. Tanë rrafshi âsht ngjitë në bjeshkë. Nuk do të na marrin. Në ty po ankohen se po e hjedh sanën përtej, e në mue se po e kam të sjellmen e shkurtë. Po thonë se paskam krahnorin e ngushtë.

— Rrejnë! — e ndërpreu Sulkesha dhe pështyni. Heshtën të brengosun.

— Ti duhet me punue tash për tre, e në mot ndoshta edhe për katër, mandej për pesë, e nëqoftëse nusja âsht

pjellse e mirë, do të bâhen këtu nji teste fëmij. Mbaroje, or vlla, djepin dhe gdhend lugë.

Sulkesha u mrrol.

„Ani çka? Ta trathtoj Rehën, a?" Filloi me mendue. Vajza shtat-hollë e rafshit, e cila ishte disa herë mâ e vogël dhe shum mâ e dobët se Sulkesha, foli diku në fundin e ndërgjegjës së tij:

„Po mendon me më lanë! Po të vjen turp. Mos më le, Sulkeshë, edhe në mos hangsha e në mos pifsha — vetëm le të jem me ty".

Kur ajo dlirte nji ditë barin, Sulkesha u përvodh, e thirri në drith dhe e përqafoi fort. E asaj i vinte era koloçep, uth.

„Pashë zotin mos më mashtro!"

„Për zotin jo!" u betue Sulkesha vendosmenisht dhe me at rasë mendoi:

„Do të punoj mâ tepër e do ta mbaj". E çoi para duersh dhe e solli rreth vehtës si fëmín.

„Kur të martohemi nuk do të shkojsh me punue te të huejt. Unë jam i fortë dhe mundem me punue sa tre vetë. Nuk do të shkojsh me punue te të huejt, Rehëz".

U kthye shpejt kah Umka dhe i tha t'ulej brî Gjylit që të këndojshin. Gjyli imitonte me shkathtsí zanin e femnave dhe u pajtuen te dy si biliznicat e barijve.

— Ty të kam vlla, Gjyl, ty të kam pobratim — e përqafoi butsisht Sulkesha dhe e afroi dhe ai kryet te ata e ia tha kangës.

Umka pruni kaçamak dhe e stërpiku me tlyn. Hangrën drekë. Ajo i shiqoi shum në shin të qafës krejt e hutueme prej mendimit t'âmbël: „Do të ma bijë nusen".

Të nesërmën herët në mëngjez, kur në grykëz ende ishte terr dhe vetëm në maje të bjeshkëve farfullonte shkëlqimi i diellit të palindun, para kasolles së Sulkeshës biu nji njeri. Nuk thirri, por i ra tupanit me thupër, e mandej këndoi si gjeli tue thanë fjalën „Sul-ke-sha!" Umka çeli derën, qiti hundën, e kur pa se ky ishte Kahro Magjupi, qiti krejt kryet përjashta, tue u ngurrue pak, kah ishte flokë shprishun dhe kryeshtrue.

— Shife Kahrimanagën! Unë mendova se âsht gjeli i

dikujt, e ky na qenka Kahrimanaga. Eja mbrenda, — e thirri me gjith zemër.

— Mbrenda nuk hyj, e kafen do ta pij, hajt qite nëse ke, — u përgjegj Kahro dhe e mbështeti tupanin nën strehë, që të mos lagej.

— Kur do të bâhet gjurulltija dhe kur do të vijnë krushqit? — pyeti.

— E, unë e shkreta shpresoj se vijnë sa të dalë dielli. Kështu më thanë dje kur u nisën, — u përgjegj Umka dhe shtoi shpejt. — Por Sulkesha nuk më tha gjâ se të ka thirrë.

Kahro qeshi.

— Po ju vij pa thirrë. E i pathirruni në darsëm e ka vendin mbas derës — kjo âsht fjalë e moçme.

— Uh, mos e dhashtë zoti, — u tmerue Umka. — Unë, për zotin, ta bâj vendin maje kreje, se po shifet që të paskemi mik.

— Eh, po — ndërhyni Kahro. — Mik më keni. Mushagë Çorrit nuk i shkova me pare, e juve ju erdha badihava.

U ul para kasolles e u mbështet në trung dhe tha se nuk do t'i ndante syt prej rrugës kah do të vijshin krushqit.

Leu dielli. Shkëlqeu vesa në zall. Pluhni i artë e mbuloi malin. Umka nxuer lokën, e shtini në zabel, e tue u kthye, brohoriti:

— Kahrimanaga, qe ku po vijnë!

Kahron e pat zanë gjumi. Dielli e vuni në gjum.

— Bjeri atij dreqi, qe ku po vijnë! — bërtiti përsëri Umka. Ai kceu, kqyri andej kah ajo shêj kishte dhanë me dorë, e megjithse nuk pa kurrgjâ, ngarko tupanin, shtrembnoi qafën dhe i ra me tanë fuqín. Zani u derdh në tanë bjeshkën, u thye në grykëz, mbushi tanë mëngjesin. Në zabelin fqî Gjyli ia tha kangës, diku në mal u përgjegjen barijt.

Dy krushq dhe nusja, të tre të stolisun sa të kënaqej zemra me i pa, u lshuen para kasolles. Kahro i ra edhe mâ fort tupanit, e Umka vrapoi shpejt dhe puthi së pari

nusen, mandej të vllán, e mandej Gjylin, megjithse këtë nuk e kishte fis, por vetëm të njoftun.

— E, sa mirë, Sulkeshë, që bane gajret e u martove të folemnderës. — bërtiti Kahro dhe zgjati dorën me ia urue.

Sulkesha e përqafoi fort.

— Bjeri tupanit se beli nuk do të shkojë kot, nëqoftëse gjindet diçka për ty në këtë shtëpi.

— Eh, nuk t'erdha me i ra tupanit për pare, por për dashuni, sepse je i mirë. Mushagë Çorrit nuk i shkova i thirrun, e ty t'erdha pa më thirrë, shyqyr që u martove!

Umka shtini nusen në kasolle, e Kahro i ra tupanit dhe ia tha kangës së vjetër: Kur vijnë krushqit.

Çerdh' e ngrohtë t'pret, hej, bah,
Skyfteri që për ty ndërtoi,
Për ty, moj nuse, hej, jah,
Tri male t'shkreta që kaloi.

Sulkesha dhe Gjyli u shastarisën, sepse këtë kangë nuk e kishin ndëgjue kurrnjiherë përpara, e Kahro theksoi:

— Dhetë vjet nuk e kam këndue, besomni, e sod, që, e këndova. Ty po ta këndoj, Sulkeshë, se as vllaut nuk kisha me ia këndue, besom.

— Të qoftë i bekuem, or trim, zanati që po të mban! — U përgjegj Sulkesha dhe thirri Umkën me u sjellë kafe.

Kah dreka u mblodhën barijt, u përtrî gëzimi. Biliznicat bijshin, bijshin edhe treshet, e të gjitha këto i ndreqte tupani i Kahros, të cilit ky i binte aq imtë sa dukej se u banë bashkë edhe toka edhe qielli, e herë i binte rrallë vetëm me „llabut" të trashë sa ndihej ushtima e thellë dhe e zgjatun: bum, ba, si të vinte prej tokës.

Në mbramje zabeli u qetsue, mali heshti — ndëgjoheshin vetëm qêjt e Shipovicës.

Dy ditë mbas darsmës Sulkesha bante petkat e dhandrrís, e të tretën ditë, i veshi të vetat, por jo me këmishë të shkyeme, po me nji të re, që ia suell nusja. U ul në trung dhe e thirri Rehën.

— Ti, Rehëz, nuk do të punojsh te të huejt. Ti, pllu-

mbeshë, do të gugasish rreth shtëpís për me na gëzue. Ti ke me vaditë kopshtin dhe me ruejtë shtëpín.

Ajo shkrihej prej lumtunís që kishte kopsht, që kishte shtëpi dhe ia përgdhelte krahët — mprojtjen e vet të sigurtë prej punës së huej.

— Syt e tu janë të zez — i tha atij.

— E të tut të larëm, — i u përgjegj Sulkesha dhe e kqyri drejt në sy. — Kësi sysh ka pasë edhe nana ime derisa nuk u verbue.

— Si u verbue?

— U verbue prej tymi, — dhe vdiq.

Heshtën. Reha fshani. U çue dhe shkoi në kopsht. Sulkesha e kqyrte si thente shtatin, sa e drejtë ishte. I dukej se vetëm sod fillonte jeta e vërtetë në zabel.

Kosaçët kositshin në fushën e Shipovicës. Sulkesha, kur i pa, u tremb: „Paskanë ardhë rrafshjanët" — klithi dhe fërkoi ballin. „Shipovicasit nuk do të më marrin, — po e qes barin përtej. As Gjylin nuk do ta marrin".

Thirri Umkën.

— A po i shef ata? — ia tregoi kosaçët.

— Oh, more i mjerë, çka do të bâjsh, nuk do të marrin ty!

Sulkesha nuk u përgjegj.

Sa shkoi Umka në punë, mbas kasolles ia behu nji kal. Sulkesha kceu dhe u ndesh ball për ball me kalorsin. Ky ishte shërbtori i Rustemit.

— A po ndien këtu! Mblidhi menjiherë çaklat dhe shko me kositë te Rustemi! — briti, tue luejtë kryet. — Mos thuej se nuk të kallxova!

— Më kallxove dhe po shkoj menjiherë — u pergjegj shpejt Sulkesha.

— Edhe nji gjâ — iu kujtue djaloshit. — Edhe nusja jote le të shkojë. Duhet me bâ drekën. Njiqind kosaçë janë, duhet bukë sa për nji ushtrí. Le të shkojë, a ndëgjove!.

Sulkesha u hutue, çoi syt, thuese donte me i çue fjalë Rustemit se nusja nuk mund t'i punonte sod, por nuk tha kurrgjâ.

— Mos thuej se nuk të kallxova! — shërbtori përsëriti me të rreptë dhe ktheu kalin.

— Edhe nji gjâ — bërtiti kah fundi i zabelit. — Nëqoftëse nuk shkon, mos zbrit mâ në fushëz, as ti, as kurrkush prej të tuve!

— Mos copto! — shpërtheu Sulkesha dhe kapi nji shtagë të madhe, por djaloshi theri kalin dhe iku.

U ul në trung. Heshtte e mendonte shum. Reha i u afrue, ia çoi qeleshen prej tokës dhe ia vûni më nji sy.

— Çka ke?

— Kam me kositë.

— Po mirë, kosit. E kur të kthehesh, larg do të dalë përpara.

— Po kërkojnë me ardhë edhe ti. Me zie.

— Po mirë. po vij edhe unë. Kjo s'do me thanë gja!

Sulkesha heshti, uli kryet, kqyri tokën, e mandej u çue dhe e ngriti shpejt. Kqyrte kosaçët. Ata shkilshin ngadalë dhe me hapa të gjanë, këndojshin, e kosat u shkëlqejshin në diell. Kanga e tyne e trimnoi. Syt i qitshin xixa. Trupi iu dridh. Kceu në kambë, çoi Rehën përpjet dhe e shtrëngoi fort në krahnuer.

— Do të ziejsh për kosaçët. Atje âsht edhe Gjyli, edhe të tjerë. Kam kujtue se nuk do të la me punue te të huejt, por qe, po e shef edhe vetë, të muerën. Eja, pllumbeshë!

Rruga të çonte nepër lisnajë. Kur duelën në fushëz, kthyen kah shtëpija e Rustemit. Shtëpi e madhe prej landësh, e nxieme prej motit dhe blozës, ishte shtrie në mes të fushzës. Tymi i dendun dilte tulluk-tulluk prej baxhes, bashkohej mbi pullaz dhe fluturonte rê — rê mbi livadhe.

Kur u ndal te pragu, Sulkesha pështyni, shtyni derën dhe hyni. Tymi çohej prej votrës së madhe dhe mbushte tavanin deri te kulmi, e në tavan varej bloza sa me të tmerue. Aty, menjiherë afër votrës ishte nji hatull e gjatë guri, e brî saj policat dhe mâ në fund magjet e ahut, të nalta deri në shokë. Grat memzi shifeshin nëpër tym. Ato lëvizshin ngadalë nëpër këtë vend të ngushtë dhe flitshin pak.

— Qe, - kaq mundi me thanë Sulkesha. Grat u kthyen. Syt i kishin të kuq dhe t'ulun në lot.

— Shtine në magje, - tha nji grue e vogël, krejt e bardhë prej miellit.

Çoje te saxhat, — kërkoi nji tjetër, e djersitun dhe e djegun flakë. Magjetaret u larguen pak dhe i banë vend. Reha përvuel mangët.

Po në këto magje gatuente edhe e ama e Sulkeshës. Po në këto magje u verbue.

Sulkesha kqyrte Rehën si e kaplonte tymi, si i zbardhonte nëpër tym këmisha ende e panxime e darsmës. Kështu e kqyrte dikur t'âmën si barí. Por atëherë nuk kuptonte, ishte fëmij. Tash kupton.

„Syt e Rehës do të bâhen nji ditë të bardhë, do të zvoglohen dhe do të shiqojnë topitshëm dhe pa shpirt, si ata të nanës. Do të thërmohen".

Duel prej shtëpís. E qiti kosën naltë në krah dhe shkoi te kosaçët.

Livadhi ishte i larëm, plot diell. Kosaçët këndojshin. Mizat zukatshin, zogjt cicërojshin gëzueshëm n'ajr. Kosat shkëlqejshin e kohëmbaskohe grihat lehshin rreptas në to. Tokës i vinte era.

Sulkesha u ndal. Mandej u nis përsëri dhe u ndal prap.

„Reha do t'i lidhë sonte syt. Do t'i qesin lot dhe nuk do të jenë mâ të larëm".

Vringlloi kasën me sa fuqí që kishte dhe e rrasi në tokë.

TUPANXHIU I BIHORIT

Nji njeri thirrte prej shkambit. Nji tjetër i u përgjegj prej së poshtmi, prej thellsís së katundit. Ai prej së nalti i tha disi kështu:

— Të ka bâ selam filan filani, ngrihe mirë tupanin dhe të parën t'ejte që vjen ke me i ra në darsëm, tjetër kund mos u zen!

Nurku u kull, muer frymë thellë dhe prej së poshtmi u përgjegj:

— Bani selam edhe ti atij e thuej se do të vij veç në më lshoftë shpirti. Por thuej le të ma gjejë nji kal me i hypë, se jam vra kambësh e nuk mundem me bâ asnji hapë në kambë. Kështu thuej atij...

Si u muerën vesh për kal lajmtari humbi në shkamb. Nurku hyni në shtëpi, u zgjat dhe hoq tupanin prej kujit. U ra nji herë lidhseve mbi lëkurë të ngrehun, e kur pa se ishin lshue, u ul në prag dhe filloi me i shtrëngue.

Nuna, e shoqja, ishte tue i fry zjarmit nëpër nji gyp shtogu. Çoi kryet dhe e pyeti kush e thirri.

— Do të më japin kal, nuk kam me vrapue në kambë mbas krushqeve, — u përgjegj Nurku, e kjo e gëzoi gruen, e edhe ajo vetë u çue dhe hoqi prej kujit teshat e Nurkut për darsëm dhe filloi me qepë diçka.

Këto tesha të Nurkut ishin nji palë tirq t'arrnuem, nji fermene mjaft e fortë me gajtana dhe nji shall, ngjyrat e të cilit ishin zbehë krejt. Këto petka i vishte vetëm nëpër darsma. Kushdo që kishte pa Nurkun në darsma, e kishte pa gjithmonë njisoj, gjithmonë në këto tesha të vjetra, veç ndonjiherë që vishte opinga të reja ose mbështillte shamí të re rreth krés.

Krushqit ndrrojshin petkat e tyne. Në kohën e fundit fërmenja duel prej modës krejt, madje edhe shalli u rrallue, përveç te të vjetrit, te të cilët mund të shifej ndonjiherë edhe silahu, por krejt i vjetër dhe i hangrun. Vetëm Nurku kishte petka krejt të vjetra. Dukej se ai me ato petka dhe me at tupan, që ishte dy herë mâ i vjetër se ai, përkujtonte mâ tepër se kurrgjâ tjetër „vaktin e vjetër", kur Bihori krenohej me kaun mâ të fortë, e Peshteri me kalin mâ të shpejtë„ ose qesen plot me dukatë të këtij ose t'atij age.

Edhe petkat edhe tupani, si dhe dy thuprat që shkojnë me tupan, i mbetën prej t'jatit, tupanxhiut të vjetër të Bihorit, të cilit në darsëm kali i njij krushku i ra shqelm në krye dhe e la të vdekun në vend. Qysh kur u ngarkue atëherë me tupan. Nurku nuk e lshoi mâ duersh, porse simbas veshit të pleqve të Bihorit, nuk u mësue kurr si i ati. Ata që ishin mësue me tupanxhiun e vjetër e qortojshin shpeshherë se „përziente me thuprën e majtë dhe e ndërprejshin atëherë kur i binte mâ s'ambli.

— Ndalu, prishe kajden!

Të rijt thojshin se nuk mund të kishte gjâ mâ të bukur në botë se tupanin e Nurkut. Luejshin para tij, tundshin krahët, çojshin pluhun me apinga, e kur Nurku ndalej me pushue merrshin fyjet, por fyjet ishin të dhimbshëm, sidomos nëqoftëse gishtat nuk ishin të mësuem.

Tanë jetën i binte tupanit nëpër darsma të Bihorit,

por nuk mundi kurrsesi me bâ nji kal, por vraponte gjithmonë mbas kuajve të krushqve me tupan në shpinë, tue fshi djersët me marhamë. Sa mâ fort plakej, aq mâ fort ngelte mbas krushqve, derisa filloi mâ në fund me ngelë mbrapa aq shum sa krushqit ishin në nji bjeshkë, e ai mbas tyne në tjetrën. Prej zemrimit që nuk e pritshin, nuk i binte mâ tupanit, i shtinte thuprat në shokë, e ndonjiherë, sa prej lodhjes aq edhe prej inatit ulej në hije nën lajthin dhe pushonte mirë.

— Shkoni ju! Nuk po më bájnë mue kambët e kalit, por të mijat, t'insonit. Jo, bre burrë, nuk më duhet kurrfarë ati i Bihorit, por nji kal i vogël sa me më bajtë mue dhe tupanin, me më zavendsue kambët.

Ditën e caktueme veshi teshat. Ragipi i nipi, e ndrroi fishkllimën e zurles, e edhe vetë veshi dicka të përngjajshme me tesha darsme. Ky ishte djaloshi i gjallë, shtathollë që përcillte gjithmonë Nurkun dhe i binte zurles, sepse tupani pa zurle nuk t'argton si duhet. Kur u banë gati, Nurku qiti tupanin në shpinë, i shtrëngoi sixhimat rreth krahëve dhe ra në katund. Ecte ngadalë, tupanin e kishte mbulue dhe e shtypte për toke, memzi shifej prej tij.

Në shkamb, mbi katund, u ul me pushue. Barijt e rrethuen, e lutshin me i ra pak, i thojshin se do t'ia bájshin tupanin deri ku të donte.

— Hajt, të rrnoftë Nuna!

— Jo. Prej tupanit dhenve u ik tambli. Ju rrahin në shtëpi, — u tha Nurku në mahí, u ul skaj dullîjes, drejtoi tupanin dhe i ra lëkurës me thupra. U dridhen sixhimat, jehoi zani, u thye dyfish në shkamb. Barijt u tubuen rreth tij, të mbështetun në shtaga, me sy të ngulun në thupra e sixhima, mbetën pa gojë, thuese nuk merrshin frymë.

— E të qoftë hallal, bre jaran! — kliṭhi nji shkurtalec i trashë, tue u dridhë prej gëzimit, e nji tjetër. bardhosh dhe vetullbardhë krejt i hutuem mbas tupanit shtoi:

— Ku je trim, he bir, emni t'u ndëgjoftë që na na gëzove kështu!

Nurku mbasi i ra tupanit i shiqoi butsisht dhe i pyeti se a ishte mjaft, e ata i u përgjegjën që nuk do t'ishte mjaft edhe sikur t'i binte deri nesër. I dhanë bukë e djath, e ata mâ të vjetrit ia mbushën kutín me duhan dhe leckën me gurë të shkrepcës. Ai bardhoshi ngarkoi tupanin në shpinë dhe e çoi deri ku deshti vetë Nurku.

Hyni në mal, në nji mal të shkretë ahut lakue në të dy anët e rrugës. Rruga ishte e pastër, e kthjellët e gurët zbardhojshin mbi tê. Ia tha kangës dhe i ra tupanit, ngadalë e lehtë, për vehte e për mal.

Rrugës jehoi troku i patkojve e mbas pak kohe nji Bihoras i vetëm duel prej nji kthese, ngrehi frejt, e kur u afrue krejt ngat, e ndali.

— Merhaba!

— Merhaba!

U ndalën, heshtën, Bihorasi kruente kryet nën shall, kqyrte jelën e kalit, diçka e mundonte.

— Pashë din e iman, a mâ kishe bâ nji të miré?

— Për din e iman po, edhe pse nuk po të njof se kush je.

Bjeri tupanit e këndoma kangën e Jusufit, e ky djaloshi le t'i bijë zurlës, por mos ta prishi se kjo kajde âsht e randë.

— Eh, këtê s'mund ta bâj, — u përgjegj Nurku tue luejtë kryet e tue u habitë se ku i ra në mend bash kjo kajde. — Unë dij kajde njiqind duersh, edhe të dhimbshme edhe të gëzueshme, zgjidh cilën të duesh, por këtê nuk mund ta këndoj, fyti më ka trathtue.

— Ç'dam, — i erdhi keq burrit të botës, por prap nuk luente vendit, heshtte, kqyrte para vedit, mendohej.

— Asht edhe nji punë tjetër, — vazhdoi Nurku. — Ajo shkon në zemër të pastër dhe del nëpër fyt të pastër, e po s'i bashkove këto të dyja, atëherë as mos ia fillo, âsht mâ mirë. Po ta them këtê edhe pse nuk po të njof se kush je. Nuk âsht e thanun gjithkush me këndue dhe me ndëgjue at kangë — kështu më ka pasë thanë baba. Mundem me i ra sa mos me thanë se më ke takue kot dhe sa mos me të mbetë hatri.

— Hajt, Ragip, por ngadalë, t'ia bâjmë qejfin burrit të botës.

Ragipi i ra zurlës, e Nurku ia lshoi syt malit, i rrudhi dhe i ra tupanit, lehtë e ngadalë thuese ruhej mos po damtonte diçka me të. Bihorasi ndëgjonte. Shalli i randohej mbi sy. Kryet i binte gjithnji e mâ poshtë. Theri kalin, e qiti në rrugë dhe shkoi pa fjalë.

Mali u rrallue. Në fund — uji, kroni dhe korita. Bihorset — me krye të mbuluem me bohçe, u shifeshin vetëm syt e mollzat — lajshin tesha skaj koritës. Nji fëmij, vetëm në këmishë e brek, me qeleshe deri te syt, që rrinte në shpat, sipër ujit, u tha grave me u mshefë se po vinte njij njeri, e nuk duhej me u pa fëtyrën i hueji. Grat i lanë pirajkat, u mbështollën me bohçe dhe rrasën kryet në kaçuba — vetëm vithet e mbulueme me këmisha deri te themrat, u mbetën përjashta.

Nurku u afrue, piu ujë, mandej iu ngjit shpatit e u ul. U ktheu shpinën edhe ai atyne.

Grat i flitshin diçka fëmís, i luteshin, i premtojshin djath e kajmak. Fëmija nuk lshonte pê, përgjigjej se do t'u kallxonte burrave vetëm nëse bâjshin atê çka kishin mendue. Mâ në fund i u mbush mendja. Njana, tue mos u nda prej grumbullit, i foli Nurkut me zâ të rrudhun, i tregoi se ishte i filan filanit.

— Mbasi je pa punë, bjeri pak tupanit, he na rrnofsh, o zot. Hajt bjeri asaj kajdes që i pate ra kur më prunë krushqit te burri.

— Po valla, moj nuse, kisha me i ra edhe sikur të ishte diçka mâ tepër, — u përgjegj Nurku dhe u përpoq me i ra në mend kajdja. I ra tupanit dhe ia tha kangës, e Ragipi ia nisi zurlës. Grueja ia krisi vajit, filluen me i luejtë krahët dhe me iu dridhë këmisha.

— Hajt, bre vlla, allahile thueja edhe për mue nji herë se nuk të gjen gjâ, — kërkuen edhe tjerat edhe ai i ra prap tupanit derisa fëmija u kërcnue se do t'u kallxonte burrave që dikush i kishte ra tupanit për to.

Kah mbramja mbërrini në katund. Katundi ishte i madh, i shpërndamë si tufa e dhive në mal, shtëpija për

shtëpi nuk dinte. Afër njanës shtëpi ishin lidhë kuajt n'oborr, e në kuaj shalët e verdha, kollonat e kuq.

Bihorasit kishin formue n'oborr nji gjysë rrethi. T'ulun në bar e qylyma, të gjithë të veshun në tesha darsme me shalla të bardhë rreth kreje, bâqshin zhurmë tue bisedue. Nurku hyni, i përshëndeti kambas, hoqi sixhimat prej krahut dhe e mbështeti tupanin për gardhi. Edhe Ragipi u ul skaj gardhit, heshti dhe kqyri para vehtes. Të gjithë falenderuen Nurkun që kishte ardhë, i banë vend me u ulë, por ai ngurohej, donte me ndejtë poshtë, në fund të rrethit.

Shemaga, i zi, i thatë e qos në fëtyrë fishklloi me zâ të hollë dhe ia ofroi kutín me e ndezë.

— Ndëgjo, tupanxhí! Nji gëzim e kam që po martoj djalin e tjetri që më ke ardhë ti me mâ zbardhë fëtyrën.

Nurku luejti vendit, çoi syt me e kqyrë dhe i lshoi prap në kutí.

Qosi vazhdoi:

— Miqt ku po marr çikën janë gaztorë në zâ dhe nëqoftëse nuk e kthejmë nesër gazmendin ashtu, si ka hije, do të plasë marrja e s'do të harrohet sa të jeni gjallë. Nesër duhet me i ra kajdes mâ të bukur që din, e po të vlejë nji at, nuk më dhimbet ati, se fëtyra nuk peshohet me kurrgjâ. Këtê deshta me ta thanë që ta dijsh se qysh âsht puna.

„Kështu qenka puna", mendoi Nurku „duhet t'ia ruej fëtyrën".

U kthye, i kqyri të gjithë me rend dhe u tha:

— Unë dij aso kajdesh sa as mendja s'ju merr. Dij të vjetra e të reja. Dij edhe kajde arabe, që njeri i lemë në rrethin tonë nuk i ka ndëgjue, e kur âsht puna për fëtyrë nuk më vjen keq me i qitë në shesh se edhe i kam ruejtë për fëtyrë.

— Ku je trim! — klithi nji mjekrosh i mbështetun me bryl në postajë, i cili u gëzue për kajden arabe. — Unë kam ndëgjue se ka kajde arabe, — tha — por edhe kam ndëgjue se për tê s'ka as thupër, as fyt, as zurle me i tjerrë si duhet. Kësisoji âsht ajo kajde.

Qosi çoi gishtin dhe duel përpara.

— Shife, âsht i vorfun, nuk ka kurrgjâ mbas shpirti, por vjen dita që ke nevojë për të, madje bash për fëtyrë.

Në mbramje e sollën kcimtarin. Emnin e kishte Bilall. Thojshin se ishte i njoftun në tanë Peshterin dhe se njeri i gjallë s'ia kishte kalue ende as në kcim as në kangë. Nurku i ra tupanit. Ragipi zurlës e Bilalli kceu — të gjithëve u pëlqei...

— Të nesërmen u nisën.

— Na qoftë për hajr! — bërtiti Nurku, u ul në samar, vûni tupanin para vehtes dhe filloi me i ra qysh në derë. Bilalli përcillte zurlën, zurla tupanin, që të tre ujdiseshin mirë. Në kangë përmendej mali i Çarnavicës dhe kulshedra që kishte fluturue mbi at mal — „prej detit në Danub", — dhe kishte bajtë vajzën në krah.

Bihorasit i ngitshin kuajt, i ngacmojshin nga pak, e Nurkut i pëlqente kjo lojë, e kqyrte prej së nalti, i binte shpesh tupanit që gëzimi të bâhej edhe mâ i madh.

„Kështu, bre burrë! Udhton si njeri! Jo në kambë, po kaluer. Nuk frigohesh se do të këputet lidhsja, se do të bijë opinga. Unë as që kam nevojë për diçka mâ të mirë. Nji samar të vogël sa me më bájtë, me më zavendsue kambët.

Eh, të kishte me më pa tash Nuna, — mendoi në plakën. Çka kishte me thanë Nuna: „Je kurulldisë, Nurk, si bej. U dil hakut këtyne njerëzve që ta dhanë kalin. Ngrihja mirë sixhimat, mos lejo dreqnit me të luejtë".

Mos kij gajle, Nune. Unë do t'ia ruej fëtyrën. Kur Nurku ka punë me burra, hej e lumja ti, dij me i ra tupanit sa me i bâ me folë me gishta".

Kaluen shkrepat, mandej rrugën e ngushtë nëpër gëlqerore dhe mâ në fund hynë në mal, të thyeshëm, bregur, të mveshun me pyll. Edhe pak, e nën pyll u duk katundi i zhytun në luginë. Shtëpijat zbardhoheshin në të, livadhet zverdhojshin. Krushqit ia thanë kangës, e Nurku i ra tupanit, mbështeti veshin për të me ia përgjue zanin.

— Ti, djalo, bjeri holl-hollë e ti, Ragip, ngrihe fishkllimën, i mësonte djemt e mendonte mevetëvehte: „Nuk e dini ju, he dreqën, se kjo âsht për fëtyrë".

Kur mbërrijtën, krushqit qitën pushkë, e mbas tyne me nji flakë qitën edhe të zotët e shtëpís. Pleqt putheshin, ia rrahshin shpinën njani tjetrit, disave u mbushën syt me lot, — i preku takimi mbas shum vjetësh. Ulun në qylym kuvendojshin, pyetshin për njerzit dhe gjâtë: si janë si po shkojnë, a po munden.

Mbasi folën mjaft, qosja çoi dorën, e n'at çast edhe Nurku nxuerr thuprat dhe i ra tupanit si të donte me thanë se ai e merrte tash fjalën. Nji hije e randë, e vrazhdë ura njerëzve. Disave teshat iu dukshin të ngushta e të gjithë i mblodhën kambët, thuese nuk ishte e njerzishme me ndejtë ashtu — kur bie tupani. Zani e shurdhoi dhomën, u dridh letra në dritare, mbetëm të pagojë, edhe krushqit edhe të zotët e shtëpís. Zani i Nurkut u rrit lehtë e n'ujdí me tupanin, edhe zurla u ujdis me tê. Të gjithë varën kryet, ndëgjojshin kangën dhe kqyrshin sixhimat tue u dridhë në lëkurë. Mbasi e kreu, qosi e çoi kryet dhe krenueshëm tha:

— E kemi këtë fyt dhe këtë tupan që s'kishim me e dhanë as për nji torishte me dhen.

Nxuerr kutín, ia ofroi të zotit të shtëpís me e ndezë dhe tha mevetëvehte: „Qe, ky âsht gazmendi ynë, ndëgjo se çka âsht tupani dhe ç'âsht darsma".

I zoti i shtëpís, Zika, nji burr i madh e leshatuk, muer kutín e pranueme, e kqyri mirë dhe nxuerr të vetën e ia dha qosit — që edhe ai ta ndezte nji prej tij.

Krisi dera. Hyni nji djalosh shtat-hollë me xhemadan të shkurtë e të zi krahëve, tirq të bardhë zhguni e nji hajmalí të madhe të mbështjellun në mushemâ e të qepun në qeleshe. Me hapa të lehtë e të shkathët, si t'ecte nëpër litar, u shkoi me rend të gjithëve për me u nda kafet, e mandej u tërhoq te dera, pip në kambë, me sy të lshuem para vehtes. I pinë kafet, hangrën drekë, e mandej duelën në bahçe, sepse në dhomë ishte ngusht dhe të zihej fryma. Qosi e Zika të shtanguem në tesha zhguni, u ulën në bar, heshtshin urtsisht e kqyrshin me dhelpní. I pari sillte kutín e prarueme në duer, e tjetri luente me qystekun e sermtë të sahatit — thuese i tregojshin njani tjetrit se çka kishin.

— Krushq të mirë paske mbledhë, — i tha Zika. — Edhe tupanin e paske sjellë.

— E solla, qe! — tha Shem qosi — dhe shtoi: — Më pëlqeu me u argtue në darsëm. Kush nuk din, nuk i kam faj.

— Jo, nuk i ke faj, jo, — Zika iu përgjegj me smirë, e shtoi edhe ai shpejt. — Këta dreqën i kam prû unë, — tha e i ra gardhit me shtagë dhe bërtiti. — Isë, Zenë, Vehap!

Mbas gardhit, tue kcye e tue luejtë, duelën tre djelmosha, të tre të veshun njisoj: naltë këmisha pëlhure, poshtë tirqt me gajtan, ndër këta edhe djaloshi që suell kafen. U nalën njani afër tjetrit, u përqafuen, të tre njisoj, si tre fyshekë.

— Bubenjak! — bërtiti Zika, e mbas gardhit duel nji shkurtabiq plak, as mashkull as femën. Edhe ai në tirq e në këmishë, kishte në dorë nji fyell „orizi". Bubenjaku i ra fyellit, e djelmoshat i çuen duert, prekçn me dorë majen e qelesheve, u përkulën përpara, u drejtuen përsëri dhe ia filluen kcimit. Me lëvizje të njajta, përcillshin fyellin, thejshin shtatin, — të gjithë të thyeshëm e elastik, si grat. Kambët e zbathuna u vizllojshin në bar, qeleshet u luejshin, beli u dridhej, e syt u kqyrshin dikah, përtej bahçes. Krushqit kqyrshin, u dukej se kambët nuk prekshin tokën para tyne; Shem qosi kishte ulë syt për dhé e mendonte: „Nëqoftëse „kajdja" nuk fiton, mbaruem"!.

— Ndrroje Bubenjak! — bërtiti i zoti i shtëpís e fëtyra i bante drit prej gëzimit — do t'ua kalonte Bihorasve në gazmend. Bubenjaku e ndrroi. Luejtën gishtat në fyell, u dridh zani, n'ajr të butë.

— Merr frymë Bubenjak!

Krushqit hapën gojën, u zû fryma, e qosit i ra kryet krejt poshtë. Bubenjaku nuk pushonte. Merrte frymë nëpër hundë, e shtinte nëpër gojë në fyell e zani rridhte pa nda, i fortë dhe i pastër.

Krushqit deri tash nuk kishin pa këso çudije. Ta merrte mendja se djelmoshat tash u nxenë në lojë. Kapën qeleshet, i hodhën në qiell, e krenat e rrume shkël-

qejshin, syt u ishin turbullue e skuqë. I bindun se kishte ngadhnjye, i zoti i shtëpís ndali kcimin dhe ia ofroi kutín Shemës, jo kah dora po kah kryet — me i kallxue me këtê se kush ishte dhe çfarë gazmendi kurdiste.

Derisa kcejshin djelmoshat, Nurku mendonte: „Nëqoftëse ngadhnjejnë këta dreqën, i shkoi fëtyra Shemagës. Edhe mue nuk do të më paguejë sa më ka premtue. Çka të bâj?

I tha Bilallit me çue e me përshëndetë si çengijt. Bilalli u çue, ngriti dorën dhe preku me gishta kapuçin lëkurë lepuri, por aq ngathshëm sa i zoti i shtëpís qeshi me zâ. Ai nuk ishte as i rregulluem as i bukur si çengijt. Krahaqafë kishte nji brisk pazari të varun në nji gajtan të larëm të gjatë, e në krye nji kapuç lepuri të kreshperuem, që e frigoi të zotin e shtëpís se mos ishte kund Bilalli prej Pazarit, sepse atje shum njerëz bájnë brisq e kapuça lepuri dhe të gjithë janë kcimtarë të mirë. Kur Nurku filloi me i ra tupanit askush nuk u kënaq. Shema, që s'e çonte kryet fare, e uli tash edhe mâ poshtë. Kur Nurka e kreu kajden që në të vërtetë nuk i përgjante kurrçkafit dhe djaloshi kceu si të mprohej prej mizash, Murku hapi syt, kqyri të gjithë dhe tha:

— Kështu qenë loja dhe kanga e çengijve, e tash ndëgjoni tonat.

Mbylli syt, i ra tupanit dhe i bërtiti djaloshit:

— Theu, Bilall, theu! Ja sod, ja kurrë. —

Ushtonte tupani, dridheshin brekët e Bilallit, luente kapuçi lëkurë lepuri në krye, kcente brisku në krahnuer.

Nurku kqyri zurlaxhiun, rrudhi syt e ia tha kangës: „Ku e more ti zylyfin e Xhanes?..." e me thupër i ra edhe mâ fort tupanit, pa ia kursye as lëkurën as sixhimat. Shema ndëgjonte. Fëtyra qose i bante drit e tymin e lshonte drejt në tupan e bante mend mevetëvehte: „Asht edhe kajdja arabe!"

— Theu, Bilall, theu! — bërtitte Nurku, e Bilalli filloi me ra në gjuj, me rrahë duert e me kcye përsëri në kambë edhe me dridhë tanë trupin, thuese donte me fluturue. Nurku e kqyrte, syt i qitshin flakë, fëtyra i shëndritte e kangës ia thonte:

„Xhana ma ka dhanë,
Që ta shtij në kutí,
Që ta çoj në Sofí,
Në Sofí, ndër myftí..."

— Xhana s'ia ka dhanë, kanga rrenë, por ia kanë vjedhë, ia kanë vjedhë zylyfin, — përshpëritte plaku i vogël mevehte, ndreqte kajden e vjetër, e në sy si me iu pasë ndezë qirijt. Nurku u ndal me u përgaditë për kajden arabe. Hoq fermenën mos me e pengue, e Bilalli hoq opingat dhe xhemadanin.

— Ndëgjoni, — bërtiti me zâ të naltë, çoi kryet, e fëtyra i shkëlqeu si besimtarit tue u falë. — Pashë din e iman, pastroni zemrat dhe qitni jashtë mendimet e kqija se po due me kapë nji kajde të randë.

Njerzit zunë vend mirë, heshtën tue kqyrë: prej fëtyrës kuptojshin se do të ndiejshin diçka krejt të rê.

— Kjo kajde, âsht kajde arabe. Ajo përmendet edhe në qitap, e prej hoxhëve kam ndëgjue se nuk âsht vetëm kangë, por diçka mâ tepër, e çka âsht — nuk kam leje me kallxue, nuk guxoj...

Drejtoi tupanin, dhe çoi thuprat ngadalë e tue u matë simbas ndonji rregulli të rreptë, çoi dhe i ndali n'ajr. Njerëzve u dukej se ai nuk vepronte mâ simbas vullnetit të vet. Nurku shtrembnoi kryet dhe ngrehi veshët, e kjo u dukej atyne se po përgjonte at vullnetin tjetër. Plaku i vogël iu falenderue zotit që të gjithë muslimanët janë robët e tij, e Nurku mu n'at çast i ra tupanit dhe ia tha kangës. Zani i tij i qetë, i zgjatun i shtruet, ndryshonte kryekput prej atij që kishin ndëgjue deri tash. Njerzit nuk luejshin vendit, ndëgjojshin, nuk i kuptojshin fjalët arabe, por u dukej se ato ishin të mëdha dhe se ishte në to ajo që Nurku nuk guxonte me kallxue. Disa u ulën në gjuj, si në xhami, u mbështetshin në bryla dhe mundoheshin me dallue secilën fjalë të kangës, e syt iu rrudheshin tue shique sixhimat në tupan. Nurku u skuq, syt i qitshin xixa e në qerpikë farfullonte loti i kristaltë, shëndritte mjekërrza e kuqe në diell. Kur kreu kangën, njerzit luejtën vendit dhe lëvizën, e plaku i

vogël, i dejun prej kajdes mbet i palëvizshëm e pa gojë, me sy të ngulun në tupan.

— Mâ fort due që ndëgjova këtê se me pasë gjetë pare.

— Deri në Kavdak, bre, nuk kishe mundë me ndëgjue këso kange të çuditshme e të dhimbshme.

— Hoxhën me e lanë, e këtê me ndëgjue, — thojshin njerzit, e Nurku fshihej me shamí, mblidhte vehten e mundohej me u gjetë, ta merrte mendja se tash sa kishte mbërrijtë prej dikah.

— Ta pranoj Shemaga se paske nji tupanxhí të zotin, — tha i zoti i shtëpís e fjalët memzi i dilshin prej fytit.

— Kemi, ta merr mendja. Kur kemi darsëm, na duhet — u krenue Shema.

Dielli i kapej malit. Qielli i kuq, erë e lehtë puhonte. Gjethët e kumbullës dridheshin e shkëlqejshin si pare të vogla ari.

Shem qosi kapi gajtanin, nxuerr orën prej brezi, e mbasi pa si ishte koha me u nisë, hyni mbrenda me të zotin e shtëpís. Mbas pak kohe u duk në prag nusja me ferexhe të kuqe deri te kambët, e mbajtun për krahësh prej vjehrrit dhe t'jatit, nuk shifte kurrgjâ nën ferexhe

Prap qitën pushkë, u përqafuen dhe u puthën, e krushqit u hypën kuajve. Nurku i ra „përcjelljes", por, përpos fëmijve, askush tash nuk e ndogjonte, sepse të gjithë ishin hutue mbas kuajve. Për me tregue — pleqt se ende ishin dikushi e diçka, e të rijt për me u mburrë para vajzave që kqyrshin mbas gardhiqeve, krushqit bërtitën dhe qysh prej derës i lshuen kuajt në vrap, për me kallxue se kali i cilit ishte mâ i shpejtë.

Mbasi i ra tupanit, Nurku u ngut për me u dukë se edhe ai kishte kal, e nuk ecte në kambë, por kali i tij ishte ngarkue me qejzin e nuses. U ndal si i ngurruem. Kqyrte kutijat e larme dhe qylymat sipër tynë, duert i dridheshin prej zemrimit, dhe nuk mundte me besue kurrsesi se kjo ishte e vërtetë, se e kishin mashtrue dhe që do të vraponte përsëri në kambë mbas krushqve të Bihorit.

„Kështu jemi marrë vesh, qos-a! — murmuroi shkurt, e thuprat i shtrëngoi me duer thuese donte me i thye. — Që më mashtroi, më mashtroi! Unë ia ruejta fëtyrën dhe ia këndova kajdet mâ të mira, e kujt, Shem qoses!" Pështyni, rroku tupanin dhe e qiti në shpinë e u lshue livadhit teposhtë, i vogël e gërmuç, tue tërhatë e përpjekë buzët.

Krushqit ia patën dhanë larg. Në largsí shifte herë ferexhen e kuqe të nuses, herë bajrakun e çuem në hû lajthije, derisa humbën mâ në fund të gjitha, e mbet vetëm rruga e larmueme prej patkojve të kuajve.

„More qos i qelbun! Kur kishe nevojë për mue: — Thueja kajdes mâ të bukur, ruena fëtyrën — e tash që s'ke nevojë për mue — ngordh Nurk, ec në kambë si ke ecë gjithmonë!

E ti — i u kujtue Nuna. — Ngrihi sixhimat, të kanë hypë në kal, mos la ata dreqën me t'u shlirue. — Ti me më mësue mue. Rri aty ku je tue ndejtë e mos u përziej në punët e mija".

U rras në mal. Ecte vetëm, heshtazi, me hapa të shpejtë e të premë, tue çue nga pak tupanin dhe tue fshî ndjersët me shamí. Çengijt i duelën parasysh: luejnë, përdridhen dhe thyhen në bel. Bubenjaku merr frymë. — Merr frymë, Bubenjak, bjeri tupanit Nurk — e për kend, për Shem qosen e Zikë mjekërrsqapin! Ku dijnë buejt se ç'âsht tupani e ç'âsht fyelli prej orizit" — i tha me zâ mendimet e veta. I bijshin në mend fjalët e Shemës: „Si i keni qêt, si i keni kuajt?" Filloi me e përqeshë, tue zgjatë kryet e tue lshue zanin.

Në largsí nji pushkë krisi shkurt dhe ndamas. Ky ishte sheji që jepshin krushqit. Ai u ndal. „E ku e keni fëtyrën?" bërtiti me të madhe e shtoi edhe diçka — që mund të thuhet në pyll.

Dy barij e zunë në rrugë dhe u bashkuen me tê. I pari, i gjatë, fëtyrës djegun në diell, me strajcë lëkure të regjun në krah, tha se po shkojshin në shtëpi me ndrrue teshat. Tjetri, shkurtalec, i rrastë, me themër të mbështjellun në lecka që çojshin pluhun, shqeponte me kambën e sëmundë dhe memzi e mbërrinte të parin.

Qysh kur e zunë Nurkun, ai nuk hoq syt prej tupanit. Nurku u tha se kishte qenë në darsëm dhe atje „ishte prishë" diçka. Edhe barijt i treguen se prej kah ishin, bagtín e kujt ruejshin dhe mandej iu luten:

— Sikur t'i bijshe pak këtijfarë tupani, dije se shum kishe me na mbarue qefin.

Nurku nxuer thuprat prej shokës, e ai fëtyrëdjeguni kapi tupanin dhe i ndihmoi me e qitë prej shpinës në krahnuer dhe me e drejtue. I ra tupanit, as fort, as pak, e mali u përgjegj, si t'i binte në tê edhe nji tupanxhi tjetër.

Nurku nuk pushonte së rami, e ata nuk ngriheshin së kënaquni me aftsín e tij. Ai që shqeponte dhe çonte pluhun me lecka, vrapoi disa herësh para Nurkut me ia çue të dy anët e tupanit. Shkrihej prej lumnís që ishin takue me tupanxhiun dhe që i qiti rruga në tê, si me pasë shkue krushq. Bërtitte, hiqte qeleshen dhe e hudhte përpjetë, e tokës i binte me kambën e shëndoshë me sa fuqí kishte.

Kaluen brigjet e pyllzueme, i afroheshin fundit të malit, e aty skaj mali, nji prrue thente faqen prej shpatit, gjelbronte zalli. Kah fundi i ledinës, në kënetën e gjallë, ishin shtrue dûjë kallami, landa mbi kënetë ishte kalbë, luhatej. Nurkun e pengonte tupani, nuk mundte me kalue nëpër landë, kishte frigë se mos rrxohej. Ata vrapuen, e mbajshin prej të dy anëve, të dy shkelshin dhe zhapllojshin nëpër ujë. Shkurtalecit i ishte futë balta në lecka memzi nxirrte kambën. Nurkut i erdh keq që shkelshin lloçin për shkak të tij, e ata iu përgjegjën se do ta bájshin edhe në shpinë, kur âsht kësi mjeshtri dhe din me bâ kësi ahengu.

Në të dalun të katundit hasën në krushq. Ishin ulë në ledinë, kishin lidhë kuajt dhe pritshin Nurkun. Nuk dojshin me hy në katund pa tupan. Do t'ishte marre dhe shurdhët, si me hy qiraxhijt e jo krushqit.

— Po ku dreqin je, allahile, hë, luej pak, ec mâ shpejt! Nuk jemi goditë me i numrue kambët, por me i ra tupanit për krushqit! — u zemrue Shema, i hypi kalit dhe duel në rrugë. Edhe tjerët u hypën kuajve e filluen

me i ngaomue që hymja në katund t'ishte si u ka hije krushqve.

— Cilën po e kap? — e pyeti Shema.

— Unë asnjanën! — u përgjegj Nurku dhe shtini thuprat në shokë. Shema u hutue. Ngrehi frêjt e kalit dhe u kthye kah ai.

— Qysh asnjenën?

— Ashtu. Nuk due me t'i ra tupanit.

Shema u tmerue. U zmbraps e u zverdh si limoni. Nuk dinte çka me i thanë. Shifte se do të bâhej gaz'i botës. Me e lutë — nuk bante, sidomos kur krushqit ishin aty. Ai nuk ishte mësue me lutë rrogtarin, por me e urdhnue.

Krushqit u ndalën, u hutuen, kqyrshin diellin, shifshin se do të vonoheshin. Kqyrshin këta të dy, ata ishin ndalë njani kundruell tjetrit, Shema në kal, i hollë e i gjatë si thupra, Nurku i imtë, i shtrembnuem prej tupanit, e kqyrte drejtë në sy.

— Unë kam me të pague, e ti ke me m'ia ra tupanit, mor Nurqe! — bërtiti Shema dhe i gragi kalit drejt tij, si të donte me e shkelë. Nurku nuk luejti vendit. Shtrembnoi kryet dhe ndryshoi zanin.

— Nuk mundem me t'i ra tupanit. Më ka trathtue zani, m'âsht lshue tupani — nuk mundem. Kam punë tjetër mâ të randsishme.

— Do të pendohesh, Nurqe! — iu kërcnue Shema me krye dhe ktheu kalin. Nurku nuk iu përgjegj. Thirri Vehap zurlaxhin dhe rrugës mâ të shkurtë kthyen për shtëpí.

— Hajt Vehap. Ti zurles, unë tupanit. Shtrëngoje pipin dhe thueja në „të naltën", le të kënaqen djelmoshat.

Fishkllloi zurla, jehoi tupani, bariu shkurtalec hudhi qeleshen përpjetë dhe bërtiti. Nurku e kqyri përtej tupanit e buzëqeshi. I vinte mirë që u gëzue djaloshi.

Larg para tyne, në të perënduem të diellit, nji ré e hollë kuqrrimte, thuese zjarmi vinte tue u djegë në të.

TIMKA

Peshterin prej Bihorit e ndan nji bjeshkë. Në bjeshkë zbardhojnë gurët gëlqerorë, blerojnë lajthijat, ngrihen dullîjat. Në jug shtrihen katundet e Bihorit, të rralla e të shpërndame, kurse në verí vijojnë edhe dy bjeshkë t'ulta e të gjana, shum mâ të vogla se ajo kryesorja. Poshtë, nën bjeshkë, fillojnë katundet e Peshterit dhe fusha e tij krejt e vogël e rrethueme me brigje.

Rrânzës së bjeshkës qet kryet mâ tepër katundi Gropa. Sikur Gropa të mundte me e pa vehten në fushëz si në pasqyre, do të kishte pa fëtyrën e vet kështu: shtëpijat e zeza, të rrethueme me oborre, e oborret të mbulueme me kashtë e dullîjë, dyert e vogla sa me hy njeriu dhe kali. Rreth shtëpijave mullarët e sanës dhe qerret e randa druni, e në mes vorrezet dhe xhamija, në xhamí minarja e thyeme përgjysë. Mbi katund nji shkrep i gjatë dhe i murrëm, e mbi të nji karaullë e vjetër dhe e nxime prej kohës.

Në fund të katundit ishte shtëpija e Tufës dhe e Melkut. Shtëpí e vjetër me drrasa krejt të nxime e dritare të vogla me fëtyrë kah fushëza, si me u pasë ngjitë për shkamb.

Koshat skaj shtëpís ishin deri te dyert. Melku ndalet, i shiqon, lëmon mustakun e hollë, shtrembnon qeleshen, kreh perçen katrash — e nën perçe i shkëlqen shini i lëmuet. Djalosh i madh e i fortë, plot fuqi, kahdo që shkon mendon vetëm për martesë. „Tim vlla, Tufën, nuk e kam vlla. Martoi vehten, e mue nuk po don me më martue". Zemrohej në të vllán. Ia shtini në vesh këtê dhe Tufa e thirri. I tha:

— Ti po don me u martue. Po mirë, martou. Por pare për vajzë nuk kemi. Pa pare nuk mund të martohesh. Me grabitë vajzën nuk mundesh, ti nuk je trim me bâ këtë punë. Kjo punë s'âsht për gjithëkend, e për ty nuk âsht aspak. Duhet me shkue në Bihor, me përgjue vajzën dhe ose me e grabitë ose mos ia nisë fare. Por nëqoftëse i hyn kësaj pune e nuk e grabitë, na shkoi fëtyra: „Melku, i vllai Tufës, u mundue me grabitë vajzën, e bani me shêj dhe e turpnoi!"

Kjo e feu Melkun. Uli kryet për dhé dhe filloi me zhgulë barin tue mendue: „Po thue se nuk kemi pare! E kur âsht dashtë me të martue ty, kemi pasë pare!"

Mbas kësaj bisede nuk i folën shoqishoqit tri ditë. E Tufa mendonte: „Po dhamë bagtín për vazë, do të bijmë në kokërr të shpinës e nuk do të çohemi mâ. Zaten, përposë bagtís na nuk kemi kurrgjâ tjetër në shtëpí. Kalin nuk kisha me e dhanë as për pesë vajza. Ç'të bâj me vllaun?"

Tufa njifte tanë Bihorin dhe tanë Peshterin. Nëqoftëse dikush donte me u martue, e nuk kishte pare për vajzë, vinte te Tufa. „Tufë, mos i ke ra kund n'erë ndonjij femne për mue? Kisha me pasë nevojë për nji... — grue të fortë, për shtëpí time. E Tufa i përgjegj: „Në filan vend âsht nji vajzë shkurtalece e shëndoshë, shum e fuqishme, do t'ishte e mirë për shtëpín tande". Zgjedhja bâhet. Tufa çohet bashkë me dy tjerë, armatosen me pushkë, u hypin kuajve dhe grabisin vajzën. Nuk ka ndo-

dhë ndonjiherë që Tufa të kthehej prej bjeshkës pa vajzë. Qëllonte që ruente vajzën disa muej me radhë. Mshifej në kaçube, kqyrte torishtet, shiqonte kur vajza vinte, kur shkonte, a ishte vetëm. E shpërblimi që kërkonte nuk ishte i madh — nji frê të mirë, nji shalë, nji pushkë, kaq.

Nji natë Tufa e Melku u kthyen prej Bihorit dhe lshuen nji deng bukur të madh në prag të shtëpís. Kjo ishte Timka e mbështjellun në çarshaf kamb' e kre, të cilën e grabitën dhe e suellën për Melkun. Grat e katundit, që i pritshin, kcyen dhe zgjidhën dengun. Gjâja e parë që vunë rê qe kryet e vajzës, i ulun në krahnuer, e kur ia zgjidhën edhe duert, vajza mbuloi shpejt fëtyrën dhe mshehi syt. E shtinë në dhomë. Tufa dhe Melku i shliruen kuajt dhe hynë edhe vetë në dhomë tjetër.

— Po e kujt je, moj vazë? — E pyetshin Timkën grat dhe e ndriqojshin me llampë për me e pa. Ajo heshtte.

— Jam e Shahmanëve, — u përgjegj shkurt. E pyetshin për emën, për far' e fis, por mâ tepër heshtshin, vetëm e shiqojshin. Njana u ul pranë saj, ia vuni duert në gjuj, donte me e shtí me folë.

— Mos u mërzit — i tha. — Edhe unë jam mërzitë kur më kanë prû kështu, e mandej e qita mbas shpine. Zemra thehet, e kur thehet, të duket njisoj dhe nuk çan kryet mâ për kurrgjâ. Kështu âsht puna e femnave. Nuk mundesh me e kalue tanë jetën në nji vend. Mâ mirë âsht kështu. Të çojmë gjithkah dhe ti shef shum katunde, e katunde të bukura kemi shum. Unë kam pa pesë katunde, tri herë jam martue. Emnin e kam Nurkë. Shtëpin e kam afër. Do të vij unë te ti, edhe ti do të vijsh te unë, të na lehtsohet.

Zgjatte kryet me ia pa fëtyrën, e Timka e lshoi shamín edhe mâ fort, rrudhi kambët nën vehte, lidhi duert në krahnuer. Heshtte, e të dridhmet e tundshin gjithnji e mâ tepër. „Oj, nanë e dashtun, çka më gjeti kështu!" Pyette, por nuk lshonte zâ.

E zgjuen plakën, t'âmën e Tufës dhe të Melkut, e quejshin Nâle.

— Nâle, burrat prunë vajzën për Melkun, — i thanë me zâ të butë që mos të frigohej plaka. Grat që u ndalën me i bâ hyzmet, i ndihmuen plakës me u çue. Ajo tue u mbajtë në duer u ul në dyshek pa çue syt kah vajza. Heshtte. Xhufkat e bardha të flokëve ia kishin rrethue fëtyrën e imtë e të zezë, në tepe kishte nji fes të kuq, në krahnuer nji hajmalí e qafa e hollë dhe e gjatë dukej si memzi ia mbahte kryet.

— Ani që e prunë, — tha, as e piklluеme as e gëzueme, e zani i trashë mashkulluer i dilte prej thellsís së fytit. Pyeti si e kishte emnin, dhe e kujt ishte, e kur i thanë se ishte e Shahmanëve, i rrudhi vetullat fort dhe iu kthye Timkës.

— Po a ke vllazën ti, moj vajzë? — e pyeti.

— Kam dy, — tha Timka dhe shtoi. — Vllaznit e mij do të vijnë me më marrë. Nuk do të më lanë me shkue dam.

Hapi gojën me thanë edhe diçka, por fyti iu shtrëngue dhe zani i u muer krejt. Plaka heshti dhe iu kthye grave.

— Unë i njof Shahmanët, Galë, — i tha shoqes së Tufës. — Shahmanët janë të rrezikshëm, por mbasi e paskanë pru, ani, më rrnofshin djemt.

U mendue: „Duhet ta shtrëngoj vajzën, mos të mendojë për vllaznit e vet". E thirri.

— Ulu, — i tha — nuk po më vjen mirë që qenke e Shahmanëve dhe që paske vllazën, por vllaznit tu nuk do të vijnë këtu. Nuk guxojnë me kalue bjeshkën.

Dhe e kapi për bistekë. E Timka mbante në bistekë grosha të vogjël për me i tingllue. Plaka luente me groshtha, i hapte në shuplakë dhe i shiqonte.

— Nëqoftëse rri urtë, — i tha Melku im ka me të ble edhe dukatë. E nëqoftëse ik, bijt e mij, do t'i vrasin vllaznit e tu e do të kthejnë përsëri. Nuk guxon me ikë. A ndëgjove çka të thashë?

Timka heshtte dhe mendonte: „Bashk kishin mundë me m'i vra vllaznit dhe i tha plakës:

— Jo, nanë, nuk do t'iku.

Zemra i dhimbte. Nuk dinte çka me bâ. Kqyrte

dhomën, ajo ishte e parregullueme, e ndyetë. Nji viç, nën shtrat, afër derës, qitte kryet, vringllonte turinin e bardhë, plliste dhe vringllonte prap. Në trâj ishin varë disa lëkura drenushesh, frêj e kollona kuajsh dhe shoka burrash.

— Të shof a je e bukur, a i përshtatesh Melkut tim, — i tha plaka. — E nëqoftëse nuk i afrohesh, do t'i qortoj djemt që të kanë prû.

Filloi me ê kqyrë, me ia çue flokët dhe me ia matë ballin me shuplakë. Balli i Timkës ishte i naltë e mollzat e kuqe, të plota. Vetullat e gjata mashkullore, bijshin deri te tamthat, e këso vetullash edhe kërkoheshin në Peshter.

— Te na do të jetojsh mirë, — i tha plaka. — Na kemi edhe dhenë edhe lopë. Kemi edhe bletë. Shtëpija jonë âsht si mali me borë.

Urdhnoi me i pru tâmbël. Timka nuk deshti me pí tâmblin.

— Nuk due, — tha, — nuk mundem.

Plaka u zemrue, u kthye anash dhe luejti kryet. Murmuroi diçka iu kthye përsëri Timkës dhe filloi me folë me zâ të trashë tue ndalë gjuhën për qiellzë.

— Djemt e mij kanë ecë shum për ty. Nuk âsht mahí me kalue bjeshkë. E ti, nëqoftëse nuk ndëgjon, aq mâ keq për ty.

Heshti dhe vazhdoi si t'ishte tue kallxue ndonji prrallë.

— Kemi pasë në katund nji Bihorse dhe nisi me ikë. „Nuk mundem, — tha — me jetue në këtë bjeshkë. Kam frigë prej bjeshkës". Qau e shkuli shum flokë. Tanët e zunë dhe nuk e rrahën. „Çka t'i bâjmë, Nâle?" — më pyetën. „Çka me i bâ? Rrahni me litar të lagun që të mos iki!" Dhe e rrahën me litar e nuk iki mâ. Lindi plot fëmij dhe u lidh për bjeshkë. E na edhe pse jemi në bjeshkë, jetojmë mirë. Kemi gjithçka: edhe bletë, edhe tlyen.

Grat i ndihmuen me u veshë. Ajo i dha shêj me dorë Gales, e kjo ia suell nji xhemedan të zi edhe nji shokë të larme mashkujsh me u shtrëngue. Çdo gjâ në tê ishte

me ngjyra që shkëlqyen fort në diellin që shpërtheu nëpër dritare. U ul në krye të dhomës dhe urdhnoi që t'i vijshin të bijt. Timkën e vunë në qoshe dhe e mbuluen me pëlhurë për mos me e pa mashkujt. Tufa hyni i pari. Kryet e kishte të rruem, e në krye nji qeleshe të shkurtë me rrathë të ngjitun prej djersës që kishte vû kore. Mustakët e shpeshta gjysë të thime, shkojshin anash e mbi to ishte kthye mjekrra ashtgjanë, e preme për midisi. I hoq opingat te dera dhe me hapa të shkathët, si t'ishte tue ecë në litar, iu afrue plakës dhe ia puthi dorën. Plaka e Tufa filluen me kuvendue, e Melku për me i gjetë punë vehtes filloi me ia lëmue turinin viçit.

— A u lodhën kuajt, Tufë?

— Jo, Nâle, — u përgjegj Tufa.

— Nuk keni dalë qari, Tufë. Keni ecë shum, keni kalue bjeshkën.

Tufa nuk u përgjegj, uli kryet dhe heshti. Plaka bani prap me dorë dhe Gala suell ujë t'ambëlzuem me mjaltë. Së pari piu plaka e mandej Tufa dhe Melku. Tash e mbas të gjithë ata që erdhën në shtëpí të Tufës pinë këthough ujë t'âmbël.

Erdhën grat e ia thanë kangës. Të gjitha në tesha të lame, të bajtuna, dukeshin si t'ishin ulë në lule të vyshkuna. Timkës ia zbuluen fëtyrën, e kqyrshin si fotografín, thojshin se ishte e bukur. Ajo u ngjall. Filloi me folë, por zemra i dhimbte, si me iu pasë këputë diçka në të.

— Melku i yt âsht i mirë, i thoshte Nurka dhe qeshte. — Unë jam martue tri herë, kam pasë tre burra dhe kam pa shum katunde. Asnji burrë nuk më ka rrahë. Ndëgjoje Melkun tand, arrnoja gjujt, terja kallçijt, se nuk do të rrahë.

— E kur flitte plaka, të gjitha heshtshin.

— Mâ prunë robin, — tha, — e as nuk më pyetën. Djemt më rrnofshin, kaluen bjeshkën, i lodhën kuajt.

Grat kënduen dhe kcyen deri në mbramje, e në mbramje shtëpija u qetsue e Timkës iu duk edhe mâ randë. As tash nuk deshti me pí tâmbël dhe plaka u

idhnue përsëri. I shtruen në dysheme, për toke, ndezën llampën dhe e varën në trâ.

— Eja, — i tha plaka Timkës, — eja të lidhi. — Eja, ulu këtu në dyshek.

E thirri edhe Galen dhe filloi me i lidhë për flokësh. Timka u tmerue.

— Mos më lidh, — i tha plakës, por nuk guxoi me u mbrojtë. — Nuk due me më lidhë.

— Do të m'ikish, — i tha plaka. Nuk la me m'ikë, — shtoi tue nda flokët blê për blê e tue i lidhë fort. — Ti ke vllazën. Nëqoftëse ik, djemt e mi do t'i vrasin vllaznit e tu. Ti do të bâhesh reja ime, ti do të fluturojsh si kumrí rreth Melkut tim, e Melku ka me të ble dukatë. Edhe Gala ka dukatë, i ka pesëdhetë. Na kemi dhanë tre qé për Galen, jemi shpenzue shum për tê. Gala âsht e mirë.

— Ashtu... ty s'ka me të gjetë kurrgjâ. E njanën e kanë mbajtë te na n'izbë. E kanë mbajtë n'izbë derisa kanë vû kunorë. Unë nuk do të mbaj n'izbë, unë të due, ti do të jeshë pullumbesha e Melkut.

E mbështetun për shpinë të Gales dhe e lidhun për flokë të saj, Timka nuk mundte me luejtë kurrkund. Kështu e shtangueme kqyrte lëkurat e drenushave në trâj, e ato dukeshin të tmershme tash në gjysëm errsine.

Në dhomë — heshtje. N'izbë plliste lopa e viçi nën shtrat i përgjigjej. Prej dhomës tjetër ndëgjoheshin zanet e mashkujve, e në katund qêjt.

Të lidhuna, Timka e Gala ranë në dyshek, tue ruejtë njana tjetrën, sepse me lëvizjen mâ të vogël flokët u shkulshin e kryet u dhimbte pa masë. Plaka u ndejti te kryet dhe vazhdoi me folë:

— Hej kuku për Memën, kuku për teshat e tij, kuku për kalin! Mema ra prej kalit dhe theu kambën, sepse grueja ia trupoi rrugën. Nuk guxoni me ia trupue rrugën burrit, se i ndodh ndonji fatkeqsí.

Plot këso gjanash kanë ndodhë për shkak të grave. Janë bâ edhe vorreze për shkak të tyne. Janë kapë katunde e janë vra njerëz rreth nji vajze. Edhe mue më kanë grabitë. Më kanë grabitë për burrin e parë. E unë

u thashë: „Mâ veni kunorën menjiherë, unë jam fati i tij, nuk kam lindë për tjetër kend". Dhe u martova.

Femna nuk mund t'ikë prej fatit. Edhe ty të ka pru këtu fati e jo djemt e mi. Të ka pru për Melkun dhe na do të martojmë me Melkun e mandej do të dalish edhe deri n'oborr. E kur t'i lshojsh rrâjët do të shkojsh edhe mâ larg. Edhe unë për shum kohë nuk kam shkue kund.

Gala fjeti. Timkën nuk e zente gjumi. Secila fjalë e plakës i binte si plumb në zemër. Në tê gufonte diçka me u çlirue, kalonte nëpër tanë trupin, por ajo pashitej. Derisa plaka luftonte me gjumin dhe i kërcllohej gjithnji mbi krye, Timka u mendue: „Bareshë... dinte vetëm për gjedhët, për tre burime ku ato i çonte me u dhanë ujë dhe ledinën ku i çonte me kullotë. Për tjetër gjâ në botë nuk dinte. E kur u rritë, e u bâ vajzë, rrugët e saj u shkurtuen, e çojshin deri te torishta. Atëherë bante nji shamí të kuqe dhe këmishë të bardhë, e në krahnuer nji jelek të shkurtë e të fortë, të qëndisun me pêj. Askush, përveç far' e fisit, nuk mundte me e pa, sepse e mshefën. Bante nji çarshaf të bardhë dhe nën tê shiqonte botën. Mendonte edhe për martesë. „Të kisha me marrë kësi e kësi djali!" Dhe atij që e merrte me mend, i caktonte ngjyrën e syve, shtatin dhe gojën, e vishte ne petka të Bihorit, kuvendonte me tê — andrronte. Frigohej gjithmonë se do ta jepshin për ndonjanin që nuk e kishte pa, as nuk ia kishte ndëgjue zanin. Atëherë as syt e tij nuk do t'ishin si i kishte dëshrue ajo, as shtati, as petkat. Me këto mendime shkonte prej shtëpís te torishta, me këto mendime e grabitën Tufa dhe Melku.

— Hu, hu! — i hukoi plaka në vesh dhe i hypi përsipër. — Unë po të thrras kështu që të mos flejsh, të më ndëgjojsh.

Dhe vazhdoi:

— Mbas ujit, mbas malit si bleta. Por mos ia kqyr gjurmën, se nuk duhet me shkue mbas gjurmës së femnës. Hoxha i ynë kështu thoshte e kështu shkruente edhe në qitap. Ai flitte me qitap. „Gruen, tha, nëqoftëse don me të folë drejt, lidhe për dyrek e mandej pyette. Pyete si e ka emnin, dhe pyete prap se edhe për këtê të rren".

E ti, nëqoftëse ik, djemt e mi do t'i vrasin vllaznit e tu. Hu, hu! Po të thrras që të mos flejsh.

Hoxha i ynë ka pasë njifarë dore të butë të qabes dhe mbante qitape në strajcë. U shkruente lopëve. U shkruente edhe grave. Edhe këtë hajmalí ai mâ ka shkrue.

Na ty do të vêjmë kunorë. Te hoxha do ta vêjmë kunorë. Hu, hu! Unë po të zgjoj kështu.

E Timka mendonte: „Me mend do të më martojnë! Me ndonji që s'e kam pa dhe s'ia kam ndëgjue zanin" dhe mbuloi syt me duer. Atëherë qau për herë të parë në shtëpín e Melkut.

Plaka lidhte çdo mbramje flokët e Timkës me flokët e Gales dhe në mëngjes i zgjidhte prap. E Timka thoshte:

— Gjâtë lidhen. Unë nuk due me më lidhë, unë nuk due me ikë.

Nji ditë plaka e la vetëm, e dhomën e ndryni. Timka iu afrue dritares, qiti kryet përjashta dhe kqyri prej kah e kishin pru. Nuk mundte me ia qëllue rrugës, sepse kur e suellën pat syt e lidhën. Shifte shkrepin dhe karaullën mbi të. Mendonte: „N'at' anë âsht bjeshka, e mb' at' anë bjeshkës Bihori. Me mundë me ia dhanë shpatit e me ikë". Filloi me kqyrë katundin. Në minare të rrxueme këndonte hoxha, rreth xhamís kullotshin gjedhët, grat ktheheshin prej pusit tue u lakue nën peshën e enëve. Dita ishte e bukur, moti i butë, vjeshtë, në qiell notojshin rê të bardha, të holla, si bashkë të lame leshi. Në largsí shifet fusha, e murrme, e kthjelltë, e atje prap bjeshka e pyllzueme, e zezë. Nji njeri i afrohej shtëpís. ladronte kalin e çonte herë në nji anë të sokakut, herë në tjetrën. Timka kqyri edhe nji herë në qiell, në largsí. Mandej u ul dhe kapi kryet në dorë.

— Ti ke kqyrë nepër dritare, — i tha plaka sa çeli derën. — Të ka pa nji njerí dhe i ka kallxue Melkut. Melku âsht idhnue në ty.

— Kam kqyrë — tha, — Timka, por nuk kam bâ kurrgjâ.

— Ti nuk guxon me shique. Askush nuk guxon me të pa. Nëqoftëse i del prej qejfit Melkut tim, ai ka me

të dhanë te nji tjetër, sepse tash je e tij, dhe ai mundet me bâ me ty çka të dojë.

Timka u dridh. Nuk mundi me durue mâ.

— Unë nuk jam rob, mos më kërcnohi mâ, — i tha dhe e kapi të kuqt në fëtyrë dhe syt iu ndezën flakë. — Unë kam vllazën, të gjitha do t'u kallxoj vllazënve, do t'ju pyesin vllaznit se çka më keni bâ. Unë nuk do të rrij këtu — me më bâ cop' e grima. Mâ mirë ju bje me më lshue, me u kthye me të mirë, se me u pendue mandej.

— Hu, hu! — hukoi plaka që të heshtte, e mbasi kjo nuk i shkoi kësaj here përdore, dhe Timka vazhdoi me tërfllue, ra në gjuj, por nuk e humbi vehten. — U kallxo të gjitha, ti bijo, vllazënve kur t'i shofish, — ia priti. — Të gjitha me rend, por do të kalojë shum kohë e nuk do t'i shofish. Çdo bir nane nuk i ngjitet bjeshkës, nuk zbret në Gropë, e nëqoftëse zbret, nuk din, bijë, me u kthye, nuk din me i gjetë rrugët.

Prej asaj dite nuk e lente vetëm dhe nuk e lejonte me kqyrë nëpër dritare. Timka rrinte ulun gjith ditën në lëkurë drenushe, e kur hynte në dhomë ndokush prej mashkujve, e mbulojshin me çarshaf ose e qitshin në dhomë tjetër.

Të tretën ditë prunë hoxhën me ia vû kunorën. E thirrshin „Hoçko". Ky ishte nji hoxhë i vogël, i gjallë, me çallmë rreth kreje, japonxhë në shpinë e shallvarë të bardhë, t'arrnuem. I hoq opingat dhe u ul afër plakës, u fal me shëndet me tê, tue heqë tespihët e tue kqyrë vajzën.

— Ju qoftë për hajr, tha, piu sherbet, hoq çallmen dhe fshiu kryet e rruem. Erdhën edhe të tjerët, u ulën në gjuj rreth plakës e Hoçkos. Bisedojshin për kuajt, për qét — cili kal ishte mâ i shpejtë, cili ká ishte mâ i fortë. Timka u rrinte mbas shpine, heshtte, kërsitte gishtat, mendonte: „Erdh dita, do të mâ vejnë kunorën".

Hoçko kallxonte.

— I kemi pa yjt në qiell. Secili yll ka shokun e vet në tokë, dhe po u shue ylli, shuhet edhe ai në tokë. Edhe njerëz keni pa mjaft, të rij e pleq... Edhe të rijt edhe

pleqt janë të kunorzuem para se me lé dhe kanë rrugë të caktueme.

— Allah, allah! — luejnë kryet e me gojë të hapun shiqojnë ngultas hoxhën tue lshue tymin e duhanit.

Hangrën drekë, pinë kafet, e Hoçko iu kthye mandej Timkës dhe i tha:

— Na duem me ta vû kunorën, vajzo.

Heshtje.

— A pranon? — —pyeti Hoçko, e të gjithë e kqyrshin dhe pritshin se çka do të thoshte. — Jarani yt e ka emnin Melko, âsht vllau i Tufës, e Tufa âsht shtëpijak i mirë. Nëqoftëse nuk don, thuej, e nëqoftëse hesht, kjo âsht si me thanë se pranon.

Plaka llomotiti diçka dhe e kqyri Hoçkon shtrembët.

— Ti, — i tha, — nuk po ven kunorë me qitap. I je shmangë fort qitapit ti po gabon Hoçko, paske harrue. Kur mâ keni vû kunorën, për mue ka folë nji njeri që e zgjodhën burrat.

Zgjodhën nji njeri me folë për Timkën. Ky ishte burrë i matun, i veshun bukur, shifej se në katund ishte njerí në zâ.

Hoçko iu afrue Tufës te veshi dhe e pyeti:

— A ta vejmë kunorën me dua ose pa dua?

— Unë, — i tha Tufa, — nuk dij. Kam vendosë me ta dhanë nji kíngj, e nëqoftëse se ban, këndoje edhe duan.

— Nuk ban për nji kingj, — Hoçko nuk pranoi dhe u ul në gjuj, shënoi dy vetë dhe u tha se ata po i caktoi për dëshmitarë. U kthye kah ai që do të flitte n'emën të vajzës.

— Ndëgjomë ti, Omer Gaca. A pranon ti që kjo vajzë të martohet me Melkun, të vllaun e Tufës?

— Pranoj, — i tha Omer Gaca.

Hoçko u kthye kah Melku e i tha:

— Unë u vuna kunorë dhe u qoftë për hajr, — dhe rrahu dorën për dorë, që të tregonte me këtê se — u krye puna, u kunorzuen.

— Unë nuk due, — tha Timka me zâ të pavendo-

sun. — Unë nuk kam ardhë këtu me dëshirë temen. Më kanë grabitë, me kanë prû me përdhunë.

— Hu, hu! — i hukoi plaka dhe e preu me sy, e tjerët mbetën të shurdhët si mos me pasë thanë Timka kurrgjâ.

— Venju kunorë me dua, — u pendue Tufa, e Hoçko memzi priti këtê dhe filloi me këndue duan tue përmendë gjithnji emnin e Timkës dhe të Melkut. Të gjithë i çuen duert e filluen me u luhatë tue kqyrë në gishta.

Timkës iu çuen flokët përpjet. Ndjenja se e lidhën me dua për njeriun që s'e njifte ia ngrini trupin. Mbluedh vehten dhe lshoi shamín edhe mâ fort mbi sy. Njerzit, që deri tash iu dukshin si hije, u zhdukën krejt. E kur krisën pushkët u tremb dhe iu nda fryma. Plaka vuni rê këtê dhe e qortoi me dhelpní:

— Mos u tremb, Bihorse, — i tha, këto janë pushkët për martesën tande.

Njerzit u afruen, ia uruen plakës, pinë sherbet dhe shkuen.

E mandej erdhën grat. Filluen me mësue Timkën.

— Sonte kanë me të mbyllë vetëm, — i tha Nurka, mandej do të trokisí Melku e ti çilja derën. Shtroje shamín, Melkut sillja darkën në shamí. Banja gati këmishën. Unë jam martue tri herë, tre burra i kam pritë në gjerdek. Unë njof gjerdekun, si hoxha qitapin, madje edhe mâ mirë. E kur ta vejë grushtin mbi krye — për me të pasë nën zapt, — ti mos ul kryet, mos lako shtatin, se do të qortojë gjatë tanë jetës. Edhe gishtin ka me ta kërsitë, por ti mos lshọ zâ se ka me të thanë se je e ligë dhe e ligë do të mbetesh. Tre vetë kanë bâ kështu me mue, por nuk më kanë qortue.

Veshën Timkën. Në petka të lame të Peshterit shkelqeu si me e pasë mbulue me lule. Flokët ia ndanë përmesi, gjysëm ia lidhën me kurdele mëndafshi dhe ia lshuen tufat me ia ra në krahnuer.

Grat filluen ahengun, këndojshin, i bijshin tepsís dhe kcejshin. Kërsitshin drrasat nën kambë, kërcllojshin trâjt e vjetër, dridheshin petkat dhe farfullojshin ngjyrnat. Viçi nën shtrat nguli syt topitshëm në këtê larmí.

Në mbramje Timkën e çuen n'izbë. Izbën e kishin shtrue e rregullue si dhomë. Aty kishin çue gjellën dhe shtratin. Plaka tha:

— Tash do të vijë fati yt. Ma argto Melkun mos le me më dalë nesër Melku i zymtë. Puthja dorën e kambën se ai âsht burri yt.

Dhe mbylli derën mbas vedit. Timka mbet vetëm. Rrinte në kambë afër derës, dridhej, izba i dukej e ngushtë, thuese e zejshin gurët. „Do të vijë burri, do të m'i thejë gishtat, unë do t'ia puthi kambën!" U rrudh dhe u shtang prej frigës. Fjalët e plakës e therrshin mu në zemër: „Mâ argto Melkun!"

BISHEVASIT

Në pjesën e epërmi t'Ibrit, nën malin e Sinovës, rendohen rrethë lumit kautnde të vogla malore të denduna me gardhiqe, të nxime prej kohës. As zani mâ i fortë nuk mundet me u ndëgjue prej katundit në katund. Nuk mund të shifen as me sy, sepse të gjitha janë zhytë në lugina ose mshefë mbas kodrash, thuese era i ka vërvitë atje. Ato jetojnë këtu prej kohnash mâ të lashta, të vjetra e të mshefta, si mali që i mban dhe lumi i egër që i rrethon.

Nën katundin e fundit, kah veriu, lugina e Ibrit afrohet e bâhet grykë e ngushtë dhe e pakalueshme, e kjo tanë këtë anë, të thyeme prej kodrash e pyjesh, e krejtsisht prej botës. Këta malsorë dijnë pak se ç'ka mb' at' anë Sienovës dhe atje kah shkon ujt e Ibrit. Ata shkojnë deri atje ku japin bijat e tyne, deri atje, prej kah mbërrin lajmi për kal të mirë e torishte të pasun. Deri atje mbërrin edhe të pamit prej bjeshkëve të tyne. Mâ larg në botë shkon vetëm lumi i tyne, udhtarët e karavanet dhe

ai hoxhë që nuk mundet me u mësue aty ose nuk mundet me fitue paren.

Tanë kjo anë, nën Sienovë, e përbâme prej dheu të fortë e të vjetër dhe shkambi të vrazhdë, me ajr e ujë t'egër, nuk ka asnji rrugë të mirë dhe asnji fushë sa me ladrue nji kal. Gjithçka në tê âsht e shtrembët dhe e thyeme, gjithkund janë trusë e mbledhë kodrat, rritë e mprehë majet, lshue e ngushtue luginat, dhe nën këtë mal të gjitha duken të ngushta, si të kapuna për fyti. Rrugët thehen me dheta herë derisa të zbresin në lum, e ajo kryesorja, në të cilën kalon udhtari e karavani, me zallin dhe me gurtë e vet të mprehtë, shkoq rregullisht, patkonin prej kambës së kalit dhe opingat e dobta prej kambës së njeriut.

Njerzit në këto katunde jetojshin të qetë, me ngjarje të vogla e halle të mëdha, me fjalë për bereqete të pakta dhe borë të shumtë, për kal të shpejtë e ká të fortë, për vajzë në zâ të mirë. Fjala për ta kurr nuk shkoi larg, e nëqoftëse ndonjiherë edhe kaloi malin, kjo ndodhi vetëm kur krushqit takoheshin dhe vriteshin, kur ndonji udhtar mërdhihej në rrugë ose ndonji tregtar mbette pa qese.

Prralla u thurr së pari për Bishevën dhe u ndëgjue larg.

Prej kësaj Bisheve, që u ngjit mâ së nalti në mal, Shems Bishevsi, i cili u zhduk moti prej katundit, u bâ pashë i Turqve, oficer i suharijve, me besim të madh të mbretit dhe me sherbim në viset mâ të vështira të perandoris — në Kosovë e Drenicë. Fjala se Shemsi ishte bâ pashë, se tanë krahnori i ishte shkri n'ar e argjent dhe se kishte në dorë ushtri të madhe, mbërrini vonë në Bishevë, atëherë kur Shemsi këndohej në kangë. Të mësuem mos me pranue kurrgjâ symbyllazi, Bishevasit pritën me mosbesim lajmim për pashën e vet, si çdo gjâ tjetër që vinte prej botës, prej anës tjetër të malit. Në trunin e tyne të fortë, por të sigurtë, nuk mundte me hy kurrsesi se Shemsi i tyne, ashtu si e kishte falë zoti, kryefortë e grindavec, barí që kurr nuk i kishte dhent taman, mund të bâhej barí i ushtris së mbretit.

„Shemsi krah i mbretit!"

Pos këtyne fjalëve kaprrace dhe të shprehuna në mënyrë të thjeshtë, ata nuk thanë kurrgjâ mâ tepër për pashën e tyne. Askush nuk e admironte dhe nuk ngazëllohej me tê, thuese duhet të kishte ndodhë kështu patjetër dhe thuese çdo Bishevas tjetër do të bâhej edhe vetë pashë, vetëm po ta kalonte Sienovën. Megjithatê, shumkujt, tue ndëgjue për pashën, i vinte keq që edhe vetë nuk muer botën në sy, atëherë kur e muer edhe Shemsi, kur mblidhej nizami në Bishevë. I vinte keq që nuk flitej sod edhe për tê.

Kur mblidhej nizami, ushtrija e rregullt turke, kërkoi prej Bishevës nji njerí, pa marrë parasysh se kush âsht dhe prej çfarë fisi, vetëm të jetë i rí, mos të jetë shurdh, i cokatun në trû dhe mos të jetë dyztaban. Bishevasit kërkojshin nji njeri të padhimtë, pa të cilin mundte edhe katundi edhe shtëpija, për të cilin askush nuk do të qante edhe sikur Bisheva mos ta shifte kurr, e për mbretin le të jetë si të jetë. Megjithse i randë edhe për katundin edhe për shtëpín, askush nuk mendonte për Shemsin, sepse edhe pse ende i pafuqishëm, ishte bari dhe prapseprap punonte diçka dhe sillte njifarë dobije. Ai ishte në grindje me të jatin dhe nuk i dilte parasysh, por megjithatê, idhnak dhe gjaknxehtë, shkonte me dhen dhe i ruente mirë, si të vetat. Prej barijve ndëgjoi për nizamin. Nizami mban pushkë, mundet me pa vende të largta, po të ketë fat edhe vetë mbretin. Çdo gjâ që flitet dhe dëshrohet në fantazín e Bishevsit, qoftë plak a i ri, bâhet e afërt dhe e mbërrijshëme, vetëm duhet me i shtrëngue opingat, me kalue malin dhe me dalë jashtë. Ata ishin të pezmatuem në malin, që këta, në këtë Ibër, në këtë vend të shurdhët e të humbun, i ndante prej mrekullive të botës si për dënim që këto mrekulli t'i gëzojnë të gjithë, përpos Bishevasve. Tue parafëtyrue pushkën krejt të re e të pastër se si rrin drejt në krah, tue parafëtyrue të gjitha ato që do të shifte në nizam, Shemsi endej poshtë e përpjetë nëpër botë, ndërtonte dhe zbukuronte n'imagjinatë tue bâ vehten trim, nizam të mbretit, që rrin para ushtrís, kalon ujna e male dhe hyn në qytete. Me këto mendime e zinte gjumi në shtëpizën e vjetër të barij-

ve, skaj torishtes, me këto mendime lshonte në mengjez dhent, që nuk ishin dhen të vërteta, por ushtri e madhe e mbretit, së cilës ky i prin dhe i rrin në ball. Ato mbetën nji mengjez në torishtë, shtaga mbet në derë, shtëpiza e barijve mbet zbrazët, e para pragut mbetën opingat e Shemsit, të vjetra dhe të dobta, me të cilat nuk shkilet mali. Kah dreka, kur Shemsi i lehtë dhe i shpejtë kaloi Sienovën, barijt kallxuen se kah ia kishte mbajtë — katundi nuk ka nevojë me kërkue nizam, nizam âsht Shemsi, e nëqoftëse âsht ngutë, deri tash ka mundë me mbërrijtë me hangër në kazan të mbretit.

Katundi memzi priti këtê. Hoq kujdesin. Dhe tash, i lumtun që pagoi borxhin e vet, zbuloi se bash Shemsi ishte ai, pa të cilin mundte edhe shtëpija edhe katundi, dhe se kishte bâ bash ashtu si me i pasë pyetë të gjithë. E harruen shpejt e lehtë, si mos me pasë qenë kurr, dhe vetëm ndokush, tue folë për perandorín, shtonte për tê si tërthorazi: „A thue ku âsht tash ai rrugaçi i Shaqirit! „Bante kujdes vetëm e âma, nji grue e imtë dhe e verdhë, plakë prej punës dhe vuejtjeve, të cilën vetëm hallet e mbajshin mbi tokë. Ajo u dilte në rrugë karavaneve dhe i pyette tregtarët për ushtrín turke: ku âsht ushtrija turke e si âsht, a âsht me të nji nizam i quejtun Shems, a e njofin dhe a kishin me ia çue nji gurabí prej saj. Tue pritë tregtarët në rrugë, ajo vdiq prej të ftoftit nji ditë dimni me stuhí e ortiqe, pa marrë vesh kurrgjâ për të birin. Askush nuk e muer mâ Shemsin nëpër gojë derisa nuk erdh befas në katund lajmi për pashë Bishevsin që kishte ardhë në Kosovë me ushtrí dhe me topa — me ruejtë Sanxhakun dhe Drenicën.

Bishevasit shifshin në tê njerí të fuqishëm, të cilin e kishte përkundë djepi i Bishevës dhe që tash, i fuqishëm dhe pashë, u takonte disi mâ tepër atyne me të gjitha ato që i takojshin atij, me tanë ushtrin dhe topat e tij.

Me topat dhe suharijt e Shemsit, krejt të zgjedhun nji nga nji, edhe Bishevasit filluen me u ndryshue. Asnjani nuk ecte kryeultë, dhe askujt, madje as kadiut, nuk ia lshonte rrugën ditëve të pazarit, kur çarshín e

vogël të Rozhajës e mbulonte gjindja. Të gjithë u banë me pushkë dhe të gjithë veshën fremene e tirq të randë, me gajtana dhe shalla rreth kreje — për me u dijtë dhe me u pa se kush ishin e çka ishin, dhe me qëndrimin e tyne, aty ndër agallarë, mos me ulë pashën para botës dhe mos me ia paksue randsín. Njerzit ua lshojshin rrugën jo për me ua njoftë fuqín, që nuk ishte tash pa rrâjë, por për me i ikë së keqes e rrezikut dhe me kalue pa ndnji taksirat.

Katundi duel doret. Askend nuk njifte mâ — as pushtetin e dobët turk në Pazar, as agallarët e vet në Rozhajë. U çuen fjalë agallarëve:: „Nuk keni mâ të treta prej nesh, lani duert. Ku keni pa dhe a mund të bahet kjo që kusherijt e pashës të japin të tretën. Kujt t'i duket e padrejtë, le t'ankohet, por na nuk ia vejmë ujt në zjarm". E përnjimend, askush nuk kërkonte të tretë dhe as që u mashtrue kush me iu ankue gjyqit e kadiut, sepse Bishevasit kishin pashën e vet dhe u kish ardhë koha — duhej me i durue. Agallarët çuen duert prej tokës, të paktën tash për tash, deri sa Bishevasit të qetsoheshin ose dikush, që do të mundte dhe guxonte, t'u binte krés dhe t'u jepte mendë tjera.

Kaloi vjeti. Bishevasit flitshin vetëm për pashën. Rrijshin dhe trillojshin prralla për tê: se perandorija nuk kishte pashë mâ të fortë, se ishte shtyllë për Sanxhakun e Drenicën dhe se nji herë bani nana nji njeri të tillë madje bash në Bishevë. Njerzit i kishte kaplue njifarë mburrje e çuditshme. Të gjithë rrijshin të haparatun dhe flitshin me urtí; u ishte mbushë mendja disi se edhe ata, po t'ishte nevoja, me këso mendësh që kishin, kishin mundë me u ulë në vend të pashës — nëqoftëse atij do t'i ndodhte diçka. Pleqt nuk shkojshin mâ me dhen, por vetëm fëmijt, sepse nuk ishte hieshëm që mixhët e pashës të ruejshin dhent dhe të gërvishteshin nëpër therra — tash kur i shiqonte gjithkush.

Kodra e katundit mbi xhaden kryesore, prej kah shifej tanë Bisheva, u bâ vend tubimi për ta. Prej asaj kodre, ata gjith ditën gjuejshin në shêj, të vumë në kodrën tjetër, përtej xhadës së karavaneve. Agallarët vij-

shin prej Rozhajës, dhe, të lodhun e të djersitun, rrijshin poshtë në xhade, pritshin që të ndalej nji herë zjarmi naltë në kodër e xhadja të çilej. Nuk i hiqshin syt prej vés së varun në litar, atje në maje të mprehtë të kodrës, dhe të gjithë iu lutshin zotit që ta qëllonte dikush dhe të dilshin mâ njiherë prej këtij katundi të keq. Por tash, kur e dijshin se poshtë pritshin agallarët, Bishevasit nxeheshin mâ fort dhe zjarmi nuk ndalej derisa errsohej. Me çdo qitje në nishan, atje mbi krenat e agallarëve të vet, ata çfryjshin mullânin dhe pezmatimin e grumbulluem shekuj me rradhë në shpirt dhe n'eshtnat e çifçijve. Për me i tmerue edhe mâ tepër agallarët, nji djal i Bishevës, për fat të keq, vuni në hû dhe nguli në tokë nji krye njeriu, që ia kishte pré dikujt për gjak. Ky krye, i thatë dhe i zí, rreth të cilit mblidheshin mizat, rrinte mu mbi xhade në sy të gjithkujt që kalonte nëpër katund. Sa dilshin agallarët në xhade ai u tërhiqte vërejtjen për çdo të ligë — se jeta këtu nuk çmohej shum dhe secili sish, që mendonte me vazhdue rrugën, duhet të kalonte pa fjalë nëpër Bishevë dhe të bâhej mâ i vogël se thnegla.

Nji ditë kaloi nji njeri, i shkurtë, i mbërthyem mirë, mbi kal të shpejtë, nën kambët e të cilit zalli shkonte në të gjitha anët. Nuk kthente kryet kurrkah, kqyrte vetëm tokën para vehtes, jelën dhe frêjt e kalit, thuese s'qante kryet aspak, as për Bishevasit, as për pashën e tyne. Në kodrën tjetër, kundruell Bishevasve, ai hoq kësulën dhe ia tha kongës me zâ, madje filloi edhe me vringllue kësulën poshtë kah katundi e grat.

— Aih çka bani! — gjëmoi Azem Kuçi, kryetari i Bishevasve, njeriu që me të parën qitje vrante shejin, dhe hapi syt shum për me pa mâ mirë, sepse mbas kalit çohej pluhun dhe mshifte kalorsin. — E njof. Ai âsht Bajram Brijeshqi. Do të falemi me shëndet me tê.

Kjo donte me thanë se do ta vritte Bajramin, sepse i kishte fye, e mâ tepër grat e Bishevës, të cilat tash, qysh se ishte ndëgjue për pashën, të gjitha ishin bâ kunata të tij.

— A po ndëgjon, këtu, o Bajram? — bërtiti Azemi dhe u çue, e Bajrami, mbasi u a bani edhe nji herë grave me

dorë dhe mbaroi kangën, e ndali kalin dhe u kthye. Nën qiellin e kthelltë dhe të ndritshëm, ai dukej i madh e i zi dhe disi i tmershëm, edhe ai edhe kali, si mos me pasë qenë ai që kaloi.

Azemi e pyeti së pari për shëndet: si âsht ai dhe si i ka te shtëpija, thuese për njimend kishte hall për ta, e mandej u kollit dhe shtoi:

— A je trim, Bajram, me më ndejtë për báll e me ta gjuejtë at kësulë, me të cilën po i ndjell kunatat e pashës. E në mos të qëllofsha unë ty, Bajram, ti qit, më vraj mue, të qoftë falë gjaku.

Ai heshti, shtrembnoi kryet, ngrehi veshtë, e mbasi ndëgjoi të gjitha, i grahi shpejt kalit në vend të hapët për me u ndalë mâ mirë në të pamë.

— Nuk po kërkon shum, o Bishevas. Nuk ta prishi qejfin për kaq. Kisha bâ edhe mâ shum për ty, — përgjegji Bajrami prej kodrës dhe fërkoi të vetmin sy, sepse tjetrin e kishte të verbët, çoi kësulën dhe ia ndreqi majen për me u bâ edhe mâ e gjatë.

— Hajt, gjuej Bishevas, e mos u lavdo.

Mandej u shtrembnue mirë në nji anë, që të dukej mâ i hollë, por kryet e mbante naltë dhe i kqyrte drejt, të bardhë e të shpërndamë nëpër ledinë, si dhent. Mâ në fund u qetsuen. Ranë për dhé, e vetëm njani, Azem Kuçi ndejti prap në kambë, pak i kthyem anash, si shêji në vorre të vjetra. „Ai do të më gjuej", mendoi Bajrami me vehte dhe me nji skaj të shallit fshini lehtë prej ballit djersët e ftofta, që e kapluen. Shtrëngoi grushtat, rrudhi me zemrim synin e majtë, të vetmin që kishte, dhe nuk i shiqonte mâ Bishevasit, por malin mbi ta dhe rên e hollë sipër tij, thuese falej.

Krisma jehoi shkurt dhe mbyllshëm, e ushtima e dendun dhe e ndame, u lshue lumit te poshtë. Kali u çue në të dy kambët e mbrapa dhe — i ndalun prej dorës së kalorsit, ndejti bukur shum n'ajr, derisa Bajrami brohoriti:

— Gjallë jam, o Bishevas! Edhe unë edhe kësula!

Ai e hoq prej krés dhe prap, me tanë dorën, filloi me u vringllue grave atje poshtë derisa gishtat nuk iu rrasën

papritmas skaj më skaj në vrimën që kishte bâ në kësulë pushka e Azemit. E mandej, i turpnuem, e thëlloi zanin dhe u tremb — frêjt i ranë prej duerve. Heshtje, e gjatë dhe e randë, ndëgjohej vetëm lumi dhe era naltë në mal.

— E tash, Bajram, më gjuej ti mue. Të qoftë falë, — thirri Azem Kuçi dhe qëndroi i qetë, si i ngujuem, tash disi mâ i gjatë e mâ i hollë, gjithnji i ndamë prej të tjerëve. Nuk shiqonte kurrkah veç para vehtes dhe e vetmja gjâ që ndiente, ishte guri nën kambët, i madh dhe i gjelbër, me të cilin befas u bâ nji.

— Qit!

Bajrami nuk pranoi me qitë dhe thirri prej kodrës: se koha e Bishevës qe e kaloi sepse agallarët i ishin ankue pashës dhe vetë pasha ishte çue kundër tyne „me e shkatrrue Bishevën në topa" — që kishte dalë doret dhe kthye shpinën agallarëve. Pse me i gjuejtë tash me pushkë kështu nëpër male, ai, Bajram Brijeshqi, kur nesër do t'i rrafshojë pasha i tyne me topa.

— Të mjerët ju, keni mbarue, mbani në mend mirë. Nesër do të vriteni të gjithë.

— Për këtë arsye — tha — edhe ka kalue aty-pari nëpër katund që mos të thuhej nesër se asnji agë nuk ka guxue me ra nëpër Bishevë, kur ajo pat dalë doret.

Ata e kqyrshin. Të gjithë memeca. Të humbun. Pa asnji fjalë a mendim. Edhe pak, e kali u zhyt mbas kodre, e mandej kalorsi dhe mâ në fund edhe kësula e çueme përpjetë.

— A ndëgjuet se ç'na tha? — pyeti Azemi, tue u kthye disi shtangshëm dhe me tanë trupin, si ujk. Ata nuk besojshin, sepse ku mund të çohej Shemi i tyne në ta dhe çka i kishin bâ me kthye ai ushtrín e vet kundër tyne. E nëqoftëse agallarëve nuk u a japin të tretën — kjo âsht e drejtë, sepse toka e Bishevës âsht e ligë, as ata nuk mundet me i mbajtë.

Lajmet vijshin panda — secili mâ i keq se tjetri: mbaroi Bishevа, asnji zog nuk do të mbetet gjallë para ushtrís së pashës, vetëm të jetë Bishevas. Nji hoxhë i vogël, i mbushun frymë dhe i djersitun, erdh vrap

prej Pazarit dhe kambas, tue thirrë me „aman", tregoi shpejt e shpejt e hutueshëm, se ai, mulla Jusa, e kishte pa me syt e vet pashën dhe Arabët me tê — tue mësye Bishevën.

— Me i pa shpatat e mprefta se si po i farkojshin, të gjitha për krenat tueja — aman!

Azemi nuk i besonte as këtij dhe e përbetonte — sepse edhe pse ishte hoxhë, ishte vështirë me i besue pa betim njij gjaje të këtillë, të pabesueshme.

— Vallahi! — u përkul hoxha dhe puthi tokën, tue thanë gjithnji që t'ikshin sa mâ parë sa nuk u kishte mbërrijtë shpata te qafa e turpi mos të kishte marrë dhén — se pasha e qiti faret Bishevën.

— Jo pasha, po derri! — ia preu Azemi rreptë e me t'egër dhe ia dha hoxhës nji lëkurë të tanë kau për me i bâ opinga vehtes dhe dhe fëmijve, që mos të thoshte se kishte ardhë kot.

Bisheva ndryshoi kryekëput. Të gjithë u kthyen kundër pashës. E shajshin dhe e mallkojshin, hiqshin dorë prej qyqanit, i cili as atëherë, kur ishte barí, nuk vlente asnji pare.

— Si të dojë... — thoshte Azemi, e kjo donte me thanë le të zgjedhi: nëqoftëse don me ardhë me të mirë — e ka shtëpín e vet, do t'i japin atê që i takon pashës: do t'i shtrojmë me ra butë dhe me hangër mirë, e nëqoftëse nuk don kështu, por don me u sjellë keq, atëherë keq do ta presim.

Netët u kalojshin pa gjum. E në mëngjez mbërrijshin lajme të reja se pasha ishte në rrugë dhe deri tash do të kishte mbërrijtë, por topat i kishte tepër të randë, prandej ishte vonue pak.

Disa filluen me u ngujue, me çelë frangjí nëpër izba, e të gjithë — silleshin nëpër male, vëzhdojshin dhe bâjshin roje me pushkë në dorë e rrethatore në krah. Askend nuk leshojshin në katund, e rrugën kryesore — të karavaneve, e zunë në të dy anët dhe i kthyen udhtarët.

— Jemi në luftë me pashën. Ktheu!

Grat u fyen mâ tepër. Tash, prej se ishte ndryshue

puna, asnjani nuk e ndiente vehtën kunatë të pashës, as pashën kunat të vetin, por thi që po u prin Arabëve kundër katundit.

Vetëm fëmijt ishin të gjallë dhe të gëzuem në këtë pezmatim të përgjithshëm dhe, të lirë e të ngimë, luejshin gjithë ditën lojën e luftës nëpër male. Disa ishin bâ Arabë, e për me u dukë Arabë të vërtetë, ishin lye me zift të fëltereve, dhe të zez, me pashën e bardhë në báll, mësyejshin tue bërtitë egërsisht kundër Bishevës. Ndërkaq, të tjerët, që ishin Bishevas, mbrojshin prap çdo kaçubë e dullîjë, zejshin të zezët dhe shajshin pashën, të cilin nuk e lshojshin të gjallë me hy në katund deri në Bishevsin e fundit.

E në mbramje, të lodhun dhe të zez, zdrukthoheshin shum në prrue, por zifti, i dendun dhe i yndyrshëm, nuk hiqet prej fëtyrës dhe mbette për ditën tjetër.

— Kush duel fitues, bir? — e pyeti në mbramje Azemi të birin, Rrushin, e ky me kësulë deri te veshët dhe i zi në fëtyrë, u përgjegj shkurt e mprehtas:

— Na, Arabët!

— Ju, Arabët!

— Na.

— Kend e mundët?

— Juve, Bishevasve.

— E!

— Edhe ty të kemi zanë rob.

— Nuk keni zgjedhë lojë të mirë — u idhnue Azemi, e çoi prej sofrës të birin, të zi e të lodhun, dhe e detyroi me ra.

Ishte natë. Azemi rrinte i mbështetun në jastek tue mendue: si u ndryshuen tash të gjitha, si bâhet me çue ushtrija kundër Bishevës së vogël, me i prî vetë Shems Bishevsi — trathtar, me shkatrrue vllaznit e vet. Në trunin e tij, të fortë e të shëndoshë, mundi me zanë vend vetëm nji mendim: e prishi dheu i huej. Mâ tepër po i don agallarët se kushërijt. Tue ndejtë kështu buzë dritareve, i rendoheshin para sysh pamjet: Shemsi barí, djal, i thatë e i hollë, këmishëgrisun e vithecullak, disi i paaftë dhe krejt i pasherr. Mandej rendoheshin lojnat e barijve dhe

rrokjet e mëdha në ledinë, në të cilat Shemsi, si për fat të keq, gati gjithmonë, ishte përfundi. Si t'ishte tash — ai ia shifte mirë xhufkën e perçes, që ishte përbî nëpër kësulën e shkyeme, e në qafë hajmalín e varun, në krah strajcën e përyndyrshme prej djathit. Mâ në fund i duel para sysh paja e mbramë: Shemsi në kal para ushtrís, pashë i mbretit me shêja t'artë, njeri i huej për gjithkend, as gjuhën e Ibrit nuk e flet. I vjen keq që katundi âsht i dobët, që nuk âsht i fortë me e pritë dhe me i thanë: ndalu, shif së pari kush je e prej kah je, kush âsht i afërm dhe i zemrës për ty, na këtu, ose agallarrët atje?

Dicka u ndëgjue dikund në katund dhe ia ndërpreu mendimet. Duel me i pa rojet — a ishin zgjuet dhe a ishin në vend. Nata ishte e errët. Poshtë nën mal ushtonte uji dhe dikund në degë ndëgjohej nji zog. E mandej krisi pushka — shkurt, tmershëm, ndaloi gurgullimin e ujit dhe prishi qetsín. „Prej shtëpis së Zitit..." mendoi Azemi dhe shkoi atje. Thirri Zotin. Vaj — me zâ, i femnave, u krrus dhe u mshef, dera — ndoshta para shiut, kërsiti disi mbyllshëm dhe shum. Prej shtëpís duel nji njerí, i bardhë, i friguem, ecte ngadalë, i pavendosun.

— Kush qiti, Zit?

— Unë qita, Azem.

— E pse, Zit?

— U martova.

— Pëhu! Arabët të kcefshin në darsëm, — i tha Azemi, e përshtyni në fëtyrë dhe e la të hutuem para derës. E mandej, i kthyem kah era, u thirri rrojeve: nuk ishte kurrgjâ. ishte martue Ziti i krisun. Dikush prej së nalti qeshi. e nji tjetër qiti pushkë dhe nji fishkllimë e rreptë prej skajit të pyllit i vuni kapak kësaj zhurme në katund. Tash ndëgjoheshin prap vetëm uji e zogu dhe kërsitja e derës së vjetër e të thame, kur Azemi hyni në shtëpi.

Mëngjesi pruni lajme të reja: pasha ka ardhë para Bishevës dhe prej andej i kërcnohet katundit se as themelet nuk do t'i mbesin në kambë. Bisheva u turbullue. Nuk dinte kah me ia mbajtë. Disa dojshin me largue bagtin, me kalue Ibrin dhe me hŷ në mal — atje ka pyje e shpe-

lla, suharijt nuk munden me iu ngjitë Sienovës. Tanë mengjesin pështjelloheshin me bagtín, herë i grahshin poshtë te Ibri e i kthejshin prap, herë e përziejshin krejt në nji tufë dhe e ndajshin përsëri — bagtija ishte egërsue, kumbonët cingrojshin disi dhimbshëm në tê. Të tjerëve u kishin zanë kambët vajzat. Dojshin me i mshefë prej ushtrís. Sepse nuk ishte mirë me qenë vajzat aty, nëqoftëse Arabët hŷjnë në katund. Të gjitha i mblodhën në nji tubë të larme të madhe dhe vetëm ngatrroheshin me to, bijshin në luginë, hypshin në kodër, heshtshin skaj ujit.

Pleqt ishin mâ të mërziçëm. Secili donte sod me qenë i mençëm, me gjetë ndonji rrugë shpëtimtare dhe bâheshin qesharakë në këtë punë, sepse tash askush nuk ndëgjonte askend dhe askush nuk dinte se çka me bâ dhe kah me ia mbajtë.

Tupani i lshuem dhe i shkyem binte tanë mëngjesit në kodër, skaj xhades, por thirrjen e tij, që të mblidhej katundi, shum kush e merrte ndryshe: ik sa mundesh dhe sa ke kohë, mos la kryet në ledinë, nuk mundesh me ia dalë në krye me pashën. Këta të kësaj dore i gjejnë vehtes punë mâ shpesh — gjithnji atje poshtë rreth Ibrit, sepse atje âsht menjiherë Sienova — le të jenë mâ afër nëqoftëse bijnë ngushtë. Rreth tupanit u mblodhën mâ guximtarët — të veshun me teshat mâ të mira, të rruemë dhe kështu të veshun e me pushkë në dorë u përngjajshin mâ tepër krushqve të Bishevës se sa njerëzve që shkojshin në luftë. Askush nuk këndonte, nuk bërtitte, nuk argtohej — heshtja kishte mbulue Bishevën dhe tupanin në tê nuk ishte si zakonisht: gëzim e gazmend i Bishevasve, por dukej se dikush atje naltë, tue i ra tupanit të lagshtë, donte me e përzanë vjedullën prej arës. Ndonjani klithte, e ndërprente tupanin — thirrte edhe të tjerët me u ngjithë naltë, mos me u tërheqë dhe mos me u ngurue, sepse çdo gjâ që kishin bâ — kishin bâ sëbashku, prandej edhe te tupani duhet t'ishin bashkë.

E nëqoftëse Shemsi do t'i gjuente me të vërtetë me topa, le t'i gjuente, le të flitej e le të ndëgjohej se njifarë pashe Bishevas i deshti mâ fort agallarët se kushërijt

dhe për hatër t'agallarëve qiti fare katundin që e lindi. Gjithnji pyetshin a ishte e vërtetë se Shemsi ishte çue kundër tyne si me qenë ata të ndonjij dheu të huejt e jo të fisit të tij mâ t'afërm, fisit që prej se ishte këtu mbi këtë Ibër, kishte pasë vetëm nji gëzim — gëzimin që kishte pashën e vet. Pa këtë gëzim dhe pa këtë krenarí ata do të kishin qenë si përpara — katund i shtypun në rranzë të malit, i shurdhët dhe i mbytun me halle, e mâ tepër me të tretën e agallarëve, katund për të cilin nuk din askush tjetër përveç agallarëve dhe karavaneve që kalojnë aty-pari. Secilit i dukej se ishte andërr dhe nuk mundte me besue se ai tupan thirrte prej së nalti në luftë. ani kundër kujt — kundër Shemsit të tyne.

Kah dreka vrapoi prej rojes nji njerí dhe lajmoi se po vijshin tre vetë — përpara imami në kal, me çallmë të bardhë në krye dukej njeri i urtë dhe i butë, e mbas tij dy suharij, t'urtë e të lodhun vijshin hypun shlirë në kuaj. të ndalun pak mbrapa imamit. Ai tha që fjala e parë e imamit kishte qenë: se ishte ngutë me lajmue katundin që po vinte pasha i tij dhe katundi duhej me u gëzue e me bâ gazmend, sikur gëzohej edhe vetë pasha që do t'i shifte kushërijt e tij dhe do t'u jepte dhurata kunatave të veta.

Bishevasit u çliruen. Nuk vijshin topat, por hoxha, madje flitte për dhurata, nuk flitte keq dhe nuk kërcnohej. Kqyrshin njani tjetrin. Askush nuk mundte me çelë gojën. Mbas kërcnimeve aq të tmershme ishte vështirë me u besue këtyne fjalëve, prandej ishte mâ mirë me mbajtë vehten dhe mos me u ngutë për kurrgjâ; e vërteta vetë do të dilte në shesh.

Tash ishte i tepërt tupani në kodër — nuk duhej të binte mâ dhe t'i thirrte njerzit në luftë kundër pashës, sepse ku kishte turp mâ të madh se me marrë vesh pasha çka po i përgaditshin ata, e ai po u sillte dhurata.

Njerzit luhateshin. Nëqoftëse ishte e vërtetë ajo që thoshte imami, gëzimi i tyne nuk do të kishte skaj, e nëqoftëse pillte tjetra — ajo që flitte bota, atëherë Shemsi do t'i gjente të papërgaditun dhe do t'i lente në mëshirën e shpatës s'Arabëve. Askush nuk ishte në gjendje

me gjetë rrugëdalje. Ose me brohoritë: rrnoftë pasha dhe me e marrë ngryk, ose me i dalë në xhade e me i thanë se nuk e lshojshin në katund. Nuk bâjshin tjetër veç tuboheshin nëpër kodër si tufa bletësh pa âmzë, as nuk shkojshin kund, as nuk rrijshin urtë. Po të gjindej dikush me u thanë: ejani t'i dalim pashës përpara e të merremi ngryk me të, të gjithë do të gjejshin shkaqe kundër kësaj, po të gjindej dikush për at tjetrën se pashën nuk duhej me e lëshue në katund, ata nuk do ta pranojshin as këtë, sepse si bâhet mos me i besue hoxhës, madje imamit n'ushtrín e mbretit — këta nuk flasin kot, por fjalën e lidhin mirë për të vërtetën. Në këtë ças burija jehoi në xhade, disi butë e urtë, zani u përhap brigjeve, ra rreth Ibrit — veshi i Bishevasve nuk kishte ndëgjue kurr diçka kaq âmbël. Njerzit i dorzoheshin këtij zani dhe u dukej se ishte mâ me mend me ndejtë aty dhe me ndëgjue burín. Ajo u flitte të gjithëve në vesh, ky âsht Shemsi juej, ky âsht pasha juej, nuk po ju gjuen me topa, por po ju sjell dhurata, shifni mirë çka keni. E mandej u çfaq në xhade pasha — i madh, ulun në shalë të verdhë oficerash, shêjat i shkëlqejshin në krahnuer e flamuri valonte skaj tij. Thuese edhe flamuri u thoshte Bishevasve: i jueji âsht, po i kujt, a po shifni se nuk ka topa, por vetëm ushtrí, e ushtrija duhet të shkojë patjetër mbas pashës — të gjitha këto janë tuejat: edhe ushtrija, edhe flamuri, edhe pasha. Edhe ata vetë e shifshin tash këtë. Vetëm njani — jo. Azem Kuçi. Ai shau edhe burín edhe flamurin, u nda mb'anash dhe u tha:

— Kush të dojë me ruejtë kryet, le të vijë mbas meje.

Kush mundte me prandue tash këtë, kur mbi katund nuk gjëmojshin topat, por ledhatonte burija e pashës, e nëpër shtëpija u përhap lajmi: gëzoheni nuse se po ju vjen kunati...

Bishevasit e kqyrshin. Askush nuk luente. E secili pyette dhe habitej me vehte: kah po i thirrte kështu, vallë mos kishin dalë menç me bâ diçka që nuk duhej, tash që po bâhej mirë, ashtu si nuk e kishte pritë askush.

— Nuk po don askush? U qoftë pra udha e mbarë në

Jemen. Unë i kam opingat pak mâ të dobta, nuk munden me më çue larg, e ju shkoni mbasi po doni. Por do të pendoheni, po ju them.

Dhe shkoi te kodra, tue shtrëngue pushkën për beli pa kqyrë mâ kurrkend. Bishevasit zemroheshin. Kah i hyni tash kjo mendje dhe pse po ua përmendte Jemenin, kur edhe i verbti mundte me pa se pasha po u vinte për të mirë, me i pa dhe me i gëzue edhe pse kishte të gjitha ata punë e halle të veta.

Tupani binte pandá në kodër. Mirëpo, ai nuk i thirrte mâ Bishevasit me u çue në luftë kundër pashës, por me dalë dhe me e pritë si të munden dhe të dijnë mâ së miri.

Të gjithë u lshuen me vrap në xhade, e rrethuen pashën dhe kalin e tij, e pleqt u afruen dhe përqafojshin nipin dhe tërthorazi gjoja e qortojshin, që i kishte qitë mbas mendësh, për aq kohë nuk u kishte ardhë dhe s'i kishte ra në mend për ta. E kqyrshin dhe e admirojshin, e për me e nderue sa mâ tepër — shtruen në rrugë para tij qylyma, që as ai as kali mos të shkilshin nëpër tokë dhe që të shifte mirë ushtrija e Shemsit se prej çfarë fisit ishte oficeri i tyne. Dikush qante prej gëzimit dhe për me qetsue pak vehten — afrohej dhe e prekte me dorë, e mandej nuk prekte mâ kurrgjâ — për mos me prishë at ndjenjë.

Pasha i kqyrte, u buzëqeshte disi përmbrenda dhe mâ tepër ishte i mrrolun se sa i gëzueshëm — thuese ruente njifarë rendi e mase në çdo gjâ që bante dhe flitte. Ata e kuptojshin: ky ishte pashë e ndoshta ashtu duhej me bâ, nuk janë pashallarët njisoj si Bishevasit, ndryshej qeshin dhe gëzohen, tjetër âsht edhe fjala e tyne — pasha, edhe pse kështu i mbyllun, u pëlqente, sepse ishte i tyne. Aí soditte mâ tepër katundin. E katundi ishte njisoj si atëherë kur i kishte lanë dhent në torishtë e i ishte ngjitë Sienovës: shtëpijat e vjetra, gardhiqet e shtrembta, shtigjet e rrpijta — ishin ndryshue vetëm njerzit. Shumsish as nuk i kujtoheshin mâ. Ata mundoheshin me i ra ndër mend — i tregojshin ngjarje të fëminís kur kishin ruejtë dhent sëbashku dhe askujt as që i shkonte ndër mend se ky ishte

ai dreqi i Shaqirit, që u ishte mërzitë të gjithëve. Qajshin. I kishte prekë takimi me pashën e tyne. Nuk mundshin me pyetë për kurrgjâ: për kufijt — a ishin të fortë, për Turqit e rí dhe luftën e tyne, për ushtrín e mbretit dhe ushqimin e saj, për gjana që i kanë hije bisedës së burrave, por i kishin kaplue lotët e as vetë nuk dijshin se si dhe për çka: ose prej kësaj burije që i tërhiqte ase prej kujtimit për fëminín e pashës.

Takimi do të dilte si duhet sikur Azemi mos ta prishte prej së nalti. Ai bërtitte me tanë zanin që Bishevasit mos t'i besojshin Shemsit, por të kqyrshin në duqt e tij dhe atje do të gjejshin litarët për ta, kjo do t'ishte dhurata e pashës së tyne për me e mbajtë në mend mirë. Nuk ka ardhë pasha me u marrë ngryk me ta, por agallarët e kanë çue — do ta shofin ata se ç'ka me i gjetë, sepse ai i don mâ fortë agallarët e bejlerët se të vorfnit e Bishevës. Bishevasit ranë në pik të hallit sepse Azemin e ndëgjonte edhe vetë pasha dhe tanë përcjellja e tij. Nuk dijshin si me ia mbyllë gojën. Dikush i bërtitte me heshtë, mos me u a marrë fëtyrën dhe me i poshtnue aty para pashës së tyne dhe ushtrís së tij, por nëqoftëse don, le të zbresi poshtë e le të përshëndetet me ta. Pasha pyeti kysh ishte ai dhe çka bërtitte ashtu prej së nalti — le t'ia mbyllshin menjiherë gojën. Ata arsyetoheshin se ky ishte nji kushëri i tyne, që ishte çmendë para do kohe dhe nuk dinte kah shkonte dhe çka flitte. Kishte marrë malin e i kishte qitë në pik të hallit, nuk dijshin me i gjetë kurrfarë ilaçi. Mandej i bërtitën edhe ata që të heshtte e mos të lehte atje naltë, të pakën sa ta kishin pashën mysafir, e mandej le të bante çka të donte. Ata ishin mësue me e durue. Pasha i kqyri dhelpnisht dhe përfundoi menjiherë me vetëvehte se ai atje naltë ishte i vetmi njeri i mençëm ndër ta dhe se ata e rrejshin që ishte i çmendun.

Memzi pritën me kalue nëpër katund dhe me e shtie pashën në shtëpi që mos t'i ndëgjonte të thirrmet e Azemit.

Dhoma e shtrueme deri te dera. Në krye të dhomës, mbështetun për jastek, e vendosën pashën, e ata u ulën për rreth, e thithshin me sy, hapshin zemën — flit-

shin ngadalë për mos me e shurdhue, zgjidhshin fjalë të mëdha, t'urta, si ka hije me folë me pashën. Dikush çilte derën dhe hynte, e me të hynte edhe zani i Azemit — ndonji shamje e rreptë ose kërcnim. Njerzit e mbyllshin shpejt derën ose flitshin me të madhe që pasha mos ta ndëgjonte Azemin. Mâ në fund u ra në mend: prunë tupanxhiun para shtëpís dhe i thanë që t'i binte tupanit panda që të mos ndëgjohej kurrgjâ përveç këtij tupani para derës. Pasha filloi me u mrrolë. Nuk âsht ky aheng Jevgjish, por ka ardhë te far' e fisi — a nuk bâhet pa këthough tupan. Por as Bishevasve nuk u bâhej e drejtë — sepse pasha nuk u shpërndante dhuratat, edhe pse kishte kohë me e bâ këto punë, nëqoftëse i kishte sjellë me të vërtetë, si u kishte thanë imami. Grat ishin mâ të prekuna për këtë. U vinte keq dhe zemroheshin që ishin gëzue për kunatin dhe kishin stolisë gardhiqet me qylyma, e pasha kishte ardhë duerthatë si mos me pasë asnji kunatë dhe asnji fëmij në katund. Disa sosh filluen edhe me murmurue, dhe sikur të kishin të drejtë me u përzie në punët e burrave, kishin me u pajtue me Azemin dhe do t'i thojshin me bërtitë edhe mâ fort dhe mos me i zgjedhë fjalët aspak.

U bâ natë. Ajo suell halle të reja... Çka me bâ me tupanin? Me i ra — pashën nuk do ta zinte gjumi, mos me i ra — ndëgjohet Azemi prej kodre dhe nuk do të mundte me fjetë prej bërtimës së tij. Vendosën me i ra tupanit.

E të nesërmën ndodhi nji e papritun. Askush në Bishevë, as andèrr nuk kishte pa, se do t'u vijshin agallarët e Rozhajës — ata, të cilëve tash katër vjet nuk u jepshin të tretën dhe nuk i njifshin për zotni. Këta ishin tre vetë — tre agallarët mâ të mëdhej, pa të cilët nuk mund të vendosej kurrgjâ në këto anë. Bishevasit kqyrshin para vehtes — nuk u vinte mirë që kishin ardhë agallarët, por megjithatë i pritën si njerëz dhe u banë vend menjiherë afër pashës. Biseda muer tash drejtim tjetër: flitej për Sanxhakun dhe Turqt e tij, për tokët dhe kufijt, për Malin e Zi, që ishte çue në kambë — në vend që të flitej për rrokjet me pashën, atëherë kur kishte

qenë bari. Bishevasve u shkonte për shtat ky lloj kuvendi, sepse nuk flitej për ta dhe për të tretën, por për punë të hueja e të largta, që atyneve s'u takojshin aspak. Ishin hutue mbas pashës së tyne dhe vetëm që nuk u thojshin agallarëve: ky âsht i yni, shifni se ç'ka Bisheva, por heshtshin sepse gjanat e këtilla nuk fliten me zâ të naltë, ato vetëm ndiehen.

Vendimi i pashës i hutoi Bishevasit. U tha që ta përgaditshin drekën, aso dreke që nuk mbante në mend Bisheva — që edhe bariu mâ i lanun të ngihej sod me hallvë e pilav, e të gjitha këto të bâheshin me shpenzimet e tij. Bishevasve u vinte keq. Kërkojshin me përgaditë drekën vetë, sepse pikërisht me këtë drekë do t'u kallxojshin agallarëve se sa dojshin pashën e vet. Ai nuk pranoi. Sod të gjithë do t'ishin mysafirë të tij — edhe agallarët e Rozhajës edhe kushërijt e axhallarët e tij, sepse edhe ai donte me u kallxue agallarëve të Rozhajës, pikërisht me këtë drekë, se sa ishte i lumtun që kishte ardhë te të vetët. Bishevasit pranuen mâ në fund, për mos me ia prishë qejfin pashës së vet dhe mos me ia turbullue gëzimin. Shemsi do të bâhej sod zot shtëpije. Pleqt qajshin prej gëzimit.

Drekë do të hajshin simbas rendit që zgjuedh vetë pasha — në sofrën e parë agallarët, sepse ata ishin sod mysafirët e pashës — atyne do t'u shërbejshin kushërijt e tij. Në sofër të dytë do të hajshin Bishevasit. Atyne do t'u shërbejshin ushtarët e tij. Në të tretën do të hante ushtrija. Kjo u pëlqen Bishevasve. As vetë nuk do të kishin gjetë rend mâ të mirë. E sod duhej me ia dijtë rendin çdo gjâje, sepse edhe stërnipi do ta mbante në mend këtë të premte të ndritshme të Bishevës, që u kishte qitë drekë pasha.

Të rijt iu përveshën punës. Po n'at kodër të katundit, prej kah gjuejshin në shêj, ata çuen drû e kazana, ndezën zjarm, vunë hejet, gjetën mjeshtra për me zie hallvën. Tanë kohën, derisa bâjshin këtq punë dhe mandej derisa hajshin drekë, Azemi bërtitte pandá prej së nalti që të hiqshin dorë prej kësaj pune të papunë dhe të mos përziheshin me agallarët, sepse ata nuk ishin esh'i tyne dhe

do ta mbajshin në mend për të keq të premtën e soçme.

— A po shifni, more Bishevas, he ju plaçin syt, se Shemsi po don me ju hangër kryet. Në mos ju çoftë ai në Jemen, lefsha unë si qenë, si po lehi, madjè sod e deri sa të jem gjallë. Ju betohem me ç'kam se janë marrë vesh me ju bâ sod në ditë të zezë.

Donte me i lshue toka. Vetëm të kishin me ia pa kryet, menjiherë do ta gjuejshin me pushkë. Por atje naltë nuk shifej kurrgjâ, përveç gurit të bardhë, që ishte derdhë nëpër mal, në njiqind shpella, e prej tij shkyhej zani i Azemit si t'i ndiqte ujqt.

Bishevasit hajshin. Askush nuk e ndëgjonte mâ. Ushtarët e pashës u qitshin gjellë, si ishin marrë vesh. Nji valle e tanë ishte bâ rreth sofrës.

Pasha rrinte skaj sofrës, i kqyrte dhe u bante muhabet që askush të mos mbette i untë, sepse ai donte të mbahej në mend mirë, kur u kishte bâ hallvë. Ata hajshin nga pak. Askush nuk mundte me hangër me shije kurr bërtitte Azemi.

— Hani, hani, — thoshte pasha. E mandej u tha me u ndalë, me e çue të gjithë kryet përpjetë dhe me e kqyrë. Kjo u dukej pak e çuditshme. U ndalën dhe e kqyrën. Ai filloi me nji fjalë të tmerrshme, për të cilën askush nuk mendonte tash, kur të gjithë mendojshin për shëndetin dhe lumtunín e pashës, që ishte kështu ndër ta dhe kur ishin ulë në sofrën e tij. Kjo ishte fjala për të tretën. Pse nuk ua jepshin të tretën agallarëve. Askush nuk dinte me i ra në tê. Heshtshin, e kqyrshin, pyetshin vetëvehten a ishte e vërtetë kjo që pyette pasha bash për atê që tash s'e kishte as vendin as kohën dhe kur mendojshin vetëm për atê; shiqoni agallarë se ç'kemi na. Askush nuk luente. Nuk dinte. Lugët u bijshin prej duerve, rraptojshin në sofër, ndëgjoshin vetëm këto dhe bërtima e Azemit. Nji largsí e çuditshme, që nuk mund të matet me kurrgjâ, i ndan prej pashës së tyne. Ky ishte tash nji i huej i largët, të cilit as zani nuk ia kishin ndëgjue, dhe nuk mundshin me e kuptue kurrsesi: kah kishte ardhë kjo sofër këtu para tyne, të kujt ishin këto gjellna

dhe pse ishin shtrue — a ishin me të vërtetë të mashtruem? Të gjitha i sqaroi fjala e pashës — e shkurtë, e rreptë, e tmershme.

— Lidhi!

Zinxhiri i randë me hallka e drŷj, u lidh shpejt rreth Bishevasve.

Azemi bërtitte edhe mâ fort:

— O Shemsi, o derr, mos u a ban qejfin agallarëve se do të pendohesh edhe ti bashkë me ta, pasha këtë premte të soçme.

Dhe filloi me qitë pushkë.

Pasha u mshef me agallarët ndër kodër, po n'at vend në xhade, ku agallarët pritshin përpara derisa Bishevasit të vrajshin shêjin ose t'errsohej. Por nuk mund të shkojshin mâ larg — sepse Azemi e kishte xhaden në sy dhe qitte pushkë pandá prej së nalti, e thirrte:

— Ndalu de, pashë, ta jap nji dhuratë, që të mos dalish duerthatë prej Bishevës.

Qysh se ishte në báll t'ushtrís së mbretit, pashës nuk i kishte ndodhë kurr me e lidh kaq fort dikush për nji vend, sa mos me mundë me luejtë kurrkush — madje vetëm nji njerí.

Katundi u hutue. Askush nuk qante dhe nuk ia lente fajin kurrkujt, përveç vehtës dhe mendëve të veta — si kishin lejue kështu me i bâ për vehte Shemsi me të mashtruem. Edhe tash grat ishin mâ të prekuna. Ato që kishin shtrue qylymat me shkelë nëpër ta i kunati, tash nxirrshin syt. Ai nuk ishte mâ kunat i tyne, as ato kunata të tij — sepse pasha paska pasë tjetër far, e fis: agallarët e Rozhajës dhe grat e tyne, paska qenë kunat dhe pashë i tyne.

Tanë gëzimi i Bishevës, që kishte pashën e vet, dhe tanë besimi në njeriun, që kishte përkundë Bisheva, kaloi sa çel e mshel syt. Mbet katundi si përpara — i mshefun prej botës mbas malit, i rrethuem poshtë me ujt e Ibrit, — i ndamë me xhaden e karavaneve, në të cilën tash sëbashku me karavanet ec edhe prralla për Bishevasit, që i qiti fare pasha i tyne.

DEMKO

Në kodër mbi katund shpërtheu zjarmi.
Natën e çdo dite të Shën Pjetrit katundi ndez kësо zjarmesh.

Shique anash, në muzgun e ndritshëm, ato nuk u përngajnë prushit e flakës, por njij pelgu argjenti të shkrimë, që âsht dердhë aty e vizllon natën. Fëtyrat rreth tyne kanë marrë të kuq bakri, nën lëkurë rrjedhin damarët e gjakut, ngjyrnat e petkave lulzojnë — duket se flasin. Këndojnë dhimbshëm e tue e zgjatë. Në kangë ndiehet friga e dëshprimit e randë si gur.

Katundar, — më tha Demko, nji djalosh i hollë, thatak, me këmishë të bardhë pëlhure, brek lini e qeleshe në krye. Nuk e kuptojsha se ç'donte me thanë me këte, prandej vetëm heshtsha dhe e kqyrsha — fëtyrën e kishte të zbehtë, të lodhun, vetullat e bardha dhe shum të shkurta, të ndrituna prej flakës së kuqe — vizllojshin si të djeguna. Ma hapi dorën, ma mbajti pak, e mandej e vuni në faqen e vet dhe më tha ngadalë:

— Ti nuk po gëzohesh. Ndoshta nuk din. Kështu jam edhe unë. Por, edhe sikur të dijsha, nuk do të gëzohesha me ta. Ai atje, ai që po rrin ulun, me mustakë të verdha si bisht dhelpne, më ka rrahë nji herë mizorisht, këtu më kanë rrahë edhe të tjerët, e kushërij i kam (dhe nuk due me u përzie me ta). Unë nuk i pranoi për kushërij, as ata mue. Dhe kështu ka mbetë. Kështu, po them. Nuk durojmë shoqishoqin. Katundar. Ata nuk vyjnë kurrgjâ, por as unë nuk vyj. Askush nuk vyn në këtë katund. Më kqyrte me të butë, si i humbun, ma shtrëngonte dorën me gishta të lagun e mâ në fund e vuni në krahnuer.

— Unë kam këtu diçka që më dhemb. Ndalet pak, e më dhemb prap, — më tha tue mâ çue dorën në zemër. Syt nuk i kishte mâ të larëm, por t'errët, të skuqun, kapakët i ishin rrudhë, e syt dukeshin të çuditshëm, të padrejtim, shiqojshin sikur të kërkojshin diçka dhe të dijshin se nuk do të gjejshin gjâ.

— Mos fol gjâ për të, për këtê që të thashë. Askush në katund nuk duhet të dijë gjâ. Kishin me u gëzue. Mbi këtë tokë nuk kam askend të zemrës. Temin, si me thanë. Ani. S'ka gjâ. Ani që s'kam.

Ai rrudhi krahët shum, thuese edhe vetë habitej për këtê, e m'u afrue dhe më pështpëriti në vesh:

— Sonte do të krisë nji pushkë. Por, ti hesht. Vetëm unë e dij këtê, edhe ti, edhe toka e zezë. Askush tjetër. Hesht.

U përzie me njerëz dhe humbi.

Mbi votra kërcitshin dullîjat, krisshin degët e thata të lisave dhe, si tue qajtë, cijatte lëvorja e mështeknes. Me mija shkëndija fluturojshin n'ajr, e prej tyne qielli shkëlqente në thellsí. Prej së nalti bijshin xixa të vogla, të fikuna. Disa sosh bijshin mbi flokë e shamija. Njerzit kcejshin, e loja vinte tue u shtue, tash natën, sëbashku me lojën e shkëndijave. Poshtë në katund ishte shtri drita e hapët edhe e dendun e hanës — kape me shkop dhe do ta çojsh, si mëndafshin.

Dikush më tërhoq befas për mange. Ky ishte Demko i zbehtë.

— Po gugasin dhimbshëm, apo jo? Nuk po këndojnë.

Unë nuk mundem me i ndëgjue. Nuk më pëlqen pikllimi. Por, qe, edhe vetë jam i piklluem. I mërzitun, vlla. Për shkak të kësaj dhimbje. Eja këtu të kallxoj.

Duelëm n'errsinë dhe u ndalëm te nji kaçubë. Ai thërmonte nji fije kashte me dhambë dhe e pështynte afër, poshtë në bar, i hutuem dhe i humbun për diçka.

— Nuk e shëroj këtë dhimbje, po të them, po e mbaj, e ajo po më han, përmbrenda — vetëm lëkura më ka mbetë. Diçka po digjem flakë. Ka njerëz që gjithnji digjen kështu — kështu kam ndëgjue — kishe me thanë se janë të shëndoshë, por jo, nuk janë të shëndoshë, por digjen përmbrenda. Kështu, e mbajnë. U âsht shkrue kështu. Por dije se sonte do të krisë nji pushkë. Dhe do të ndëgjohet larg. E ata — budallejt — po argtohen. Këndojnë, e këndej — qortojnë gjedhët.

Këputi nji rremth dhe e theu.

— Po ti... A këndon?

Më shiqonte drejt në sy, thuese kishte shum nevojë me dijtë se a këndoj dhe si këndoj.

— Sonte më duhet nji kangtar i mirë. Prandej po të pyes. Natë e errët, apo jo?

— Po duket e errët, — i thashë, — sepse kemi ndejtë mbas zjarmit.

— Po, edhe unë kisha dashtë me qenë e errët, — tha ai dhe qoi kryet. — Dije se jam cub sonte.

— Heshtte. Fëtyrën e kishte të zezë, dhambët të bardhë, e nën qeleshen e bardhë i dukej perçja e zanun.

— Sonte do ta grabis vajzën. Vajzën e Jusufit, po të them. Atij bardhoshit që më ka rrahë.

Më kapi për beli, më kqyri prej së poshtmi me sy të pashkëlqim, të zhytun thellë nën vetulla, e më tha me zâ të naltë, por disi të mbytun.

— A don me m'u bâ vlla?

I tanë u shkri në këtë fjalë dhe më shtyni mirë me bryl që të ngutesha me u përgjegjë. Unë heshtsha. U ngjit edhe mâ tepër për mue, lshoi kryet në krahnuer tim dhe pëshpëritte diçka ngadalë e ngrohtë, që nuk mundsha me e kuptue. E mandej u tremb befas, nxuer nji thikë të vogël prej brezit, e çoi përpjetë dhe, përtej

tehut, tue më kqyrë drejt e mburrshëm, tha me zâ të qartë:

— Ti je Asllani

— Po.

— Ti mëson nëpër shkolla.

— Po.

— Dhe sillesh posht' e përpjetë botës.

— Siellëm.

— E unë jam Demko.

— Po.

— Unë jam rrogtar dhe ruej gjedhët.

— I ruen, ani çka?

— Ani, unë nuk kam vlla.

Ai uli kryet, ndejti kështu dhe mendoi diçka, e mandej klithi befas:

— Prej kësaj nate ti je vllau im. A pranon? — tha ai vendosmënisht dhe majen e thikës, që vizlloi, e futi në lëkurën e dorës së majtë. Nji vijë gjaku, e zezë dhe e trashë, u lshue llanës dhe pikoi në bár.

— Pije! Pikën. Të bâhemi vllazën. Unë kështu si jam, e ti njeri i mirë. Unë në katund, e ti nëpër botë. Eh, nanë e dashtun! Ashtu... tash jemi vllazën. Mandej ti do të më shkruejsh letër: „Jam shëndoshë e mirë deri në këtë ças. Si je ti, vlla i dashtun?" E unë të përgjigjëm ty: „Edhe na jemi shëndoshë e mirë, po ti, vllau im, si m'je?" E tash të shkojmë te budallejt, — më tha dhe filloi me u lëmue me dorë si të hiqte diçka prej vehtes. „Tash kam vlla, tash nuk jam i vetëm. Ai më çon mue letër, edhe unë atij," tha me vetëvehte, e mandej shtoi me zâ:

— Im ât më thoshte: „Gjeje, biro, nji pobratim, atê do ta kesh si vlla të vërtetë, madje edhe mâ të mirë se vllaun. Gjeje, biro, që të mos vrasë bota". Ai ka pasë tre pobratima. „Për nji fije të flokut tand na japim kryet," — kështu i thojshin ata. Dhe kështu ka qenë me të vërtetë. Madje njani edhe u vra për tê.

Edhe nji gjâ:

Demko u kthye dhe më kqyri.

— Mos të ma kishe pranue ti gjakun, dije se m'at

ças kisha me bâ diçka me këtë thikë. Vehtes, po them. Për fëtyrë. Por ta lamë këtë, tash jemi vllazën.

Zjarmet ishin fikë, e në katund ishte shue zhurma.

— Tash âsht rast i përshtatshëm, — tha Demko dhe hoq qeleshen. E paloi dhe e futi në brez. — Tash, o vlla, do ta grabisim. Ajo do të më dali vetë. Ajo, vajza, po them. E ti do të kqyrish, do të më bâhesh krushk. Të kishte me pa im ât se kam vlla, kishte me më thanë prej vorrit: „I lumi ti, mor Demko im, që paska gjetë vlla!"

U përkul kah toka dhe si drugëz e hjedhun prej nji dore të fortë e të shkathët, u rras në drith, skaj rrugës. Elbi i rritun, i kallzuem, shushurinte para nesh dhe lëkundej, pëshpëritte gëzueshëm.

Para arës nji shtëpí e vjetër, e zezë, e para shtëpís nji trung i thatë — në nji degë rrinte galiç nji kukuvajkë.

— Rueju mirë prej kësaj shtëpije, — më tha Demko dhe më kapi për mange. Kjo âsht e shkretë — të gjithë kanë vdekë, por më gjithatë gjith natën ndëgjohet në të nji djep. Më thuej tash ti mue si bâhet kështu: shtëpija e shkretë, e djepi në të. Ti mëson nëpër shkolla. Mos ec natën afër kësaj shtëpije.

Në ledinën e gjelbërt bari prej vesës ishte i butë dhe i lagshtë. Nën ledinë vija e kodrës, e nën kodër gurgullonte kroni. Me duer të lidhuna në krye, Demko heshtte dhe mendonte diçka me vehte — pritte me u errsue edhe mâ tepër.

— Kroni, — tha ai ngadalë.

— Kroni, — iu përgjegja unë .

— Uji po flet kështu, — tha Demko dhe shtoi me urtsí e ngadalë: — Të gjithë ujnat flasin kur të bâhet natë. Kështu më ka thanë nji gjindarm, e ti më thuej a âsht e vërtetë. Çdo gjâ — tha — ka folë dikur: guri e druni, toka e bari, por qe, nuk dij se pse tash nuk flasin. Përpos ujit, qe, ndëgjoje. I mençëm ka qenë ai gjindarm. Ia ruejsha lopën dhe çdo të premte hajsha bukë të bardhë të ai. Në Devreç, në nji katund të largët. Unë isha atje, te ai, n'at katund, e toka më mbet këtu dhe ma grabitën. Këta

kushërijt e mi. Prandej jam zanë me ta. „Nuk ta japim, thanë, ti je endacak. Çka të duhet toka, kur s'ke qejf për punë. Dhe s'ke kurrgjâ". Gjindarmi i ra mbas kësaj pune, por e transferuen. Dhe kështu toka më duel doret. Më mbet vetëm nji shtëpi e vogël, o vllau im. Unë të shkruej ty letër e ti mue. Mâ mirë âsht që nuk flasim sendet. Çka kishin me folë, bje fjala, vorrezet... As me hûj nuk kishe me ua ndalë gojën. E qe, ujit... Ujit i ka mbetë, dhe ai flet. E ndëgjon e kënaqesh. Këndon.

Kceu në kambë dhe hyni në hije, e prej andej, i zbehtë dhe i bardhë, dhe disi i tmershëm si fantazëm, pështëritte rreptë dhe tundte dorën.

— Për këtë arsye, vlla, unë due me u ahmarrë. Kushërijve të mi. Due me u ahmarrë për tokën që ma kanë grabitë. Po u marrë vajzën. Kushërinit po ia marr, theksoi dhe u ndal, pritte me pa se a do të thojsha diçka. — Kurrgjâ tjetër nuk mundem me u bâ. Unë i vorfun e ata të fuqishëm.

Por nuk dij, bre vlla, a mos âsht mkat. Si me thanë — me shnderue kusherinën. Rrin, e puth, ajo lakuriqe, e jotja — e këndej kusherine. Të kap trishtimi. Hajt, thueje nji fjalë. Çka po hesht. E, pra, nganjiherë jo. Nuk mendoj ashtu, por them: çfarë gjaku! Çfarë kusherijsh! S'i kam kurrgjâ, si nuk më kanë as ata mue, por plaçkë. „Lavro tokën e Demkos, ojs karagjë!" Ke me pa, Jusuf, se ç'do me thanë me t'u nxi fëtyra. Ke me pa, Jusuf, si ke me u zbehë! Kjo dhimbje në zemrën time... Prej tij âsht. Prej Jusufit. Por ka me m'u heqë kur t'ahmerrem. Kur t'i dhemb zemra edhe atij.

U qetsue dhe hapi veshët. Ndiejsha se si memzi merrte frymë, thuese diçka e kapte për fyti. Diku në katund krisi nji krande, e njiherit nji qen unguroi pritueshëm dhe prap — heshtje, e pastër dhe e plot — po ta hidhshe nji guralec, do ta turbullojshe, si ujin.

— Unë frigohem vetëm prej djepit. Atij atje, në shtëpín e shkretë. E prej tyne — jo! — tha Demko dhe shtoi që të mos luejsha prej atij vendi derisa ai të kthehej me vajzën. U ul për toke dhe humbi.

U shtrina në bár dhe soditsha yjt. Disa dukeshin

krejt afër, ishin të mëdhej dhe të kuq, si të punuem prej bakri. Disa hapeshin çuditshëm, si kutí me kapak ari, në të cilën flakrojnë gurë të çmueshëm dhe bijnë poshtë, në lum, e ai prej tyne mbetet i kuqrrimt. Disa ishin të vetmuem. I soditsha dhe mendojsha për Demkon. Po të kishte pasë çdo njerí, këtu në tokë, yllin e vet në qiell — nji yll kishte me qenë i Demkos. Por, ata rrijnë të qetë dhe nuk ahmerren. Vizllojnë me krahë dhe sodisin katundin që u përngjan vorrezeve të heshtuna.

Sa fryni era e jugut, Demko ia behu para meje me vajzën — të dy të bardhë të mbushun frymë me opinga në dorë.

— Puthja dorën vllaut dhe krushkut, hajt bareshë! — Pëshpëriti rreptë ndër dhambë dhe shtyni vajzën e hutueme. Ajo u përkul dhe më puthi. Gojën e kishte të ngrohtë, trupi i dridhej, tingllojshin në të njimijë tela, i vinte era torishtë dhe drith të pjekun. Këmisha e bardhë deri te themrat, dukej e kuqrremt në dritën e hanës, e jeleku më krahnuer shtrëngonte gjijt e frytë, që çoheshin përpjetë dhe lshoheshin, thuese i lëkundte dikush me duer.

— E mirë âsht, apo jo? Krijesë e gjallë, merr frymë, dashunon, flet. Nuk âsht si dheu — i vdekun, — më tha Demko dhe iu kthye asaj. — Ky âsht i këndueshëm. E kam vlla. Din me njehë në shtatë gjuhë. Ka ardhë te tezja, te e shoqja e Muratit. Unë i shkruej letër këtij, e ky mue.

U nisëm nëpër bár, tashmâ të lagun mirë prej vesës, që dukej disi mâ i yndyrshëm.

— A shkruen gjâ në libra? — pyeti Demko.

— Për çka po mendon?

— Për këtë vajzën. A âsht mkat me marrë kusherinen? Asht e mirë qe besa. Si ara. Në libra nuk shkruen kurrgjâ për këtê. Gjindarmi im ka pasë dy libra. I këndonte, bre vlla, si me lshue kalin vrap. Mandej ia thonte përmendësh: tara-vara, tara-vara. Në to shkruente gjithçka: kush vret, vjedh, shkatrron pasunín e huej dhe për të gjith dënimet. Kurrgjâ pa dënim. As me teshë. Kësi libri ka qenë ai. Mundshe me e futë në xhep. Nji kaq. Kësofarë gjanash të tmershme ishin të shkrueme në të.

Para nesh rruga, e hollë dhe e shtrembët, si me pasë hjedhë dikush prej së nalti, prej bjeshkës, poshtë në katund, nji litar, e ai kishte ra si kishte dashtë. Vajza grabitte e para, tundte krahët disi çuditshëm, thehej në bel dhe zhëmonte me apinga.

— Nji gjak... unë dhe ajo.

Demko vuni prap dorën në zemër, mirëpo nuk u rrxue, por kceu përpara dhe shtyni qeleshen në shin të qafës.

— Do të na vrasin. Të dyve. Do të na vrasin vllaznit e saj. Ku t'iki? Në ndonji katund të largët, po them, që askush të mos dijë se ku jam. Me këtë ftujë. Na të dy jemi të njij gjaku.

Këtë fjalë e përsëriti tri herë. Secilën herë mâ fort dhe mâ tmershëm, e mandej u dridh krejt, kapi vajzën dhe e shtrëngoi për krahnuer.

— E imja! Merr frymë! Flet! E nji gjak... Oj tokë e mjerë!

Kjo nuk e fyente vajzën — puthitej për tê, heshtte, dridhej — në flokë i tingllojshin rruzat.

— Ta blej unë ty nji lule të rrêjshme. Kam me të ble edhe diçka tjetër... Ty të blen Demko gjithçka.

E mandej u kthye befas kah unë.

— Qe, po e kqyri e po më mundon diçka dhe nuk po dij se çka kisha bâ me tê.

— Kurrgjâ, — i thashë. — Qoje në shtëpi.

— Në shtëpi, po thue. Eh, sikur të lejonte qitapi me vû kunorë me tê, por qitapi nuk lejon. Vetëm mos me ia vû veshin qitapit. Çka po thue ti? Ta mbaj ashtu, pa kunorë. Si me thanë pa kurrgjâ.

Po, mbaje, pa kurrgjâ, nëqoftse ban.

Demko u mendue. Rrëmihte me opingë tokën e thatë dhe kqyrte se çka po bante, e mandej, çoi kryet tha me vendosmení dhe zemrim:

— Kjo endè nuk ka ndodhë nën këtë diell. Do të bijë breshën... Do të vrajë rêja... Do të shtirret qumshti i lugtive — prej mkatit të madh në tokë! E unë me bâ këtë mkat!

Dhe fshani.

— Ban diçka, e nuk din se ku del. Por pikërisht kjo të kënaq: thurr nji gjâ, e të del nji tjetër Qe ... Kështu ndodh gjithmonë me vajza. „Unë të due ty, ti më don mue, shpirt. Më ndaj prej vllazënve e më ço ku të duesh". Tash, qe ku âsht, po rrinçoje ku të duesh, nuk të thotë gjâ, por unë nuk dij ku me e çue.

Të tre heshtshim.

Nji rê e zezë notonte në qiell, e gjysa e katundit, ajo nën mal, sharronte në hije të zezë, të thellë. Në nji shtëpí u ndez llampa dhe drita e verdhë dridhej ngadalë — si lule e verdhë.

I thashë Demkos me u ngutë se mund të na ndiqte ndokush, të na mbërrinte dhe të bâhej si â mâ keq.

— Po i ruhesh belás, — tha ai. — Po ke frigë prej vllazënve të Hanifes. Kjo e imja quhet Hanife. Këtê e ke kunatë. Në letër ke me pyetë edhe për tê: „Si âsht Hanifja, kunata ime?" Mos u frigo prej vllazënve të Hanifes, sepse ata janë të vdekun.

— Qysh janë të vdekun?

— Nuk janë bash krejt të vdekun, por ashtu, si të vdekun. U kam qitë dhé të vorrezeve. Kam rrasë dorën në nji vorr, kam marrë dhé dhe u kam qitë. Tri herë. Dhe secilën herë kam thanë: „Fleni ju të gjallë, si ata të vdekun" — dhe ata flejnë tash, si të vdekun. Edhe me dashtë — nuk munden me u çue. Unë e kam ndëgjue këtê prej nji ushtari. Ishte tue u kthye — tha prej Turqís, kur në Greqí mbretnonte ûja — kurrkund s'gjejsha kurrgjâ me shtí në gojë. Dhe vidh! Natën shko në vorreze, merr dhé, kështu si unë. Nuk e kíshin zanë kurr. Njerzit dijnë edhe këtê edhe atê, Gjithçka. Mos e qit mbas mendësh me pyetë edhe për këtê.

Thirri Hanifen dhe i tha me gëzim:

— Vllau im në letër ka me pyetë edhe për ty.

Dhe belè u ahmora mirë, — tha Demko e shtoi sa për vehte: „Për vorfnín time të shkretë!"

Kaloi mâ shum se nji gjysë vjeti. U ula dhe i shkrova Demkos nji letër dhe e qortova mirë që kaq shum

kohë nuk më kishte shkrue. E pyeta edhe për Hanifen, e atê e thirrsha vlla, bash ashtu si kërkonte: „Unë jam mirë, si je ti, vlla?"

Mora përgjegjën e letrës. Nji letër të verdhë, të ndrydhun fort, shifej se kishte ndejtë shum, ndoshta e bajtun në gjî — e shkrueme dhe e padërgueme. Në tê ishin dy dorëshkrime, të dyja me germa të mëdha, të shkrueme prej nji dore të ngathët — të paushtrueme. Njana sosh fillonte kështu: „Ylli im, vllau im i dashtun, po të shkruen yt vlla, Demko, prej katundit Zanoga dhe po të pyet si je me shëndet. Edhe Hanifja po pyet për të kunatin, si âsht si po shkon. E yt vlla të përqafon tri herë — me këtë dorën e djathtë që po të shkruen — zgjate dorën të rrokemi nji herë. Ai Jusufi i ndyet nuk po don me të mirë, do të detyrohem me ikë prej këndej. Të puthi ballin si vllaut tim, e Hanifja të dy duert dhe tokën ku të shkel kamba. Të bâjmë selam dhe të përshëndesim që të na shkruejsh menjiherë, të shtunën ta marrim letrën tande, o vlla, o shpresa ime".

Në fund ishin dy lule të vogla — të vizatueme me laps dhe të rrethueme me kunorëz dhe plot gjethe në to. I kishin vizatue dy duer — njana e Demkos — tjetra e Hanifes. Të dyja ishin dy dëshira të ngrohta që nuk mund thuhen me fjalë. Nën to ishte letra tjetër, që më shkruente tezja: „Asllan i dashtun, po t'i kallxoj hallet. Demko na ka marrë fëtyrën, e ti biro, i çove letër. Atê e vrau Jusufi, e vrau natën dhe mirë ia ka bâ. E Hanifen, motrën e vet të mjerë, Jusufi e vuni në nji kal të dobët dhe ai dha kalin në dorë njij Jevgu dhe ai e çoi nëpër katund. Nuk kqyrte sikurse kqyr gjithkush, por të vllaznit e kthyen me fëtyrë kah bishti, që t'i mirrej fëtyra mâ tepër — që kishte ikë për thiun Demko, hem kushëri, hem të vorfun. Qau, qau e pushoi dhe mâ në fund, hypun në kal, të gjitha i kqyrte qetsisht. Mandej Jusufi e çoi syrgyn. E përzueni dikund larg katundit. S'âsht me besue çka flet bota, ai Jevgu e paska shitë me pare. Këtë letër që ta ka shkrue Demko i zi, e gjeta në teshat e tij të përgjakshme."

Tezja shkruente mandej për gjana tjera.

Ishte mbramje vjeshte, e butë.

U ndala skaj dritares dhe soditsha yjt. Ata edhe tash ishin afër, si në pranverë — natën, në prag të ditës së Shën Pjetrit. „E gjallë... flet... dashunon... Nuk âsht e vdekun, si dhé." Më brejshin fjalët e Demkos.

Nji yll ra prej qiellit, Ndoshta ishte i Hanifes.

TAKIMI

Fisi i Selmanoviqëve jetonte në rrafshnaltën e ngushtë, të zgjatun dhe të rrethueme në të gjitha anët me pyje, midis majes së Tarushës dhe majes së Radules. Në shtatë shtëpija të vjetra malore prej trâjesh çami jetojshin nja dhetë mashkuj dhe gadi dy herë aq femna, pa i numrue fëmijt.

Secili kishte detyrën e vet. Njani shkonte vetëm në çarshi, tjetri dilte para gjyqit dhe pushtetit, i treti vetëm pritte mysafirët, i katërti kujdesej për bagtí, e mâ i riu, Rustemi, që ishte njiherit mâ i forti, ruente grat dhe vajzat.

Ishin nja dhetë vajza.

Me burija në krye e stamje në duer, ato, bashkë me disa gra, shkojshin mbas Rustemit, si delet mbas dashit, shkojshin për ujë, larg katundit, brî të cilit kalonte rruga që vlonte dit' e natë prej udhtarëve.

Të gjitha vajzat e Selmanoviqëve, si dhe grat që kishin marrë ata, duhet ta mshifshin fëtyrën prej të huejve,

që askush, përveç far'e fisit, mos t'ua shifte as majën e hundës.

E te uji vijshin gjithfarë udhtarësh: të gëzuem e të piklluem, të rij e të bukur, pleq e të lodhun. E ndonji i rí e i gëzueshëm, tue ndejtë aty, në fllad skaj kronit, do të mundte me u lshue ndonji fjalë dashunije ose me u çue e me u pá fëtyrën. Kjo do të shkaktonte gjak e kushtrim!

Për mos me ndodhë kjo, kujdesej Rustemi.

Puna e lehtë e ushqimi i mirë, e ban div. Po t'ia vente dikush kutín — me ia matë shpinën — prej shpatullës në shpatull, nuk do t'i mbërrinte nji pllambë. Po të donte, mundte me i çue pesëdhetë okë me nji dorë, si tue u mahitë, e të shoqen, Hatken thatake, për nji faj të vogël ose për nji çfarëdo gabimi e hidhte mb'at'anë gardhit — si me hjedhë nji mintan. Të gjithë ia lshojshin rrugën, e grat frigoheshin gjithmonë prej tij, se bâ me provue fuqín e tij, do ta mbajshe në mend sa të jeshë gjallë.

Ecte heshtazi para grave, pa u folë as për të mirë as për të keq, sepse nuk i ka hije me folë me to, e vajzat janë si grat — me to nuk duhet me folë kurrgjâ. Në rrugë mbante gjithmonë largsí të njatë — ai përpara, e grat mbas tij. Kjo largsí ishte bâ shprehí tash sa kohë dhe as ai as ato nuk e zvoglojshin asnji pllambë, sepse në këtë mënyrë do të prishej menjiherë edhe rendi në punën e tij. Ndonjiherë, kur e kapte sevdaja. kapërcente përpjetë ndonji kaçubë, ose kcente drejt në ledinë, me pa sa i vyejshin kambët. Mandej kthehej dhe matte vendin. „Gjashtëmbëdhetë kambë! Sod mâ tepër se dje!" „Mashallah agë!" — shtonte ndonji grue dhe vraponte me ia çue shallin, që i binte gjithmonë në tokë.

Derisa grat i mbushshin burijat, ai rrinte në fllad, nën ah, dhe ruente mos po vinte kush rrugës. „Hej, ti, a po i shef vajzat? Qorr qorrit!" I bërtitte udhtarit dhe çonte kamishin. Udhtari, sado i etshën t'ishte, ndalej atëherë në vend si i ngujuem dhe pritte derisa grat të merrshin ujë, ose edhe mâ keq — derisa t'i lajshin petkat. Askush nuk guxonte me iu afrue ujit me fuqí, sepse duhej me u rrokë me Rustemin, prandej i dilte mâ mirë me pritë.

Nji ditë, erdh nji grup njerzish. Të gjithë Bihoras,

zhelana, t'untë, me thasë të zbrastë në krahë — shkojshin në Pazar me ble drith. Të gjithë ishin të lodhun dhe t'etshën. Sa kthyen me pí ujë, nën ah, duel kamishi e kryet e murrëm e i fuqishëm i Rustemit, u çue prej mrrizit si takmak i madh druni.

— Mbrapa ktheu!

Bihorasit u ndalën. Fyti u ishte tha prej etjes, zani pothuejse i kishte trathtue. Disave u shkonte shkumë prej goje — vetëm të kishin me ra n'ujë. Etja nuk i kishte marrë vetëm prej lodhjes, por edhe prej ûs, secilit, po ta lshon te vetëm nji pikë ujë në fytin e etshëm, do t'i dukej si me pasë hangër bukë. Por kamishi ishte çue përpjetë dhe askush nuk guxonte me iu afrue kronit sa me shue etjen sepse duhet me u rrokë me Rustemin, e për këtê asnjani nuk kishte fuqi.

Njani, krejt i zi, me djersë të turbullta në krahnorin lakuriq, zgjidhi marhamën dhe lidhi syt. Tha se nuk shifte kurrkend dhe — u përbé n'ujë — se nuk do ta hiqte marhamën prej syve derisa të kthehej prej kronit. U drejtue kah uji me hapa të shkurtë, tue prekë me kambë e tue përgjue zallin nën opinga, sepse kishte frigë se mos po largohej prej rrugës, e mandej ndëgjonte gurgullimën e ujit që derdhej prej kronit në koritë dhe mbas këtyne dy shêjave — zallit dhe gurgullimës — i afrohej ngadalë kronit. „Me pasë të bijën e mbretit — s'kisha me ta kqyrë. Jo, more, pse t'i kqyri grat e hueja," flitte me vetëvehte dhe ecte si i kalamendun, zinte më thue në gurë dhe çohej në duer, e gojën dhe krahnorin e kishte çelë, thuese donte me kapë ujin endé pa mbërri te ai.

Grat britën. U banë tubë, si delet nën mrriz, e krenat i ngjitën njanën për tjetrën për me mshefë fëtyrën prej njeriut të huej — vetëm vîthet u mbetën jashtë.

Rustemi shiqoi ato, e mandej u kthye kah Bihorsi dhe e la që të shifet pale mos kishte trillue ndonji dhelpní.

Rruga, që të çonte te uji, ndahej në shtigje. Disa sosh, që i kishte çelë bagtija tue shkue me pí ujë në koritë, ishin të thella, e Bihorsi tue mos pá kurrgjâ, sharronte mu në këto. Dukej se po luente „symbylltasi" dhe se ajo gjâ, që donte me zanë ai, në të vërtetë vrushkulli i bardhë i kro-

nit, mshifte gjithnji gjurmën e drejtimin e vet dhe nuk jepej kurrsesi me u kapë.

Rustemi qeshi dhe u çue në kambë, e me hapa të ngadalshëm, por të vendosun, shkoi e u ndal para tij.

— Ti! Ti! Ktheu mbrapa!

Bihorsi e lutte:

— Nji pikë! Vetëm nji pikë! Kam mbyllë syt, qe, kqyr. Nuk po shof kurrgjâ. Mjerë na që kemi me vdekë. Edhe fukaraja edhe zullumqari. E bija e mbretit me qenë... pasha at ujë që po e ndëgjoj.

Ai bani edhe nji hap përpara, drejt kah Rustemi, e ky e theri në bark me kamish dhe i tha prap me u kthye.

— Nji pikë! Vetëm nji pikë!

— Asnji pikë, vallah. Lene kur të kthehesh prej Pazarit. Mbasi të hashë ndonji simit Pazari, uji do të duket mâ i âmbël. Mos prek marhamën se të shkoi kryet!

Bihorsi lshoi duert poshtë. Përpara nuk mundte, e mbrapa nuk donte dhe ra mu aty ku ishte ndalë.

Prej grupit t'udhtarëve, që kqyrte nëpër degë prej kodre, u ndá nji njerí i fortë e i madh dhe u drejtue mu kah kroni, thuese s'çante kryet, as për grat e hueja, as për bariun e tyne. Kishte veshë brek të holla bezi, në shpinë kishte qitë nji mintan atllas, në krye nji shall si çallmë e në krah nji thes të varun në shtagë. Ishte dikah prej Kollashinit. Kqyrte rrugës drejt para kambëve dhe flitte vendosmënisht me vehte. „Me qenë ti i madh deri në qiell... uji âsht i gjithkujt!... Do të pij edhe po t'i keshë njiqind gra!" Rustemi e kqyrte dhe fryhej thuese donte me fluturue dhe ashtu, në fluturim, me e shqye sa as thesi mos me i mbetë shëndosh. Askush nuk i kishte shkue kështu me kambëngulje kah grat qysh se ishte lidhë me to. Rustemi u rrënqeth krejt, e ksula në krye dhe shalli rreth saj thuese u çuen përpjetë. Ai kishte andrrue gjithmonë me vehte për nji ças të tillë që t'i kundërshtonte dikush, sepse kjo do t'ishte rasa mâ e mirë me provue fuqín dhe me tregue se çka ishte në gjendje me bâ për me ruejtë fëtyrën e grave.

— Ej, ti, deli! — i tha udhtarit si tue këndue. Kollashinsi u ndal. Çoi kryet, kqyri me vendosmení, si me i tha-

në se nuk kishte fuqi që t'ia ndalte ujin këtij t'eçmi. Edhe Rustemi e shiqonte po ashtu, thuese edhe ai i thoshte se nuk kishte fuqi që do t'i afrohej kronit derisa ishin grat e tij në të.

Kollashinsi filloi krejt ngadalë:

— Largohu, bre vlla, se mâ mirë ta qet. Unë po pij ujë e po shkoj në rrugë teme. Pse të rrokemi kot këtu?

— Ty me t'u largue unë! Ty... Thnegël.

— Unë thnegël, ti nuk dij çka je, por të lutem, largohu. Mâ mirë ta qet.

— Syt për toke! — i tha Rustemi, çoi dy duert përpjetë dhe i ndali mbi kryet e tij. Kollashinsi lshoi shpejt syt për dhé dhe u largue pak anash, tue kqyrë shtrembët, thuese habitej për marrín e tij.

— Po të them diçka. Ka me të hy në punë, — i tha Kollashinsi dhe shton me zâ t'ultë: — Grat ty beli të thrrasin agë. Prandej po të lutem, si vllaut, që të largohemi pak aty mbas kodre, vetëm pak, që ato mos të shofin se si po të mposhti. Do të flasin mandej nëpër katund. Vetëm pak. Sa ora. Sa të shti përfundi.

Rustemi e kqyrte drejt në perçe. Kollashinsi ishte i imtë, i lidhun mirë, por ai nuk mundte me pa kurrsesi ndonji fuqi të madhe, prej së cilës njeriu mund të frigohej, dhe nuk dinte se në çka mbështetej kështu. I qeshi në fëtyrë për me e nënçmue.

— Ti me më rrxue mue, kështu po thue-a?

— Unë me të rrxue ty, kështu po them.

Rustemi çoi shallin prej ballit dhe u nis mbas tij kah kodra. Ecshin ngadalë dhe disi rrastë, të dy të gatshëm me u rrokë, porsa të largoheshin prej syne të grave.

Qyshdo që e kthente Rustemi me e rrxue dhe me e mposhtë, ai mbahej shkathsisht në kambë dhe kqyrte me e lodhë. Ashtu të rrokun, u rrasën në degë tue gjëmue të dy si t'ishin tue u mbytë. Nuk flitshin kurrgjâ dhe nuk zemroheshin. Të dy provojshin atê që kishin — Rustemi fuqín, Kollashinasi shkathtsín. Rustemin e pengojshin degët. Trupmadh, si ishte, degët e ngatrrojshin or' e ças, binte në duer dhe çohej prap, e Kollashinsi, i imtë, por

i vyeshëm, ruente fuqín dhe sulmonte vetëm atëherë kur i vinte përshtat.

Dielli filloi me perëndue. Grat ka kohë që kishin lá petkat dhe ia kishin dhanë kodrës kah shtëpija, sod pa bariun e tyne. Ata ishin shtri të qetë, të dërmuem.

— E, kisha me të pyetë diçka, — tha Kollashinsi sipër Rustemit. — Çka më kishe bâ ti, po të më kishe mposhtë kështu, kallxo si burrat.

— Unë të kisha mbytë — gjëmoi Rustemi nën të.

— Ti më kishe mbytë!

— Vallah bash këtu.

— E unë ty jo, — tha Kollashinsi, u çue dhe lshoi Rustemin.

Ecte si i shkallmuem, memzi mbahej në kambë. Shokët i kishin shkue, mbasi kishin pí ujë mirë dhe kishin pa se edhe vetëm do të mundte me mposhtë Rustemin. Me shkue mbas tyne dhe me i zanë — ai tash këtê nuk mund ta bante. Me u futë në mal vetëm, kështu i kputun dhe i dërmuem, frigohej se mos ligshtohej ose, natën, mos të humbte kund rrugën, e të mbërrinte atje ku nuk ishte nisë. Vendosi me kthye në katund, në shtëpín e parë që do të haste, me kalue natën dhe me pushue, e të nesërmen, i çlodhun, me u ngjitë malit nëpër fllad, nëqoftëse do të mundte. Ecte ngadalë në drejtim të katundit. Ndalej e pushonte dhe gjithnji habitej se çka e gjetë sod që u rrok me agën e papunë e sonte po kërkon konak nëpër katund. U drejtue në shtëpín e parë dhe thirri si i plagosun. E shoqja e Rustemit, Hatka thatake, me fëmí ngryk e fëtyrë të mbulueme, kur e pá ashtu të mjerë, mendoi se ishte sëmue në rrugë dhe e thirri me hy në shtëpi.

— Ty, beli, të paska ra kërthiza.

— Bash ashtu, nuse. Atje poshtë te uji, — tha Kollashinsi dhe e falenderoi që e pranoi në konak. Tha se nuk ishte i untë dhe nuk kishte nevojë me i bâ darkë, por vetëm me i shtrue dyshekun, sa me pushue dhe me u nxe pak athue mos i kalojshin dhimbjet.

— Kend ke prej mashkujve? — e pyeti udhtari sa me thanë diçka.

— Kam burrin, — iu përgjegj Hatka dhe shtoi se nuk ishte në shtëpi, por e pritte me ardhë or' e ças.

— E paç shëndoshë e mirë, — i tha udhtari.

— Edhe ti qofsh shëndoshë, — ia ktheu grueja dhe suell shpejt dyshekun në dhomë që udhtari të rahatohej dhe të pushonte. Nuk dinte si me i ndihmue. Shifte se i hueji ishte dikah prej së largu dhe ishte sëmue në rrugë, si mund t'i ndodhi gjithkujt — larg shtëpís e far' e fisit. Çeli derën dhe, me fëtyrë të mbulueme me shami të shpeshtë, ankohej si vinte shum keq që nuk i kishte qëllue burri në shtëpi, sepse ai ishte mjeshtër për me çue kërthiza — e dhimbjet do t'i kalojshin menjiherë.

„Mundet ndokush edhe barkun me ma shkulë", mendoi Kollashinsi dhe i tha se nuk i dhimbte bash kërthiza, por dhimbja i nisej prej „stomakut" dhe i kalonte poshtë kah kryqzat, prandej ishte mâ mirë me u djersitë.

— S'ka nevojë, s'ka nevojë, — i tha Hatka. — Im shoq âsht mjeshtër edhe për bark.

Ajo donte me i dhanë zemër udhtarit, mbasi vetë nuk mundte me i ndihmue dhe muer me i kallxue se si i shoqi u ndreqte njerëzve stomakun.

— Ti rri i shtrimë si je tue ndejtë tash. E im shoq ta ngjeshë barkun. Ti mos bërtit, por duro, sepse ai âsht bukur i fortë e të ngjeshë mirë.

Kollashinsi u zbeh krejt. Frigohej se mos do ta shtrëngonte dikush prap dhe do t'ia qitte edhe at fuqi të vogël që i kishte mbetë.

— Jo, barku, kurrsesi, — u mprojt ai dhe shtoi se edhe vetë kishte mendue se i kishte ra stomaku, por nji shok te uji ia kishte ngjeshë edhe shpinën edhe barkun, e nuk i kishte sjellë kurrfarë dobije, por, përkundrazi, i kishte dhimbtë edhe mâ fort.

— Ndoshta s'paska dijtë, — e ngushllonte grueja dhe i thoshte gjithnji se i shoqi do t'ia rregullonte të gjitha ato që ia kishte prishë dikush te uji.

— Tash do të vijë ai, — i tha Hatka dhe mbylli ngadalë derën, tue i ardhë keq me gjith zemër për udhtarin e sëmundë.

Sa u kthye Hatka, Rustemi ia behu në prag të shtë-

pis. Këmisha i ishte shkye krejt, tirqit zverdhë prej gjethësh, shalli ndy e ndrydhë e fëtyra ajë e gërvishtë. Asnjanën opingë nuk e kishte në kambë. Hatka hapi gojën prej habis.

— Çka ke kështu, e mjera unë?

— Rashë prej shkambit. Dyshekun grue. Shtroje shpejt të më vijë shpirti.

Ajo u hutue. Kurr nuk e kishte pá kështu. I tha se dysheku ishte i shtruem dhe shtoi se kishte ra në tê nji udhtar, si dukej prej nji vendi të largët, i sëmundë krejt si ky, vetëm nuk dinte prej „stomakut" apo „kërthizës".

— Bjer mu skaj ti.

Rustemi ecte kambë mbas kambe, mbahej me duer për muri, e n'anën tjetër e shoqja e mbante dhe mallkonte gjithnji at shkamb fatkeq prej të cilit kishte ra.

— I naltë, grue. Shum i naltë. Prej tij drejt në gur. Më rrëshqiti kamba. Opinga e mallkueme. E t'u rrokullisa teposhtë, moj grue, t'u rrokullisa... shif se çka më gjeti.

— A ka hangër darkë ai mysafir?

— Jo, asnji kafshatë! — u ankue grueja. — i dhimbte barku, e nuk mundi.

— As unë nuk mundem me hangër. Duket se edhe mue më ka ra stomaku. M'âsht lendue prej shkambit, — i tha Rustemi si të mprohej prej diçkafit.

Hatka e çonte si fëmín. Ai nuk kishte ardhë kurr në shtëpí kështu i urtë dhe krejt i butë. I u afrue derës dhe e shtyni. Kollashinsi ishte mbledhë nën jorgan, nuk i shifej as themra as perçja, dukej i vogël si fëmi.

— Besoj se nuk do të jeni ngushtë, — tha Hatka edhe shtini Rustemin mbrenda. — Nxeje pak, âsht në shtëpin tonë.

— O, o, grue. Unë këtê, e ky mue, — i tha Rustemi.

Jorgani nji herë u shkund krejt, e mandej ra në dyshek, dhe nën tê, si të lindtte, duel së pari perçja e Kollashinsit, mandej balli me gunga dhe mâ në fund syt e zgurdulluem prej të cilëve Rustemi u dridh krejt. U ndalën dhe po shiqojshin njani tjetrin, pa folë kurrgjâ

e pa luejtë vendit, e Hatka e hutueme, kqyrte të dy dhe nuk mundte me kuptue prej kah ky takim kësisoji. Tue u lshue krejt në gruen e dobët, si me pasë mbetë pa kambë, Rustemi u kthye dhe shkoi kah dera, tue belbzue diçka dhe tue u dridhë.

— Shtrom në dhomën tjetër dhe mbyllëm me çels.

Drita e hanës rritej para agimit n'oborrin e vjetër dhe mbi kulmin e mbuluem me drrasa. Strajca e thîmtë, e larme, luhatej e zbastë në gardh t'oborrit. Ky ishte Kollashinsi që kishte humbë sonte dikund rrugën n'errsinë tue kapërcye gardhiqet.

PRRALLA NË LAMË

Lama jonë ishte dukat i verdhë, shtruem në bar, në diell.

Dy kuaj të mirë luejnë gjith ditën mbi kallijt e theknës, shkelin pandá të njajtin shteg, bâjnë me qinda rrathë të verbët. Në vithet e tyne shkëlqejnë qimet, shpatullave rrokullisen kokrrat e djersës, të mëdha dhe të përlyeme, veshët u mprehen — nën frushkullin e thuprës. Mbas tyne luhatet nji arushan i randë krejt i shpërthekuem, me krahnuer të djersitun — të stërpikun me byk të drithit që duket si vesë e lagun prej djersësh. Kambët e tij kanë sharrue në kashtë, e njeriu i djersitun dhe i mbushun frymë memzi çel shteg e me zâ të shtjerrun e fyt të thamë, u bërtet kuajve dhe u jep zemër: „Ku je dori, he zanë mali, jepi për diell!" E dielli ka ra poshtë — në perëndim — edhe ai âsht disi i verdhë — thuese edhe vetë âsht lâmë, njifarë lâme tjetër thekne naltë në qiell.

Rustemi hyni ngadalë në lâmë. Iu lut zotit, puthi

thuprën, u afrue kuajve dhe u grahu. Turri i parë bâhej gjithmonë mbas diellit — që të fshimet mos të ndaleshin si dielli. Ai nuk flitte kurr fjalë të randë në këso rasash, vetëm kur shante ndokush skaj lâmës. Atëherë ndalte kuajt, kqyrte rreptë atê që shau dhe, tue vrigllue thuprën, i bërtitte si fëmís: „Je në sofër. Kthe fjalën mbrapa!"

Të fshimet për tê ishin sofër me nji mijë mysafirë me bukë në dorë. Thneglat i donte mâ tepër. Ato gjithnji nguten dikah — u kputën prej punëve — thuese edhe ato do të thojshin: „Jepi për diell!" Tanë kupa e qiellit mbi lâmë ishte plot me krahë zogjsh, e në duq, skaj shtregës, ishte strukë si në shtëpi të vet nji maçorr — me barkun e gjelbërt,gërhitte si rrshiq, vëshgonte zogjt dhe lëpinte mustakët. Unë e ai ishim njerëz të shtëpís, sepse zogjt janë zogj, e Rustemi ishte shërbtuer — vetëm po t'u bâjshe me dorë, do t'ikshin të gjithë.

Rustemi ulej nganjiherë në fllad dhe të gjithë ata që ishin aty, rreth lâmës, i lshonte me u afrue në të fshime të theknës. Sa frymë! Theje bukën, ha, sofra âsht plot në livadh. Krahët farfullojnë në kashtë, kambët ngatrrohen në lâmë, kokrrat kërsasin midis dhambëve të kuajve — viçit i shkumon goja. „Hia! Mjaft!" Dhe thupra e Rustemit çohet n'ajr, nisen kuajt dhe kashta nën ta — gjiri i verdhë në ledinë shushuron bujshëm.

Mbramja vinte prej grykës, e na i thojshim: „Mirë se erdhe". Maçorri lshohej atëherë shpatit teposhtë me hapa të randë në drejtim të shtëpís, e po të kishte duer, do t'i kishte lidhë mbas shpine, sepse kështu bâjnë rendom shtëpijakët kur kthehen prej lâmës plot me drith — zogjt humbshin dikah nëpër bar, thneglat zhdukeshin, mbette vetëm era e kashtës dhe fryma e lehtë e natës, ajo që hedh drithin.

Era ishte sonte krejt e lehtë. Rustemi hedhte me lopatë drithin kah era e nalt n'ajr, por byku nuk ndahej dhe sëbashku — edhe drithi edhe byku — bijshin në kupën rreth strumullarit të lâmës.

Gjithmonë gëzohesha në këso rasash — sepse atëherë mund të bijsha aty, në kashtë, me duer të lidhuna

nën krye, të soditsha qiellin, të pritsha erën e natës dhe të përgjojsha heshtjen poshtë në grykë.

Gurgullimi i ujit, kah pinte Rustemi prej shtames, cingronte në këtë heshtje si varg arrash. Tue shiqué qiellin me shtamë në gojë, ai ndërpreu gurgullimin dhe tha: „Hana e ré!" Drapni i artë — ra prej krahut të korrses — varej në nji degë, në maje të pyellit.

— Sonte, nuk do të kemi erë, — tha Rustemi tu fshi me shamí mustakët e laguna.

Ai u shtrî në kashtë të thatë, e cila fërshlloi dhe u ul. Sharroi krejt, i mbetën jashtë vetëm kambët e zeza, të mëdha dhe të çame — themrat iu kishin bâ si të preme me ndonji sopatë të gjanë, të topitun. Ai kqyrte prej së poshti, e përmbi to shiqonte dikend kah yjt. Ata ishin të mëdhej. Thuese stërpikshin pluhun të shkëlqyeshëm ari, e ai binte mbi ne, në kashtë — kashta dukej e kuqe prej tij.

Rustemi u shtri fort, hapi duert mbi krye dhe klithi me dhimbje:

— Of, jam mpî!

Ai mpihej gjithmonë, kur lodhej shum gjatë ditës. Trupi i shtangohej dhe i mblidhej, muskujt i dridheshin dhe i shtriheshin, syt i errsoheshin, e kryet fillonte me i dhimbë ngadalë. Atëherë Rustemi binte në ledinë, e unë ia ngjeshsha shpinën derisa ia bijsha muskujt në vend.

— Sa erë e mirë po i vjen sonte tokës, — tha ai prej së poshtmi, e unë ia vuna kambën në krah, mandej në rruzë të shpinës lakuriqe dhe fillova me e ngjeshë me tanë fuqín që kisha, thuese isha tue shkelë argjil të fortë. Ai merrte frymë me andje dhe disi fellë e bërtitte gjithnji: „Oh, oh, më shkil këtu, në qafë", e unë prej qafës kalojsha në shpinë si në ndonji trâ të gjallë, shum të madh, dhe lëshohesha kambëve teposhtë deri te themrat. Në kryqza i rrijsha mâ shum, luhatsha dhe kcejsha pak, e mandej iu ngjitsha kurrizit ,si ndonjij lande dhe përgjojsha si i kërcitshin eshtnat.

Kalorsi i afrohej lâmës.

— Kush âsht? — pyeti Rustemi prej së poshtmi, prej barit, e unë iu përgjegja prej së nalti:

— Dy vetë. Nji grue në kal dhe nji njerí përpara. E mbështjellun dhe e shtrëngueme në çarshaf të zi, ajo ishte krejt e zezë, e ai i bardhë si delja — i silleshin brekët rreth trupit, thuese tash do të fluturonte. Ai i flitte grues me zâ të dobët, thuese memzi guxonte me çelë gojën:

— A të flejmë në këtë kashtë, nuk do të bâj kurrgjâ, si vllau me motër. Ti je e huej për mue, trup i huej, s'kemi kunorë unë e dij mirë këtê. Por eja në kashtë, e nesër, në qoftë kismet, shkojmë ditën për diell.

Grueja i flitte diçka prej kalit — e kuptojshim se ishte dy mendesh.

Rustemi shtrembnoi kryet e madh, kqyri dhe përgjoi, e mandej u kollit, sepse unë ia shkela qafën. Kali tërflloi dhe u nis anash, e njeriu e kapi për freni dhe tha me zâ të shtjerrun, të friguem:

— Dikush qenka këtu. Të ruhem.

Afroi kalin, u ndal, e mandej tha me zâ të mbytun, si prej kënetës, si mos me qenë i tij:

— A po mundesh, more djal, a po mundesh.

— Paj qe vallah, po mundohemi, — i thashë dhe e kqyra.

— I lehtë je ti për lâmë, more zog. Këtu duhet njerí i randë si kali. Shkel, shkel.

Rustemi u rrotullue pak — me fëtyrë të rrasun në bar të thatë — nuk u çue dhe nuk shiqoi njeriun.

— A ti je, kështu, Man-a? — ia priti ngadalë, si ta pyette dikend nën dhé.

— Po, vlla. Po cili qe ti atje, poshtë? — iu përgjegj gjallnisht njeriu.

— Rustemi.

— Përnjimend po thue — Rustem? — u habit udhtari dhe iu afrue mâ afër — u nda dhe shiqoi trupin e madh, pa se nuk u mashtrue.

— Po kah po ia mban, Man? — e pyeti Rustemi me zâ të kputun, sepse unë ia shtrëngojsha prap fytin.

— Po i çoi këta dy, — tha ai. — Kët hajvan me kët insán.

E ku po i çon?

— Këtê s'e dij as vetë. Hajt, mësom ti.

— Unë besa s'due — tha Rustemi dhe shtoi si tue u tallë pak. — E kush âsht i zoti i ju treve?

— Kjo grue, kjo âsht e para jonë.

— Ajo pra po e ditka se kah ia keni mësye.

Njeriu heshti, hoq kësulën, krou kryet cullak, e tha sa për vehte:

— As ajo nuk e din. Nuk e din kurrkush.

— Po a kishe me na thanë se e kujt âsht kjo grue? — pyeti Rustemi.

Mani ia mbështillte cigaren te kryet, shtrembnohej, qitte gjuhën me lagë letrën dhe i tha tue belbëzue — me gjysëzâni:

— Kjo âsht e shoqja e Xhimshirit.

Rustemi kceu në kambë, si shigjeta, e unë rashë prej tij si pendla.

— Paç faqen e bardhë moj grue, — i tha me gjith zemër, me nji zâ të butë, e ia ktheu shpejt shpinën për me i tregue se ai e dinte — që nuk duhet me kqyrë gruen e huej. Ajo u përkul te duqt dhe dy molla të verdha, të mëdha, ranë në bar para kambëve tona.

— A ke unur? — pyeti Mani.

— Bjere, djal, — më tha Rustemi dhe unë ia solla prej kashtës mintanin, në të cilin tingllojshin guri dhe unuri. Në lâmë u përhap era e âmbël e eshkës, e mandej era e idhtë e duhanit t'egër të malit — djegës sa me të rrxue për toke.

— E? — tha Rustemi. — Ku je, si je?

— Unë jam te Shimshiri. Po i shërbej si skllav. Po ti te kush je?

Rustemi i tha se mue më kishte zotni. Mani më shiqonte, mendonte diçka, e nëpër tym të dendun që lshonte prej hunde, i tha Rustemit me gjith mend:

— Ti e din se çka duhet me bâ: shkile pak si ai ty — dhe lâma bâhet e jotja.

Më kapi për kreje dhe më trandi, e mandej iu kthye

grues, i tha që ta lshonte kalin në drith, sepse zotnija kishte dhanë leje.

— A po don me ta dhanë, Rustem, këtë grue. Ajo âsht sonte në dorë time. Mundem me e qitë n'ujë... në shpellë... krejt si ti at gur tandin. Por, do t'ishte dam i madh. Njeriu kishte mundë me qitë zjarm prej saj, sa nuk do të mund qitte prej asnji guri. Asht e ré...

Rustemi i binte tokës me kambë si ariu — me këtë tregonte se nuk ishte tue e kuptue, mandej lshoi edhe nji tym prej gojës, e kqyri dhe ia priti:

— Nuk po ka kurrfarë ere. Nuk do të mundemi me hedhë sonte.

U ulën në bar. Atje te grumbulli i drithit rrinte kali, e mbi të grueja e shtangun — të dy të zez, të bashkuem në nji copë të dendun errsine.

— Se je tue e çue diku — po e shof, e për këtë tjetrën je tue më rrejtë, — tha Rustemi megjithmend dhe kqyri Manin, tue pritë që t'ia kallxonte të gjitha deri në fund. Në kambë preku nji thnegël, dhe që mos ta mbytte, e lshoi ngadalë skaj vehtes në bar.

Mani tregonte.

Zotnija i tij, Xhimshiri, që ishte i njoftun për pasuni jo vetëm në katundin e vet, në Jesen të Bihorit, por edhe në tanë krahinën — nuk kishte fëmij. U martue njimbëdhetë herë. Sa kalonte nji vjet me njanën, e ajo nuk i lindte fëmij, e përzente dhe sillte tjetrën. Gjithmonë martohej me vajza, në fillim vetëm me vajza prej familjesh pasanike, e mandej nuk kqyrte se ke po merr. Nji herë u martue edhe me nji Jevge. Duel nji grue, që paska kqyrë hanën e ré nëpër leckë, erdh te Xhimshiri e i tha: „Në hanë po shifet nji Jevge, n'atë, Xhimshir, janë fëmijt e tu. Mbylli syt, po të them, e merre. Edhe nji mbret ka pasë marrë nji Jevge, e kjo mandej i bani fëmij". Xhimshiri mbylli syt dhe muer Jevgen, por duel se hana po rrente. Jevga qante. I lutej që mos ta përzente se do të përpiqej mâ mirë — tash ishte tepër e ré e nuk dinte — ajo patjetër do t'i bante fëmi.

— Kësifarë njeriu âsht ky , — tregonte Mani. —

Dhe unë këso pune bâj te ai... Ai siell gra në shtëpi e unë i kthej. Po luejmë me to. Me gra. Si me pela. Punë e randë âsht kjo, mbaje në mend. Ndonji qëllon që qan shpejt. S'ka, si me thanë, askend të vetin dhe lirisht mundesh me e lanë në rrugë. Del ndokush dhe e merr. Gjâ e bukur — grue. Ka njeri që don me u martue, qe ku e ka, le ta marrë.

Kjo âsht bash kësodore. Kjo në kal. Ka lindë ndër Shqiptarë. Atje edhe po e çoj. Ku me e çue? S'ka kurrkend. As për be. Në daç e ço këndej, në daç andej, ajo pranon. Lenja kujt të duesh... barijve.

Me njanën bana kështu.

— „Barij, qe ku e keni këthough grue." E barijt qëlluen të mirë.

— „Na — thanë — po ia japim hoxhës. Hoxha i ynë ka mbetë pa grue". E unë e lavdojsha:

— „Bani hoxhës të fala prej meje — vajzë mâ të mirë nuk do të gjejë, as mâ të ré, as mâ të bukur, se këthough të mjerë — e njof unë këtê mâ mirë se nanën time, unë punoj te aga, ku ka qenë e dhanun." Kështu u thashë dhe kështu âsht me të vërtetë.

Mani flitte me kënaqsí të çuditshme, me zâ krejt të qetë e tue u dhanë randsí fjalëve, thuese ishte tue zbulue të msheftat e tmershme, që i njifte vetëm ai. Çoi syt kah qielli, e mandej çoi ngadalë edhe gishtin dhe preu kallximin menjiherë, i shtanguem dhe i ngurruem, si me u pasë ngrî prej asaj që kishte në mend, e që nuk mundte me e kallxue.

Rustemi luejti vendit, e ai, mbasi vuni ré që e kishin kuptue se fatet e njerëzve janë gjana të mshefta — shtini ngadalë gishtat në mjekrrën e verdhë dhe të rrallë, si të sqapit plak, e kaloi në gjana tjera. Fëtyra e shëndoshë dhe e kuqe i zgjatej për çudi dhe ndërronte përherë ngjyrën — simbas kashtës dhe dritës së hanës.

— Nji grue më mashtroi. Kjo âsht e vetmja që më ka mashtrue. Quhej Malka. Ishte e hollë si thupër dhe e gjatë që ç'ke me tê. Kishte edhe far' e fis, vllazën, por ishte e vorfun. Shkojshim ujit te poshtë. Ibri përbîhej nëpër shelgje, e na ecshim skaj tij, kur ajo më tha:

— „Më le të pij ujë, o vlla, Osman, të pij ujë n'Ibër tim — e mjera unë për ujin që do të pij. Dhe ia tha kangës, naltë në kal, tue qitë gjithnji do fjalë të dhimshme — sa prej mallëngjimit me qajtë edhe selgjia mbi né. Dy motra — thoshte ajo në kangë — laheshin diku në nji lum, e njana sosh u mbyt. „Banmi selam — tha — nanës e thuej se nuk iu mbyta, por iu martova". E kend ka krushq — zallin, kend ka kunat — dredhen e ujit, kend ka vjehër — rrjedhen e shpejtë — të gjitha ajo i rendonte kështu në kangë — me lot për faqe dhe kqyrte ujin e thellë.

— „Më le të pij, or vlla Osman".

E afrova kalin te bregu, e ajo...

Mbi ujë i mbet vetëm shamija. Zbardhonte... si fleta e bullushtrës. Kapa shamín me nji rrem dhe lidha ballin — prej pikllimit të madh. Diçka m'u dhimbt. Shum. I tregova Xhimshirit për këtê. Edhe ai u pikllue.

— „Nuk due — tha — me u martue mâ. Më ka mallkue dikush".

Theri nji ká, e mishin ua ndau të gjithë atyne që kalojshin nëpër katund, për me shpëtue prej mallkimit. Rrejti shpejt. U martue.

Për çudi, secila e donte. Shkojshin mbas tij si dhent mbas krypës. Ndoshta mbas fatit! Kështu âsht puna e këtyne grave dhe e këtij njeriu. Zotnís sim.

Mirëpo, kjo nuk do të mbytet. Shqiptare. Rrugës ia shan gjithnji nanën e vdekun dhe thot se do të hakmerret. Do t'ia marrë — tha — fëtyrën. Si dhe me çka, nuk kallxon, vetëm kërcnohet. Grue e fortë. Dhe e vendosun. I njof unë sod grat, si bariu desht. Ka gjithfarësh.

Njana... quhej Umihana. E kuqe si verri i rjepun dhe e fortë. Kollashinse. Kollashinset janë gra të mira, të vyeshme. Kjo e kuqja erdh te unë. M'i përqafoi gjujt, e më pështëriti dhe — me turp femnash e lot për faqe, më tha:

— Eja — bâmë diçka, bamë që t'ia bâj nji fëmi, për hatër të zotit!"

Ra për tokë tue dënesë gjithnji. E mandej filloi me më sha:

— „Qelbsín!" — më tha dhe më pështyni.

— „Nuk mundem, grue, ti je e martueme. Nuk guxoj. Do të mirret vesh".

— „Unë nuk të thashë kurrgjâ", tha në fund e më kqyri si të më therte me thikë. Ka pasë, po të them, edhe këso grash. E dojshin. Edhe ai ishte i mirë për to derisa shpresonte. E kur nuk bâjshin kurrgjâ për nji vjet — atëherë lamtumirë. Ai donte fëmij — trashigimtarë. E fëmij nuk kishte. Çmendej. Përzente grat si rrota ujin nën mullî.

Mani heshti. Shtini ndër dhambë nji gjeth të gjelbër, e grimcoi dhe e pështyni.

— Kështu âsht kjo punë.

— E kam dijtë gjysën, — tha Rustemi e pështyni edhe ai.

Prej grykës fryni era e fortë e mbramjes, e kashta e thatë skaj nesh shushuroi dhe lëvizi — fijet e saj vizllojshin me nji shkëlqim të kuq.

Turrecat çërçërojshin diku në bar e nji shpend me krahë shum të mëdhej, fluturoi ultë mbi lâmë.

— Do të bjeri shí, — tha Mani.

— Nuk do të bjeri, — u përgjegj Rustemi. Ai kqyrte yjt. Ata ishin ulët, e zani i kumbonëve të bakrit, që vinte prej së poshtmi — prej katundit, thuese binte prej së nalti — prej yjve, si me i pasë tundë era e fortë e mbramjes.

Si me thye arra e jo drith — këso zhurme bante kali tue hangër tagjí.

— Nëqoftëse don konak, qe ku âsht zotnija! — i tha Rustemi Manit, tue kqyrë mue.

— Gjejmë vend, — thashë shkurt.

— E, nuse, — i bërtiti Mani grues, tue e pyetë se a donte me kthye në katund. Ajo i tha që të shkojshin, nuk donte me hy nëpër shtëpija të hueja.

— Zoti më vraftë, në dijsha se kah me ia mbajtë me tê, — tha Mani dhe u çue, tue u mbajtë për krahë të Rustemit — Katundet shqiptare janë larg, e atje nuk kam qenë kurr, qe ku e kam hallin.

E kapi kalin për freni dhe u nis me pritesë, me hapa

të kadalshëm, si njeriu që s'din kah me ia mbajtë. Grueja përkundej në gjysëmerresín, e zezë dhe e drejtë si fyelli, me duer në kaptell të shalës. Tash i flitte Manit diçka gjallnisht.

— Hajni, — tha Rustemi mbas tyne. — Do ta shesi diku, sepse ka njerëz që blejnë gra. E ajo âsht prej Bihorit. Nuk âsht Shqiptare. Unë e lshova me thurrë, me rrejtë, por i dij të gjitha. Prindët e saj shkuen vjet në Turqi. Shitën tokën dhe shkuen te dajët. Ai do të marrë pare të mira për tê, do të vishet dhe do ta vejë fesin mbë nji sy, hajni.

Iu afruem grumbullit. Rustemi muer nji lopatë drith dhe e hodhi përpjetë, e ai, i hedhun prej erës së fortë të jugut, tingllòi në lamë si në tupan. Disa kokrra ranë lehtë mbi bar, si rigë shiu.

Rustemi u ndal. Iu lut zotit dhe iu falenderue për bukën, për yjt, për ushqimin e bagtís dhe mendët e njerëzve, për lumtunín dhe fatkeqsín që i jep ai — njeriut, robit, të vet, dhe futi lopatën në drith.

— Nuk po shifet. Po e lamë për nesër — me yj të sabahut. Ai do ta shesi at grue. Për të shoqen e agës do të marrë nji shokë, dy-tri këmisha, gjithçka.

Shkoi me lanë tërfurkun, e papritmas, u përkul dhe kapi shpejt themrën me dorë. Diçka murmuronte. E kur u drejtue, fshini gishtat dhe tha me zâ disi të dhimbshëm.

— E mjera ti dhe ajo grue.

Kishte pasë shkelë nji krymb.

Qielli ishte ndrrue. Yj tjerë ishin nëpër tê, thuese tash sa kishin lulzue, e pikojshin njifarë vese të gjelbër — vesa në bar në të vërtetë âsht prej tyne.

Lâmës i kishte ra lagshtina, ishte bâ e butë, ecshe nëpër tê e nuk ndiejshe hapin tand, kashta ishte palue — te kashta kali. Rustemi u zmbraps kur e pá, e mbasi kqyri mirë, shkoi përpara dhe tha hutueshëm:

— Kali i Manit.

— Hej! — bërtiti ai me zâ të naltë dhe filloi me rrotullue e hedhë kashtën me tërfurk. Kashta shushuriti mbyllshëm. — si gjethët e laguna — dhe u çel në mes.

Prej vrimës duel kryet e rruem, cullak si voja, e mandej krejt Mani — tue prekë me duer, rreth krés kërkonte kësulën. Si me pasë shkelë në gjarpën, ashtu brofi në ledinë dhe vrapoi shpejt te kali, tue i bërtitë dhe tue e sha si me e pasë gjetë në dam. Prej të njajtës vrimë duel edhe grueja. Me shpinë të kthyeme kah na, e hutueme tue lidhë teshat, duel ngadalë krejt e bardhë — këmishën e kishte plot me kashtë të verdhë. Mbasi u rregullue, u nis kah na, tue u zmbrapsë, për me dalë prej kashtes në vend të pastër. Mandej u kthye shpejt kah kali, me krye për dhé — si t'ishte tue kqyrë se sa i butë ishte bari i vesuem.

Rustemi rrinte i mbështetun në tërfurk, memec, i mrrolun — si gogol. Nuk mundi me thanë asnji fjalë. Unë ia qëllojsha se çka mendonte: „Me pasë me ju ngjeshë mirë!"

Të shtatë yjt e sabahut vizllojshin prej së nalti mbi bjeshkë me fyje t'artë, thuese kërcnoheshin: „Me këto fyje duhet me ju rrahë të gjithëve, të gjithëve, edhe ty, Rustem".

F J A L O R I

i turqizmave që ka përdorë edhe auktori

adet — doke, zakon
Akovë — Bijelo Pole në Sanxhak
ahmedije — çallmë e bardhë që bâjnë hoxhët dhe haxhít
ashçi — gjellbâmës
azgan — guximtar.
badihava — kot
bilani — pjesë paje të kalit
belí — përnjimend
belá — rrezik, grindje
bohçe — shamí e madhe me mbështjellë tesha
çardak — oborr, saraj i sundimtarit turk
çarshi — treg
çengi — dreq
din — fé
dua — lutje fetare
dushman — anmik
dyztaban — shputrrafshtë
dynja — botë
ezan — thirrje për falje (lutje)
firar — i arratisun
fermene — jelek cohe me sumbulla
fet-hije — xhamí që dikur ka qenë kishë
galë — zeshkane
gjerdek — mbramja e parë e dhandrís
gjurullti — zhurmë, rëmujë
hallall — falë
hater — proteksion
hatull — landë, trâ
inat — mëní
insan — njeri
japí — ndërtesë
japanxhë — kapotë e madhe e gjanë
jaran — shok
Jexhuxh e Mexhuxh — popuj që simbas fetarëve do ta sundojnë botën
kajde — melodí

kandar — vagë publike
Karadaku — Mali i Zi (në këtë rast revole Karadaku)
karaull — shtëpi rojesh kufitare
kasabe — qytet
kafe — vend publik ku pihet vetëm kafja
kolaçep — therrë e mpreftë me rrâjë të thellë
kordun — (kordon) roje kufini, kufí
kundër — këpucë
mahallë — lagje
medrese — shkollë e mesme fetare muslimane
mejtep — shkollë fillore fetare muslimane
merhaba — tungjatjeta
mintan — këmishë e shkurtë stofi (doku)
mutfak — shtëpi zjarmi
muhaxhir — i ardhun
nizam — ushtar i rregullt i ushtrís turke
pusull — letër, leje
petka — tesha
qimbiler — kush e din
qitap — libër
rahat — kadalë, komodshëm
selam — të fala
silah — brez i gjanë, shokë
syrgjyn — internim
suharí — kalorës
takmak — çekiq i madh druni
taksirat — rrezik
tallagan — gujë xhguni
tarabullus — shall mëndafshi
telefat — shtetrrethim
vakt — kohë
vakf — pasuní e dhanun për themelata e qellime fetare
xham — qelq
Xhamadan — jelek
xhybe — kapotë e madhe cohe
xhuma — falje mesdite të premteve

PËRMBAJTJA

	Faqe
Ramë Bula	3
As kishë as xhami	14
Kamber Kuka	42
Gjurgja	53
Sulkesha	65
Tupanxhiu i Bihorit	76
Timku	91
Bishevasit	104
Demko	124
Takimi	135
Prralla në lamë	144

BIBLIOTEKA E
»HIVZI SULEJM
PRISHTINË

Qamil Sijariq

RAMË BULA
Tregime prej Sanxhakut

Përkthyen:
Vehap Shita dhe Hasan Vokshi

Redaktori teknik:
BAJRAM KRASNIQI

Korektorët:
ZIJA MYFTIJA dhe FEHMI SPAHIU

Madhsija 10 tabak shtypi-Tirazhi 2000 copë

U shtyp në gusht të vjetit 1956 në shtypshkrojën e shtëpis botuese „MILLADIN POPOVIQ" — Prishtinë